

"MINÄ EN ILMAN KIRJASTOA TULE TOIMEEN OLLENKAAN" - IKÄÄNTYNEET KANGASALAN KIRJASTON ASIAKKAINA

Heidi Pehkonen

Tampereen yliopisto
Informaatiotieteiden yksikkö
Informaatiotutkimus ja
interaktiivinen media
Pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2015

TAMPEREEN YLIOPISTO, Informaatitieteiden yksikkö

Informaatiotutkimus ja interaktiivinen media

PEHKONEN, HEIDI: "Minä en ilman kirjastoa tule toimeen ollenkaan" - ikääntyneet Kangasalan kirjaston asiakkaina

Pro gradu -tutkielma, 107 s., 15 liites.

Huhtikuu 2015

Tutkielman tavoitteena oli selvittää ikääntyneiden kangasalalaisten kirjastonkäyttötottumuksia ja heidän arvioitaan Kangasalan kirjastopalveluista. Lisätäkseen ymmärrystä ikääntyneiden kirjastonkäyttötavoista, tutkielmassa kartoitettiin myös kirjastonkäyttöön liittyviä taustavaikuttimia: ikääntyneiden vapaa-aikaa ja harrastuksia, lukutottumuksia, tiedontarpeita ja -lähteitä sekä tietotekniikan käyttöä. Lisäksi selvitettiin, minkälaisia kirjastopalveluita ikääntyneet tarvitsevat. Sekä ikääntyneiden kirjastonkäyttöä että sen taustalla olevia asioita, niiltä osin kun kyseessä oli ikääntyneen toiminta, tarkasteltiin toimijuuden modaalisia ulottuvuuksia hyödyntäen.

Tutkimusmenetelmänä käytettiin lomakekyselyä ja teemahaastattelua. Lomakekyselyyn vastasi 11 ikääntynyttä ja haastatteluihin osallistui kahdeksan henkilöä. Kaikki tutkittavat asuivat itsenäisesti ja valtaosa heistä oli varsin hyväkuntoisia. Lomakekysely tehtiin marras-joulukuussa 2014 ja haastattelut toteutettiin tammikuussa 2015. Aineisto analysoitiin käyttäen apuna laadullista sisällönanalyysia.

Tutkimuksessa selvisi, että ikääntyneet asioivat mielellään kirjastossa ja pitivät kirjastoa tärkeänä hyvinvoinnin lähteenä. Ikääntyneiden kirjastonkäytölle löytyi useita motiiveja. Tärkeimpinä motiiveina esiin nousivat luku- tai jonkin muun harrastuksen ylläpitäminen, tiedon saaminen ja ajan tasalla pysyminen sekä kiinnostus kulttuuriin. Kirjastossa asiointi ajankulullisista tai sosiaalisista syistä oli tulosten perusteella vähäisempää. Kirjastonkäyttöä selittäviä tekijöitä löytyi sekä ikääntyneiden vapaa-ajan aktiviteeteista, tiedontarpeista että tietotekniikan käytöstä - tai käyttämättömyydestä. Vapaa-ajan harrastuksista erityisesti lukeminen ja käsityöt saivat ikääntyneet käyttämään aktiivisesti kirjaston palveluja. Kirjaston tiedollinen merkitys ilmeni aktiivisena lainauspalvelujen ja lehtilukusalin käyttönä. Ikääntyneet pitivät kirjastosta saatavaa tietoa lähtökohtaisesti luotettavana ja erityisesti ne, jotka eivät käyttäneet tietotekniikkaa, kertoivat löytävänsä usein kirjastosta vastauksen tiedontarpeisiinsa. Tärkeänä pidettiin myös monipuolista kulttuuritarjontaa näyttelyineen ja tapahtumineen.

Tulokset kertoivat ikääntyneiden olevan tyytyväisiä Kangasalan kirjaston palveluihin. Tärkeänä nähtiin kokoelman säilyminen monipuolisena myös tulevaisuudessa. Sen sijaan aineiston ja erityisesti kaunokirjallisuuden löydettävyyteen osa tutkittavista kaipaisi apua. Ikääntyneet tarvitsisivat myös matalan kynnyksen oppimisympäristöjä ja vertaisohjausta tietoteknisten taitojen opiskeluun.

Toimijuuden näkökulmasta tarkasteltuna ikääntyneiden toimintaa määritteli usein heidän itse asettamansa tavoitteet ja motiivit. Kuitenkin aineistosta oli havaittavissa, että ikääntymisen myötä toimintakykyyn liittyvät rajoitteet alkavat lisääntyä, jolloin esimerkiksi heikentynyt näkö voi vaikuttaa ikääntyneen lukuharrastukseen ja edelleen kirjastonkäyttöön. Toimintakyvyn heiketessä riippuvuus ympäristöstä lisääntyy, jolloin ikääntynyt tarvitsee apua ja uusia mahdollisuuksia myös kirjastopalvelujen käyttöön.

Avainsanat: ikääntyneet, kirjastonkäyttö, lukuharrastus, toimijuus, yleiset kirjastot

Sisällysluettelo

1 JOHDANTO	1
2 IKÄÄNTYNEIDEN KIRJASTOPALVELUT JA NIIDEN KEHITTÄMINEN	3
2.1 Aikaisempaa tutkimusta	3
2.1.1 Ikääntyneiden kirjastopalvelut Länsi-Suomessa.....	3
2.1.2 Kirjastopalvelut ikääntyneiden näkökulmasta	6
2.2 Kangasalan kirjastopalvelut ja ikääntyneet	8
2.3 Ikääntyneille suunnattujen kirjastopalvelujen strateginen suunnittelu.....	10
2.4 Kirjasto ikääntyneiden toimintaympäristönä.....	14
2.4.1 Kirjaston saavutettavuus.....	14
2.4.2 Ikääntyneiden erityistarpeiden huomioiminen kirjastossa.....	15
2.4.3 Ikääntyneet huomioiva kokoelma ja ikääntyneille suunnatut palvelut.....	16
2.4.4 Hakeutuvat kirjastopalvelut	18
2.4.5 Kirjastojen yhteistyökumppanit.....	20
2.5 Kirjasto tukemassa ikääntyneiden elinikäistä oppimista.....	21
2.6 Kulttuuripalvelut ja ikääntyneiden hyvinvointi.....	24
3 TUTKIMUKSEN KOHTEENA IKÄÄNTYNEET.....	26
3.1 Keitä ikääntyneet ovat?	26
3.2 Ikääntyneet kirjaston asiakasryhmänä.....	30
3.3 Ikääntyneiden vapaa-aika ja harrastukset.....	31
3.4 Ikääntyneiden lukuharrastus.....	33
3.5 Ikääntyneiden tiedontarpeet ja tiedonhankinta.....	35
3.6 Ikääntyneet tietotekniikan käyttäjinä.....	38
4 TEOREETTINEN VIITEKEHYS: TOIMIJUUS JA TOIMIJUUDEN MODAALISET ULOTTUVUUDET	40
5 TUTKIMUSASETELMA.....	43
5.1 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset.....	43
5.2 Tutkittavien valinta.....	44
5.3 Tutkimusmenetelmät	44
5.3.1 Lomakekysely.....	45
5.3.2 Teemahaastattelu	46
5.3.3 Ikääntyneen ihmisen haastatteleminen erityispiirteet	47
5.4 Aineiston analysointi: laadullinen sisällönanalyysi	48

6 TUTKIMUSTULOKSET	51
6.1 Ikääntyneiden vapaa-ajan aktiviteetit	51
6.2 Ikääntyneiden lukuharrastus ja lukemisen monet merkitykset.....	53
6.2.1 Ikääntyneiden lukutottumukset.....	53
6.2.1 Ikääntymisen myötä tapahtuneet muutokset lukemisessa	59
6.2.2 Lukuvinkit ja kirjallisuuden hankkiminen.....	61
6.3 Ikääntyneiden tiedontarpeet ja tiedonlähteet	62
6.3.1 Ikääntyneiden tiedontarpeet.....	62
6.3.2 Ikääntyneiden tiedonlähteet	63
6.4 Ikääntyneiden tietotekniikan käyttö	66
6.5 Ikääntyneiden kirjastonkäyttö	71
6.5.1 Kirjastossa asioiminen	71
6.5.2 Ikääntyneiden kirjastonkäyttötavat	72
6.5.3 Kirjastonkäytön monet ulottuvuudet	75
6.5.4 Aineistonvalintaperusteet	80
6.5.5 Muutokset kirjastonkäytössä ikääntymisen myötä	80
6.5.6 Kirjaston merkitys ikääntyneille	81
6.6 Ikääntyneiden arviot kirjastopalveluista.....	83
6.6.1 Asiakaspalvelu ja aineisto.....	83
6.6.2 Kirjaston tapahtumat ja tilaisuudet	84
6.6.3 Kirjaston muut palvelut	86
6.6.4 Kirjaston saavutettavuus	86
7 POHDINTAA JA PÄÄTELMIÄ.....	88
LÄHTEET.....	100
LIITTEET	

LIITE 1: Saatekirje lomakekyselyn täyttäjille

LIITE 2: Lomakekysely

LIITE 3: Teemahaastattelurunko

LIITE 4: Sähköpostihaastattelurunko kirjaston edustajalle

1 JOHDANTO

Suomalainen yhteiskunta vanhenee kovaa vauhtia ihmisten elinajan pitenemisen myötä. Ihmiset elävät terveinä entistä pitempään, jolloin vanhusten suhteellinen osuus väestöstä kasvaa. (Tapio 2011, 44.) Ikääntyneitä (eli yli 63-vuotiaita) on tällä hetkellä yli miljoona. Heistä suurin osa on hyväkuntoisia ja elää itsenäisesti. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 13.) Tilastokeskuksen väestöennusteen (2012) mukaan vuonna 2030 joka neljäs suomalainen on yli 65-vuotias. Suomi on 30 vuodessa siirtymässä väestöltään Euroopan neljänneksi nuorimmasta Euroopan kolmen vanhimman joukkoon. Vanhenemiseen liittyvät kysymykset ulottuvat siten laajalle yhteiskunnan koko kentällä aina kulttuuripalveluihin ja vapaa-aikaan asti. (Tapio 2011, 44.) Väestö- ja ikärakenteen muutokset vaikuttavat siten myös kirjaston toiminnan painotuksiin.

Ikääntyneet ovat tärkeä kirjastoa käyttävä ryhmä. Suurten ikäluokkien eläkkeelle jäämisen myötä kirjastojen on kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota palvelujen, tilojen, markkinoinnin, resurssin, henkilöstön sekä yhteistyömahdollisuuksien suunnitteluun erityisesti ikääntyneiden näkökulmasta (Joseph 2006, 113). Sen lisäksi että ikääntyneet ovat määrällisesti kasvava ryhmä, ovat nyt eläkkeelle jäävät myös aikaisempia sukupolvia korkeammin koulutettuja. Sivistys- ja koulutustason noustessa myös palvelujen vaatimustaso voi kasvaa (Sloan 2009, 48).

Kirjastolta saattaa kuitenkin puuttua tietämystä ikääntyneiden tarpeista tai käsitykset voivat pohjautua yleispiirteisiin oletuksiin (Sloan 2009, 56). Kirjasto ei demokraattisena palvelupaikkana voi määritellä yksin palveluitaan, vaan sen tulisi mahdollistaa kuntalaisten aktiivinen osallistuminen palvelujen suunnitteluun ja tuottamiseen. Asiakslähtöisen palvelun suunnitteluun kuuluu asiakkaiden tunteminen. Tämä tarkoittaa sitä, että osataan kerätä sellaista tietoa, jota voidaan hyödyntää palveluja kehitettäessä. Asiakkaan asenteiden ja kokemusten selvittämisen lisäksi tarvitaan tietoa asiakkaiden käyttäytymisestä. Asiakasryhmiä voidaan määritellä iän, elämänvaiheen ja -tavan tai harrastusten ja kiinnostuksen kohteiden mukaan (Almgren & Jokitalo 2011, 13). Asiakkaiden kuunteleminen on tulevan kysynnän kannalta tärkeää. Asiakslähtöisesti toimivassa kirjastossa asiakas on paitsi toiminnan kohde myös itse toimija. Asiakslähtöinen kirjasto on myös kiinnostunut asiakkailta ja kirjaston ulkopuolelta saaduista virikkeistä sekä on yhteydessä paitsi nykyisiin, myös potentiaalsiin asiakkaisiin. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 14.)

Myös Kangasalla on havahduttu ikääntyneiden määrän kasvuun, ja kirjastossa ollaan halukkaita kehittämään palveluita ikärakennemuutos huomioiden. Tämän tutkielman päätavoitteena on selvittää ikääntyneiden kangasalalaisten kirjastonkäyttötapoja ja kartoittaa heidän arvioitaan kirjaston

tämänhetkisistä palveluista. Ymmärtääkseen, miksi ikääntyneet käyttävät kirjastoa niin kuin käyttävät, on katse käännettävä myös kirjaston ulkopuolelle niihin taustalla oleviin asioihin, jotka vaikuttavat ikääntyneiden kirjastonkäyttöön. Erilaisia taustavaikuttimia voi olla lukuisia. Tähän tutkielmaan olen valinnut neljä keskeistä osa-aluetta: olen taustoittanut ikääntyneiden kirjastonkäyttöä tarkastelemalla tutkittavien vapaa-aikaa ja harrastuksia, lukutottumuksia, tiedontarpeita ja tiedonlähteitä sekä tietotekniikan käyttöä. Päämääränä on, että Kangasalan kirjasto saisi monipuolisen kuvan ikääntyneistä asiakkaistaan, jotta kirjastossa voitaisiin kehittää palveluja ikääntyneiden tarpeita vastaaviksi.

Tutkimus jakautuu seitsemään päälukuun. Luvussa kaksi käsitellään ikääntyneiden kirjastopalveluja ja niiden kehittämistä aikaisemman tutkimuksen ja kirjallisuuden valossa. Luku kolme keskittää huomion ikääntyneisiin. Luvussa neljä esitellään teoreettinen viitekehys ja luvussa viisi tutkimusasetelma. Luvussa kuusi käydään läpi tutkimustulokset. Lopuksi luvussa seitsemän vedetään langat yhteen, vertaillaan tuloksia aikaisempaan tutkimukseen sekä esitetään pohdinnan perusteella kehitysehdotuksia kirjastolle sekä jatkotutkimuksen aiheita.

2 IKÄÄNTYNEIDEN KIRJASTOPALVELUT JA NIIDEN KEHITTÄMINEN

Tässä luvussa käydään aluksi läpi ikääntyneiden kirjastopalveluihin ja kirjastonkäyttöön liittyvää aikaisempaa tutkimusta. Luvussa 2.2 luodaan katsaus Kangasalan kirjastopalveluihin. Luvussa 2.3 kerrotaan ikääntyneisiin kohdistettujen kirjastopalvelujen strategisesta suunnittelusta. Luku 2.4 keskittää huomion kirjastoon ikääntyneen toimintaympäristönä. Luvussa 2.5 tarkastellaan elinikäistä oppimista ikääntyneiden ja kirjaston näkökulmasta ja luvussa 2.6 kulttuuripalvelujen hyvinvointivaikutuksia.

2.1 Aikaisempaa tutkimusta

Ikääntyneiden kirjastopalvelujen tärkeyteen on herätty vasta viime vuosina. Aiheesta on kuluneiden viiden vuoden aikana ilmestynyt jonkin verran opinnäytetöitä, suurin osa kuitenkin ammattikorkeakoulun puolelta. Tampereen yliopistossa pro gradu -tutkielmia on aiheesta tehty kaksi. Muutoin aihetta on tutkittu lähinnä erinäisissä raporteissa ja sivuttu joissakin kirjastokyselyissä. Myös joitakin kansainvälisiä artikkeleita aiheesta on löydettävissä. Luvussa 2.1.1 kerrotaan ikääntyneiden kirjastopalveluista Länsi-Suomen alueella ja luvussa 2.1.2 tarkastellaan ikääntyneiden näkökulmia kirjastopalveluihin esiin nostavia tutkimuksia.

2.1.1 Ikääntyneiden kirjastopalvelut Länsi-Suomessa

Lääninhallitukset ovat julkaisseet 2000-luvulla raportteja, jotka taustoittavat ikääntyneiden kirjastopalvelujen tilaa kirjastojen näkökulmasta. Hyvänä alueellisena taustatietona ja oman tutkimukseni lähtökohtana toimii Länsi-Suomen lääninhallituksen (2009) julkaisema raportti ”Ikääntyneiden kirjastopalvelut Länsi-Suomen läänissä”. Raportin tavoitteena on selvittää, miten kirjastot seuraavat kuntansa väestörakennetta, miten kirjastot selvittävät ikääntyvien kirjastopalvelujen tarpeita ja mihin strategioihin pohjaten ikääntyville suunnattuja palveluja kehitetään. Lisäksi raportissa tuodaan esille millainen ikääntyneiden palvelutarjonta on ja kuinka saavutettavuutta on pyritty helpottamaan. Luonteeltaan selvitys oli kartoittava ja kuvaileva, ja sen toivottiin havahduttavan kuntien kirjastotoimet pohtimaan omaa ikääntyville suunnattua palvelutarjontaansa. Aineisto kerättiin kirjastoille suunnatun Internet-kyselyn avulla. Länsi-Suomen läänin 142 kunnasta kyselyyn vastasi 85 eli 60 % kunnista. Raportissa nostetaan esiin väestörakenteen muutokset kuten väestön keskittymisen yhä useammin keskuksiin, toisten alueiden väkimäärän harveneminen ja väestön ikääntyminen.

Raportin mukaan yli 64-vuotiaiden osuus nousee vuoden 2009 16 prosentista 26 prosenttiin vuoteen 2030 mennessä. Samaten yli 85-vuotiaiden osuus tulee kasvamaan vuodenvaihteen 2008–2009 1,8 prosentista 6,1 prosenttiin vuoteen 2040 mennessä. Lisäksi ennusteesta nähdään, että ikääntyminen kiihtyy erityisesti pohjoisessa Keski-Suomessa, pohjoisessa Satakunnassa ja Pirkanmaan pohjoisosissa. (Viiri et al. 2009, 3-8.)

Väestörakenteen muutokset vaikuttavat myös kirjastopalveluihin. Kirjastojen tulisikin seurata oman alueensa väestörakennetta ja siinä tapahtuvia muutoksia. Kuitenkin 60 % kyselyyn vastanneista kirjastoista ilmoitti, ettei seurannut kuntansa ikääntyvän väestön määrää ja sijoittumista. Asiakkaiden ikäjakaumaa kirjastot saattoivat seurata kirjastojärjestelmän avulla. Ikääntyvien palvelutarpeita tai tyytyväisyyttä tarjolla oleviin kirjastopalveluihin oli selvittänyt alle 40 % vastanneista kunnista. Tavallisesti tietoa oli kerätty yleisen asiakaskyselyn yhteydessä. Vaihtoehtoisesti kysely oli kohdennettu palvelutalojen asukkaille tai kotipalveluasiakkaille. Asiakaskyselyistä huolimatta kerättyä aineistoa ei kuitenkaan välttämättä ollut hyödynnetty ikääntyneille suunnattujen palvelujen suunnittelussa ja kehittämisessä. Parhaimmillaankin tietoja oli hyödynnetty vain aineiston valinnassa ja kokoelmien kehittämisessä. (Viiri et al. 2009, 9.)

Kuntien ikääntyvän väestön palvelustrategioissa vain harvat kirjastot olivat mukana, vaikka Kuntaliiton mukaan kaikki kunnat ovat sellaisen tehneet. Monet kirjastot olivat myös tietämättömiä asian suhteen. 17 kirjastoa oli tehnyt oman ikääntyneiden palveluihin liittyvän suunnitelman tai strategian tai se oli tekeillä. Myöskään hankemuotoista kehittämistoimintaa ei raportin ilmestymisen aikaan ollut kohdistettu ikääntyneisiin kuin harvoin. Tämän kohderyhmän kehittämishankkeita oli ollut 15 kunnassa. Useimmiten kyseessä oli ollut selvitystyö kotipalvelun kehittämisestä tai ikääntyneiden atk-taitoihin liittyvä projekti. Varsinaisia hankkeita oli toteutettu lähinnä isoissa kaupungeissa, kuten Tampereen ”Luen sinulle” – hanke. (Viiri et al. 2009, 10.)

Ikääntyneiden kirjastopalveluiden kehittämisen lähtökohdat kirjastot arvioivat heikoiksi. Henkilöstöresursseja ei pidetty riittävinä. Vuoden 2009 alussa alle 30 % kirjastoista oli ikääntyneiden palveluista vastaava henkilö. Vain suurissa kaupungeissa, kuten Tampereella, tukena toimi erityisryhmi-en tiimi. Ikääntyneisiin kohdistettujen määrärahojen arviointi oli kirjastoille hankalaa. Puolet jätti vastaamatta kysymykseen ja loppujen arviot vaihtelivat 5-20 %:n välillä. (Viiri et al. 2009, 11.)

Raportissa kiinnitettiin huomiota myös palvelujen saavutettavuuteen. Ikääntyneiden näkökulmasta saavutettavuutta voidaan tarkastella fyysisenä saavutettavuutena, aistinvaraisena saavutettavuutena, tiedollisena ja taloudellisenä saavutettavuutena. Myös tiedottamisen saavutettavuuteen on hyvä kiinnittää huomiota. Fyysisen saavutettavuuden kannalta ikääntyneille tärkeintä on riittävän lyhyt

matka kirjastoon. Saavutettavuuden tarkastelussa on huomio kiinnitettävä myös tilojen toimivuuteen. Suurimmasta osasta kirjastoja löytyi inva-pysäköinti, luiska, riittävästi tilaa apuvälineiden kanssa kulkemiseen, inva-wc sekä riittävä valaistus. Sen sijaan korotettuja istuimia, kaiteita, liikumisen apuvälineitä (esim. pyörätuoli tai rollaattori), induktio-silmukoita tai automaattisesti avautuvia ulko-ovia oli puutteellisesti, alle viidesosalla kirjastoista. (Viiri et al. 2009, 12-14.)

Kotona asuville ikääntyneille palveluja voivat tarjota pääkirjasto, lähikirjastot tai kirjastoauto. Laitoshoidossa olevalle tai palvelutalossa asuvalle laitoskirjasto, laitokseen toimitettava kirjaston siirtokokoelma tai kirjastoautot ovat mahdollisia kirjastopalvelun muotoja. Kirjaston kotipalvelu palvelee kotona asuvia, mutta sieltä huonosti liikkumaan pääseviä vanhuksia. Lähes kaikissa kyselyyn vastanneissa kunnissa oli vanhusten palvelulaitoksia. Laitoskirjastotoiminta on kuitenkin nykyisin hyvin vähäistä. Vajaat 70 % kunnista ei järjestä sitä lainkaan. Myös siirtokokoelmien määrä on vähentynyt ja kirjastoautopalveluja tarjoavien kuntien määrä pienentynyt. Kyselyyn vastanneista kunnista puolet tarjosi kirjastoautopalveluita. 40 % kunnista kirjastoauto ei kuitenkaan käynyt lainkaan ikääntyneiden palvelulaitoksissa. Kirjaston kotipalvelua tarjosi vastanneista kirjastoista lähes puolet. Useimmissa kunnissa kotipalvelun asiakkaiden määrä oli hyvin vähäinen, alle 10 henkilöä. Yli 60 % kirjastoista arvioi, ettei kotipalvelun avulla tavoitettu riittävästi ikääntyneitä asiakkaita. (Viiri et al. 2009, 12-14.)

Palvelujen osalta ikääntyneet oli huomioitu kokoelmapolitiikassa mm. isotekstisiä, selkotekstisiä ja äänikirjoja tarjoamalla. Celia-kirjaston palveluja välitti n. 34 % kirjastoista. Erityisesti ikääntyneille suunnattuja tapahtumia järjesti 45 % kirjastoista. Suosituimpia tapahtumia olivat lukupiirit ja näyttelyt. Myös tietotekniikan käyttöön liittyvien kurssien järjestäminen oli suhteellisen yleistä. 68 % kirjastoista kertoi järjestäneensä kurssoja vaihtelevista aiheista, kuten kännykän käyttö, sähköposti, atk-perustaidot ja Internetin käyttö. Toiminta ei kuitenkaan välttämättä ollut kovin vakiintunutta ja erityisesti pienemmillä paikkakunnilla vähäiset kävijämäärät vaikuttivat tapahtumien satunnaisuuteen. (Viiri et al. 2009, 15.)

Ikääntyneiden palveluista ja tapahtumista kirjastot tiedottivat pääasiassa lehdissä, kirjaston kotisivulla ja ilmoitustaululla. Myös kuntatiedotteet olivat suosittuja viestinnän väyliä. Sen sijaan radion käyttö tiedottamisessa oli harvinaista. Osa kirjastoista tiedotti tapahtumistaan myös sosiaalitoimen, kotihoitokeskusten ja ikäihmisten neuvolan kautta. Kontakteja käytettiin paitsi tiedottamiseen myös muunlaiseen yhteistyöhön. Muita yhteistyökumppaneita olivat erilaiset eläkeläisjärjestöt, vammaisjärjestöt, SPR, Martat ja Lions. Kirjastoyhteistyökumppaneita olivat Celian ohella oman seudun muut kirjastot. Yhteistyötä teki yli 70 % kirjastoista. (Viiri et al. 2009, 15-16.)

Raportissa nostetaan lopuksi esiin ikääntyneiden kirjastopalveluihin liittyviä haasteita ja kehittämiskohteita (Viiri et al. 2009, 16-17.):

- Syrjäseudulla asuvien vanhusten kirjastopalveluiden turvaaminen ja siihen liittyvät mahdolliset yhteistyökuviot
- Kirjastopalveluiden kehittäminen alueen väestön ikärakenne huomioiden
- Ikääntyneiden erityistarpeiden selvittäminen lukuharrastus- ja kirjastonkäyttötutkimusten avulla
- Kotipalvelun tarpeen ja tarjonnan yhteensovittaminen
- Laitoskirjastojen käyttäjäkunnan laajentamismahdollisuuksien pohtiminen
- Ikääntyneiden asiakkaiden palvelujen kehittäminen paikallisesti ryhmän heterogeenisuus huomioiden
- Esteetön suunnittelu kirjastojen peruskorjaamisessa ja uudisrakentamisessa
- Hankemuotoinen ikääntyneiden kirjastopalveluiden kehittäminen, myös valtakunnallisella tasolla
- Käyttöliittymien käytettävyyden parantaminen ikääntyneille sopiviksi
- Ikääntyneiden pärjääminen kirjaston itsepalvelukonseptissa

Näistä kehittämiskohteista ikääntyneiden erityistarpeiden selvittäminen lukuharrastus- ja kirjastonkäyttötutkimusten avulla on ollut aiheena myös kahdessa aikaisemmassa pro gradu –tutkielmassa ja sama aihepiiri on myös oman tutkimukseni ydinaluetta.

2.1.2 Kirjastopalvelut ikääntyneiden näkökulmasta

Pietari Pehkosen (2011) Seniorit arvioimassa kirjastopalveluita: kyselytutkimus Hyvinkään kaupunginkirjaston iäkkäille asiakkaille –pro gradu –tutkielmassa selvitetään ikääntyneiden hyvinkääläisten kirjastoasiakkaiden näkemyksiä kirjaston olemassa olevista palveluista ja kartoitetaan uusien palvelujen kysyntää. Gradu on tehty tilaustyönä ja sen tavoitteena on löytää tietoa ja keinoja kirjaston palveluiden kehittämiseksi ja resurssien kohdentamiseksi. Tutkimusaineistona on kirjaston senioriasiakkaille teetetty kysely, jota Pehkonen perustelee mahdollisimman suuren vastaajajoukon tavoittamisella. Kyselyn suunnittelun ja analyysin peruseriaatteena oli ohittaa ikääntyneisiin kohdistuvat ennakkoluulot, jotka liittyvät esimerkiksi sähköisten palvelujen käyttöön. Lisäksi tutkimuksessa haluttiin antaa vastaajille mahdollisuus esittää omia näkemyksiään, minkä Pehkonen ratkaisi liittämällä kyselyyn monivalintakysymysten rinnalle myös runsaasti avoimia kysymyksiä. Kyselyyn

vastasi 108 henkilöä, joista 78 oli naisia ja 30 miehiä. Kysely toteutettiin sekä pää- että sivukirjastoissa.

Tutkimuksessa selvisi, että suurin osa ikääntyneistä asiakkaista on tyytyväisiä kirjaston peruspalveluihin, asiakaspalveluun, käytetyimpiin aineistoihin eli kertoma- ja tietokirjallisuuteen, aikakauslehtiin ja sanomalehtiin sekä tiloihin. Isotekstisiä, ääni- ja selkokirjoja tarvittaisiin enemmän. Enemmistö vastaajista käytti Internetiä ja RATAMO-aineistotietokantaa. Jotkut kuitenkin vastustivat sähköisiä palveluja ja puolustivat perinteisen palvelumallin tärkeyttä. Myös tapahtumia, ATK-opastuksia ja tiedottamista tutkimukseen vastanneet kaipaivat lisää. Kirjaston etäpalveluista kotipalvelu nähtiin tarpeellisimpana. (Pehkonen 2011, 96–97.)

Toinen ikääntyneiden kirjastopalveluihin liittyvä opinnäytetyö on Riina Rinta-ahon (2012) gradu ”Ikääntyneiden kirjastopalvelut harvaan asutulla maaseudulla”. Tutkimuksen tavoitteena on kartoittaa jo olemassa olevien kirjastopalveluiden tilaa sekä selvittää näkökulmia, joilla pienten maaseutukuntien kirjastot voivat kehittää ikääntyneiden kirjastopalveluja. Lisäksi tutkimuksessa selvitetään, minkälaisia haasteita ikääntyneiden kirjastopalvelujen tarjoamiseen liittyy harvaan asutulla maaseudulla. Tutkimusaineisto kerättiin teemahaastattelumenetelmällä seitsemän kunnan alueella Keski-Suomessa ja Etelä-Pohjanmaalla. Haastateltavina oli seitsemän kirjastoammattilaista ja kahdeksan maaseudulla asuvaa ikääntynyttä ikähaarukassa 65–86 vuotta. Tutkimuksessa kysytään ikääntyneiden omia näkökulmia kirjastopalveluiden tilasta ja kartoitetaan, millaisia mahdollisia tarpeita heillä on niihin liittyen. Kirjaston ja ikääntyneiden näkökulmia vertailemalla Rinta-aho selvitti, kohtaavatko suunnitelmat ja tarpeet.

Rinta-ahon (2012) tutkimus osoitti, että kirjastot pyrkivät huomiomaan aineistonvalinnassa eri asiakasryhmät tasapuolisesti. Tutkituissa kirjastoissa ikääntyneet ovat keskeinen asiakasryhmä, mutta heille kohdistettujen palveluiden kehittämistä vaikeuttavat pienet henkilöstöresurssit, pitkät välimatkat, logistiset ongelmat sekä taloudellisten resurssien ja ajan puute. Erityisesti kotipalvelutoiminnan aloittaminen ja laajentaminen nähtiin vaativana tehtävänä. Sen sijaan aineistotarpeeseen kirjastot pystyivät tutkimuksen mukaan vastaamaan hyvin seutuyhteistyön ansiosta. Toisaalta taas esimerkiksi ikääntyneiden keskuudessa suosittujen selkokirjojen julkaisumäärät koettiin puutteelliseksi, mikä vaikutti suoraan myös kirjaston tarjontaan. Tutkituista kirjastoista yksikään ei ollut järjestänyt erityisesti ikääntyneille suunnattua ohjelmaa, mutta esimerkiksi kirjailijavierailut ja näyttelyt ovat tapahtumia, joissa ikääntyneet ovat kuitenkin hyvin edustettu ryhmä. Tietokoneen tai Internetin käyttöön liittyvää koulutusta oli kirjastoissa järjestetty vain satunnaisesti. Pienistä kirjastoista puuttuu usein tällaiseen toimintaan vaadittavat tilat ja myös henkilöstöresurssit vaikuttavat mahdol-

lisuuksiin toteuttaa laajamittaista koulutusta. Syrjäkylillä asuvien ikääntyneiden henkilöiden palvelua hankaloitti se, että kirjastoautotoimintaa oltiin lakkauttamassa ja kirjaston kotipalvelun järjestämiseen oli vähän resursseja. Yhteistyö muiden tahojen kanssa lisäsi jonkin verran kirjastojen toimintamahdollisuuksia harvaan asutulla maaseudulla. Yleisimpiä yhteistyökumppaneita olivat kirjastoverkko, sosiaalitoimen kotihoito, SPR:n ystäväpalvelu, Eläkeliitto ja seurakunta. Esimerkiksi SPR:n vapaaehtoiset olivat kuljettaneet kirjakasseja kotiin ja käyttäneet ikääntyneitä kirjastossa. Tiedottamiskanavista käytetyimpiä olivat paikallislehdet ja kuntatiedotteet. Haastateltavat nostivat kuitenkin esiin myös tiedottamisen verkossa sekä ikääntyneiden joukkoon jalkautumisen. (Rinta-aho 2012, 44–52.)

Suurin osa Rinta-ahon haastattelemista ikääntyneistä käytti kirjaston palveluja yhdestä kahteen kertaan viikossa. Joukossa oli kuitenkin myös kaksi haastateltua, jotka eivät käyttäneet kirjastoa lainkaan. Tutkimuksessa selvitetään myös tutkittavien lukutottumuksia. Kaikkia haastateltuja yhdisti kiinnostus lehtien lukemiseen, muutamat lukivat myös kaunokirjallisuutta. Kirjaston aineistoja haastatellut tunsivat melko hyvin, joskin heidän kirjastonkäyttö käsitti lähinnä kirjojen ja lehtien lainaamisen sekä lukusalin käytön. Muunlaisen aineiston lainaamisesta haastatellut eivät olleet erityisen kiinnostuneita. Tietokoneen käyttöön tutkittavien suhtautuminen on kahtiajakautunutta: puolet heistä omisi koneen ja käytti Internetiä päivittäin, toinen puoli haastatelluista taas ei ollut tietokoneen käytöstä kiinnostunut. Osa haastatelluista osoitti kiinnostusta kirjaston järjestämään atk-koulutukseen, mutta kukaan heistä ei tiennyt sellaista järjestettäneen aikaisemmin. Myöskään ikääntyneille suunnatuista kirjastopalveluista tutkittavat eivät olleet tietoisia. Useimmat haastatellut olivat ottaneet osaa joihinkin kirjaston järjestämiin tapahtumiin. Tapahtumien sijoittuminen ilta-aikaan saattoi kuitenkin vähentää ikääntyneiden osallistumista. Seniorien omat arviot kirjastoista olivat kaiken kaikkiaan myönteisiä, he arvostivat henkilökohtaista palvelua ja heidän kirjastoon kohdistuneita toivomuksiaan Rinta-aho luonnehtii vaatimattomiksi. (Rinta-aho 2012, 58–63.)

2.2 Kangasalan kirjastopalvelut ja ikääntyneet

Kangasala on n. 30 400 asukkaan kunta Pirkanmaalla. Kangasalan kunta on Tampereen läheisyydestä johtuen voimakkaasti kasvavaa aluetta. 65 vuotta täyttäneiden osuus kunnan väestöstä oli 17,7 prosenttia vuonna 2013 (Tilastokeskus 2013). Kirjastoja kunnassa on yhteensä viisi: pääkirjasto, Vatialan kirjasto, Suoraman kirjasto, Sahalahden kirjasto ja Kuhmalahden kirjasto. Näiden lisäksi kuntalaisia palvelee kirjastoauto. (Kangasala 2015.)

Ikärakennemuutos koskee myös Kangasalan kuntaa. Kunnassa on runsaasti lapsiperheitä ja myös ikääntyneiden osuus on jatkuvassa kasvussa. Erityisesti Kangasalan keskustan asukkaista merkittävä osuus on ikääntynyttä väestöä. Kirjasto haluaa vastata ikärakennemuutokseen ja ikäihmisten kirjastopalveluiden kehittäminen nähdään ajankohtaisena asiana. Kirjastolla on vireillä myös hanke ikäihmisten palvelujen kehittämiseksi. Kirjaston asiakaskunnan ikäjakaumaa ei Kangasalla ole viime vuosina tarkemmin tutkittu, mutta kulttuurijohtaja Taina Sahlanderin mukaan kirjastolla on siitä huolimatta asiakaskunnan rakenteesta riittävän täsmällinen käsitys. Varsinaista asiakkaiden segmentointia Kangasalan kirjastossa ei ole toteutettu, mutta sen tarve on tiedostettu. (Sahlander 2015.)

Kirjastossa asioivat ikääntyneet huomioidaan Kangasalla tasavertaisina asiakkaina muiden ikäryhmien rinnalla. Kaikki aineisto on myös ikääntyneiden käytettävissä, mutta erityisesti ikääntyneille suunnattuina aineistoina voidaan pitää isotekstisiä kirjoja, äänikirjoja sekä tälle ikäryhmälle tarkoitettuja tietokirjoja, kuten tietotekniikan opaskirjoja. Ikääntyneitä palvelee myös hakeutumalla asiakkaiden pariin. Kirjastoauto pysähtyy vanhainkodilla ja kirjastolla on kotipalvelu, joskin asiakkaita on vain muutama eikä kotipalvelun tarvetta ole kartoitettu. Kirjastosta ollaan myös jalkauduttu kunnassa olevaan palvelutaloon kertomaan kirjaston palveluista. (Sahlander 2015.)

Kirjastossa ei ole järjestetty erityisesti ikääntyneille suunnattuja tapahtumia tai tilaisuuksia. Kirjasto on kuitenkin tarjonnut tiloja yhteistyökumppaniensa, kuten kansalaisopiston tai yhdistyksen käyttöön, jotka ovat järjestäneet ikääntyneille suunnattua ohjelmaa. Kirjaston aikomuksena on kuitenkin tehostaa ikääntyneille suunnattujen tapahtumien tarjontaa. (Sahlander 2015.)

Kangasalle valmistui vuonna 2010 uusi pääkirjasto ja sen suunnittelussa käytettiin apuna Opetus- ja kulttuuriministeriön Esteetön kirjasto-suositusta ja ikääntyneiden tarpeet yritettiin ottaa huomioon siinä mahdollisimman hyvin. Kirjastossa on hissi ja kirjastoon on hankittu rollaattoreita asiakkaiden käyttöön. Myös kalustevalinnoissa on kiinnitetty huomiota ikääntyneiden tarpeisiin hankkimalla muun muassa korotettuja istuimia. Keväällä 2015 kirjastossa toteutetaan esteettömyyskartoitus, jonka tarkoituksena on tuoda esiin tilojen ja opasteiden kehittämistarpeita. (Sahlander 2015.)

Tässä tutkimuksessa huomio kiinnittyy erityisesti Kangasalan pääkirjaston käyttöön. Pääkirjasto sijaitsee keskeisellä paikalla kunnan keskustassa. Kirjastotalon alakerrassa on lehtilukusali, kahvio, näyttelytilana Taidetila Terra sekä erilaisiin tilaisuuksiin ja tapahtumiin käytettävissä oleva Harjulasali. Toisesta kerroksesta löytyy lainausosasto aineistokokoelmien.

2.3 Ikääntyneille suunnattujen kirjastopalvelujen strateginen suunnittelu

Yleisten kirjastojen palvelujen kehittämistä ohjataan useista eri lähtökohdista. Ensimmäinen toimintaa määrittävä tekijä on kirjastolaki, jossa yleisen kirjaston tavoitteet määritellään seuraavasti:

Yleisten kirjastojen kirjasto- ja tietopalvelujen tavoitteena on edistää väestön yhtäläisiä mahdollisuuksia sivistykseen, kirjallisuuden ja taiteen harrastukseen, jatkuvaan tietojen, taitojen ja kansalaisvalmiuksien kehittämiseen, kansainvälistymiseen sekä elinikäiseen oppimiseen. Kirjastotoiminnassa tavoitteena on edistää myös virtuaalisten ja vuorovaikutteisten verkkopalvelujen ja niiden sivistyksellisten sisältöjen kehittymistä. (Kirjastolaki 4.12.1998/904.)

Ikäihmisten kirjastopalvelujen kehittämistarpeen taustalla ovat viralliset ikäpoliittiset tavoitteet. Ikäpolitiikalla tarkoitetaan erilaisia ikääntyneen asemaan ja elinoloihin liittyviä tavoitteita, strategioita ja toimenpiteitä sekä lainsäädäntöä, joilla sekä ylläpidetään että parannetaan ikääntyneiden itsenäisen elämänhallinnan edellytyksiä. Palvelustrategioissa korostuvat usein ennaltaehkäisevät toimenpiteet, sekä kuntien seutuyhteistyö. Kuntaliiton mukaan useimmat kunnat ovat laatineet ikäpoliittisen strategian, mutta vuonna 2009 vain harva kirjasto oli siinä mukana. (Viiri et al. 2009, 5.) Kirjaston rooli ikäpolitiikassa on osallistua ennaltaehkäiseviin toimiin, joilla pyritään tukemaan ikääntyneiden mahdollisuuksia elää itsenäistä elämää ja pysyä aktiivisina mukana yhteiskunnassa (Sloan 2009, 50). Kirjastojen oman ikääntyneiden palvelustrategian laatimisessa olisi myös parantamisen varaa. Kirjaston oma ikäpoliittinen näkökulma on kuitenkin tarpeellinen ja sen tulisi ohjata kehittämään kirjastopalveluja väestön ikärakenteen kehityksen mukaiseksi. (Viiri et al. 2009, 5.)

Sosiaali- ja terveysministeriön vuonna 2013 päivittämä Ikäihmisten palvelujen laatusuositus painottaa huolellista varautumista ikärakenteen muutokseen. Väestön ikärakennemuutoksen seurauksena on, että yhteiskunnan on mukauduttava entistä iäkkäämmän väestön tarpeisiin. Kaiken toiminnan tulisi edistää tervettä ja toimintakykyistä vanhenemista. Esimerkiksi toimet mielekkään tekemisen mahdollistamiseen, kuten elinikäiseen oppimiseen ja sosiaalisten suhteiden ylläpitämiseen, ovat tärkeitä. Kaikessa yhteiskunnan toiminnassa pitäisi muistaa, että ikääntyneet eivät ole yhtenäinen ryhmä. Joukossa on hyvin eri ikäisiä 64-vuotiaista aina yli 100-vuotiaisiin, miehiä ja naisia, joista suurin osa on varsin hyväkuntoisia. Vain neljäsosa 75 vuotta täyttäneistä on säännöllisten palvelujen piirissä. Ikääntyneiden joukossa on myös monenlaisia vähemmistöryhmiä, kuten seksuaalivähemmistöön kuuluvia ja etniseltä taustaltaan erilaisia ikäihmisiä. Ikäystävällisen yhteiskunnan tulisi ottaa toiminnassaan huomioon myös ikääntyneen väestön koko kirjo. Ikääntyneitä ei saisi nähdä vain tarvitsijoina ja käyttäjinä, vaan he ovat voimavarjojensa mukaan myös osallistujia ja toimijoita,

jotka valikoivat itse kiinnostuksen kohteensa ja toimintatapansa. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 15.)

Keskeisin periaate ikäihmisten palvelujen laatusuosituksessa myös kirjastojen kannalta on ikääntyneiden osallisuuden turvaaminen siten, että heidän oma äänensä kuuluu kaikessa heitä koskevassa päätöksenteossa. Ikääntyneiden osallisuudella tarkoitetaan mahdollisuutta vaikuttaa yhteisön jäsenenä ja kansalaisena yhteisön toimintaan ja palvelujen kehittämiseen. Tämä tarkoittaa siis mm. mahdollisuutta osallistua omien palvelujensa suunnitteluun. Osallisuus antaa mahdollisuuden toimia ja vaikuttaa sekä tuo tunteen yhteenkuulumisesta. Osallisuuden vastakohtana on osattomuus, jolla tarkoitetaan yksinäisyyden ja turvattomuuden tunnetta, mutta se voi olla pahimmillaan myös yhteisöstä syrjäytymistä ja osallistumismahdollisuuksien puuttumista. Tässä järjestöt ovat tärkeitä yhteistyökumppaneita kunnille. Järjestöt voivat tarjota ikääntyneelle mahdollisuuden kuulua yhteisöön ja tilaisuuden mielekkääseen tekemiseen. Osallisuuden mahdollistaminen merkitsee yhteistä tekemistä kunnan sisällä; kulttuuri-, liikunta-, opetus- ja teknisen toimen kesken, sekä yhdessä järjestöjen, seurakunnan ja yritysten kanssa. Yhteisen tekemisen myötä voidaan löytää jo olemassa olevat mahdollisuudet ja kehittää uusia. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 17.) Yhteistyö on avainsana myös kirjaston mahdollisuuksille toteuttaa entistä paremmin tehtävänsä, laajentaa toimintaansa ja tavoittaa yhä useampia kuntalaisia.

Margaret Sloan (2009, 50) kuvaa ikääntyneiden kirjastopalvelustrategian laatimista molempia osapuolia hyödyttävänä oppimisprosessina. Kirjastot saavat mahdollisuuden perehtyä ikääntyneiden palvelutarpeisiin ja toisaalta ikääntyneet saavat lisää tietoa kirjaston heille tarjoamista palveluista. Onnistuneessa strategiassa on huomioitu kaikki ikääntyneiden kirjastopalveluihin kuuluvat osat alueet. Sloan (2009, 50-52) on laatinut mallin ikääntyneiden kirjastopalvelustrategian sisällöistä (ks. Taulukko 1). Tärkeimmäksi näkökohdaksi ikääntyneiden kirjastopalvelujen kehittämisessä Sloan (2009, 57) nostaa palvelujen yhtäläisten käyttömahdollisuuksien varmistamisen kaikissa ikäryhmissä. Mallista löytyy paljon yhtymäkohtia American Library Associationin (2008) ikääntyneiden kirjastopalvelujen järjestämistä kokoavan näkemyksen kanssa (Taulukko 2). Esittelen tässä pelkistetyn version Sloanin mallista. Sloanin mallin tarkastelu osoittaa, että tämä tutkimus asettuu kohtaan *1. Asiakkaiden konsultointi* ja voi siten toimia myös osana Kangasalan kirjaston ikääntyneiden palvelustrategian rakentamista.

Taulukko 1: Ikääntyneiden kirjastopalvelustrategian rakentaminen Margaret Sloanin (2009) mukaan.

1) Asiakkaiden konsultointi	-Säännöllisesti toteutettava ikääntyneiden palvelutarpeiden selvittäminen esim. kyselyjen avulla -Myös ei-käyttäjien näkökulmat esiin
2) Henkilökunnan osallistuminen	-Vapaa ja koko henkilökuntaa osallistava ideointi työyhteisössä palvelujen kehittämiseksi -Koulutukset ikäihmisten kohtaamiseen asiakaspalvelussa -Ikäihmisiin erikoistunut työntekijä, joka tekee yhteistyötä muiden ikäihmisten parissa toimivien kanssa
3) Helposti lähestyttävä tila	-Kirjaston fyysinen saavutettavuus ja esteettömyys -Myönteinen, kiireetön ja rohkaiseva ilmapiiri -Myös rauhallisia tiloja
4) Markkinointi	-Tehokas paikallinen markkinointi ja kirjaston näkyväksi tekeminen -Markkinointi/tiedottaminen kohdennetusti eri käyttäjäryhmille
5) Monimuotoisuuden ja osallisuuden huomioiminen	-Ikääntyneet heterogeeninen asiakasryhmä -Monimuotoisen ryhmän palvelutarpeisiin vastaaminen
6) Yhteistyö	-Yhteistyö ikääntyneiden parissa työskentelevien tahojen kanssa esim. tapahtumien järjestämisessä -Osaamisen, tilojen jne. jakaminen yhteistyökumppaneiden kanssa
7) Kehityksen seuraaminen	-Väestökehityksen seuraaminen -Palvelujen kehityksen seuraaminen tarkistuslistojen avulla.
8) Arviointi	-Varmistetaan, että ikääntyneet huomioidaan kaikessa kirjaston kehitystyössä -Vaikutusten arvioiminen ja saadun tiedon hyödyntäminen esim. resurssien kohdentamisessa.

American Library Association (2008) laatima kattava ohjeistus tai muistilista ikääntyneiden kirjastopalvelujen kehittämisen suuntaviivoista voi toimia kirjastostrategian suunnittelun apuna ja se täydentää erinomaisesti Sloanin mallia. Ohjeistuksesta löytyy yhteen koottuna ikääntyneiden kirjastonkäyttäjien kannalta keskeisiä teemoja, joita olen hyödyntänyt myös oman tutkimukseni empiirisen osion suunnittelussa. Jos ALA:n ohjeistusta tarkastelee tämän tutkimuksen kannalta, sijoittuu tutkimukseni sen ensimmäiseen osioon.

Taulukko 2: Ikääntyneiden kirjastopalvelujen kehittämisen suuntaviivat American Library Associationin (2008) mukaan.

1) Ajantasaisen tiedon hankkiminen ikääntyneistä ja sen liittäminen osaksi suunnittelua ja budjetointia	- Alueellinen ikärakenteen seuraaminen sekä ikääntyneen väestön osan ominaisten piirteiden (esim. koulutus- tai sosioekonominen tausta) selvittäminen, ikäihmisiä palvelevien tahojen kartoittaminen, paikallisen median hyödyntäminen - Kirjastonkäyttötutkimukset ja ikääntyneiden tarpeiden/toiveiden selvittäminen
--	---

	<ul style="list-style-type: none"> - Ikääntyneiden tiedontarpeiden selvittäminen ja niiden huomioiminen kirjaston kokoelmassa
2)Ikääntyneiden erityistarpeiden ja kiinnostuksen kohteiden huomioiminen kirjaston kokoelmissa, tapahtumissa ja palveluissa	<ul style="list-style-type: none"> - Kirjastoon nimetty henkilö vastaamaan ikääntyneiden palveluista - Kirjaston tekeminen näkyväksi, houkuttelevaksi ja tarpeelliseksi ikääntyneille - Kirjaston palveluiden ja verkkosivujen mainostaminen paikallisissa sanomalehdissä, radiossa, ikääntyneiden toimintakeskuksissa tai muissa sellaisissa paikoissa, missä ikääntyneet liikkuvat - Kirjastopalvelujen esittelemine ikääntyneiden kanssa työskenteleville organisaatioille ja erilaiset yhteistyömuodot heidän kanssaan (esim. tapahtumat, vapaaehtoiset)
3)Kirjaston kokoelmien ja fyysisen saavutettavuuden arviointi ikääntyneiden näkökulmasta	<ul style="list-style-type: none"> - Kirjaston saavutettavuuden arvioiminen liikuntarajoitteiden, näkö- ja kuulovamman, lukivaikeuden ja muiden vammojen näkökulmasta - Apuvälineiden (esim. pyörätuoli tai rollaattori) hankkiminen kirjastoon - Istuimien sijoittelun pohtiminen ikääntyneiden näkökulmasta - Ikääntyneiden usein käyttämän kokoelman helppo saavutettavuus - Selkeät opasteet ja riittävän suuri fontti esitteissä - Tietokoneen suurentava näyttö - Isotekstin aineisto
4)Kirjastosta keskeinen ikääntyneiden tietokeskus	<ul style="list-style-type: none"> - Yhteistyö ikääntyneiden kanssa työskentelevien tahojen kanssa, heidän toiminnastaan tiedottaminen ja materiaalin jakaminen - Senioritietopaketin laatiminen kirjaston verkkosivulle: linkkikoelma kaikenlaisista valtakunnallisista ja paikallisista ikääntyneille suunnatuista palveluista ja toimijoista - Kirjastoon relevanttia aineistoa myös omaishoitajille
5)Toimintojen kohdentaminen ikääntyneisiin	<ul style="list-style-type: none"> - Säännöllinen ikääntyneille suunnattu ohjelma - Käyttäjätutkimusten hyödyntäminen ohjelman suunnittelussa (ikäntyneitä kiinnostavat aiheet) - Erilaisia palveluja/toimintaa eri-ikäisille ikääntyneille (60-vuotiaat vs. 80-vuotiaat) - Sukupolvien välinen toiminta (esim. yhteistyö päiväkotien kanssa) - Kumppanuus muiden toimijoiden kanssa - Ikääntyneiden atk-koulutustilaisuudet - Hakeutuvat kirjastopalvelut (esim. vierailut palvelutaloissa) - Kirjaston mahdollisuudet vaikuttaa ikäsyryjintään yhteisöllisellä tasolla - Ikääntyneiden mahdollisuudet tehdä vapaaehtoistyötä kirjastossa - Mahdollisuudet elinikäiseen oppimiseen
6)Kirjastoon pääsemättömien ikääntyneiden tavoittaminen	<ul style="list-style-type: none"> - Kirjastoaineiston toimittamisen vaihtoehtoiset tavat (esim. vapaaehtoiset kuljettamaan aineistoja) - Kotipalvelu, laitospalvelut - Kirjastopalveluiden mainostaminen - Yhteistyö erikoiskirjastojen kanssa (esim. Celia Suomessa)
7)Ikääntyneiden huomioiminen asiakaspalvelussa	<ul style="list-style-type: none"> - Ikääntyneiden erityistarpeiden huomioiminen asiakaspalvelussa - Hienotunteinen ja kunnioittava asiakaspalvelu - Kirjaston lähestyttävyys ja miellyttävyys - Ikäsyryjinnän ja stereotyyppien välttäminen - Ikääntyneiden palveluiden ja erityisaineistojen (esim. kotipalvelu tai äänikirjat) tunteminen asiakaspalvelussa tärkeää

2.4 Kirjasto ikääntyneiden toimintaympäristönä

Vaikka ikääntyneet hyödyntävät pääasiassa samoja kirjastopalveluja kuin muutkin asiakkaat, saatavat erilaiset ikääntymismuutokset vaikuttaa heidän kirjastonkäyttönsä ja tarpeisiinsa. Seuraavissa alaluvuissa tarkastellaan, millaisia vaatimuksia nämä muutokset tuovat ikääntyneiden toimintaympäristöön. Luvussa 2.4.1 tarkastellaan kirjastoa toimintaympäristönä saavutettavuuden näkökulmasta. Luvussa 2.4.2 kerrotaan ikääntyneiden erityistarpeiden huomioimisesta kirjastossa. Luvut 2.4.3 ja 2.4.4 keskittyvät ikääntyvän asiakasryhmän kirjastopalvelujen kartoittamiseen ja luvussa 2.4.5 tarkastellaan kirjastojen yhteistyömahdollisuuksia muiden toimijoiden kanssa.

2.4.1 Kirjaston saavutettavuus

Opetusministeriö julkaisi vuonna 2006 toimenpideohjelman kulttuuripalvelujen saavutettavuudesta. Toimenpideohjelmassa kulttuuritarjonta katsotaan saavutettavaksi silloin, kun erilaiset yleisöt voivat käyttää sitä ja osallistua siihen mahdollisimman helposti ja esteettömästi. Tämä tarkoittaa sitä, että hyvin saavutettava palvelu on kaikkien ulottuvilla tarjoten mahdollisuuden osallistumiseen ja elämyksiin yksilöiden erilaisista ominaisuuksista riippumatta. Saavutettavuudella tarkoitetaan myös ihmisten yhdenvertaista kohtelua. Ketään ei siis saa syrjiä syntyperän, iän, sukupuolen, vamman tai muun henkilön ominaisuuteen liittyvän syyn takia. Osallistumisesteitä poistamalla voidaan parantaa kulttuurin saavutettavuutta. Esteet voivat liittyä esimerkiksi aisteihin, tiedotukseen, ymmärtämisen vaikeuteen, asenteisiin, fyysisiin tai taloudellisiin tekijöihin sekä päätöksenteossa oleviin puutteisiin. (Opetusministeriö 2006, 7.)

Opetus- ja kulttuuriministeriön (2010, 41) laatusuosituksen mukaan kirjastopalvelut tulisi olla helposti jokaisen kuntalaisen saatavilla. Tämä tarkoittaa sitä, että suurimmalla osalla kunnan asukkaista olisi matkaa kirjastoon alle kaksi kilometriä tai että kirjastoon on hyvät liikenneyhteydet ja matka-aika on kohtuullinen (alle puoli tuntia). Haja-asutusalueilla kirjastoauton palvelut tulisi olla suurimmalle osalle alueen asukkaista korkeintaan kilometrin etäisyydellä. Laatusuosituksen mukaan kirjastopalveluja tarjotaan myös kotipalveluna tai muiden erityisjärjestelyjen avulla. Fyysisen saavutettavuuden lisäksi saavutettavuuteen kuuluvat sopivat aukioloajat, henkilökunnan tavoitettavuus sekä kirjaston kanssa tehtävän yhteistyön helppous (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 14, 41).

Paitsi että kirjasto on saavutettavissa, on myös pääsyn sinne oltava esteetön. Kirjaston fyysinen esteettömyys on ikääntyneiden osallistumisen konkreettinen edellytys. Fyysistä esteettömyyttä edistävät henkilökohtaiset apuvälineet, kuten liikkumisen apuvälineet, opaskoirat, kuulolaitteet ja toisen

henkilön, kuten henkilökohtaisen avustajan, apu. Tilojen järjestelyt hisseineen, ramppeineen, valaistuksineen ja kuljetuspalveluineen helpottavat kirjastoon pääsyä. Sosiaalisesta esteettömyyttä luo avoin ilmapiiri ja toimintaympäristö, jossa on sallittua olla oma itsensä ilman syrjityksi tulemisen pelkoa. Tärkein sosiaalista esteettömyyttä luova tekijä onkin salliva asenneilmapiiri. (Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus 2013, 19.)

Myös tiedottaminen kuuluu saavutettavuuden piiriin. Hyvin suunniteltuna tiedottaminen parantaa kulttuurin saavutettavuutta. Erityisryhmien näkökulmasta tämä tarkoittaa esitteiden visuaalista ja kielellistä selkeyttä, verkkosivujen esteettömyyttä, tiedottamista eri kielillä, vähemmistö- ja erityisryhmille kohdennettua mainontaa sekä ryhmien omien kanavien käyttämistä tiedottamiseen. (Opetusministeriö 2006, 8.)

2.4.2 Ikääntyneiden erityistarpeiden huomioiminen kirjastossa

Ikääntyneillä voi olla monenlaisia erityistarpeita, jotka on hyvä ottaa huomioon kirjastopalveluja suunniteltaessa. Nämä tarpeet nousevat erityisesti erilaisista ikääntymisen aiheuttamista muutoksista henkilön fyysiseen ja psyykkiseen toimintakykyyn. Muutosten voimakkuudessa ja nopeudessa ilmenee suuria yksilöllisiä eroja. (Suutama & Ruoppila 2007, 116.) Kirjastoille tämä tarkoittaa esimerkiksi huomion kiinnittämistä tilojen suunnitteluun, erilaisten apuvälineiden hankintaa sekä palvelujen kehittämistä ikääntyneiden tarpeet huomioiden. (Mates 2003, 15.)

Liikuntarajoitteet. Ikääntymisen myötä liikkuminen saattaa muuttua hankalaksi ja siihen tarvitaan apuvälineitä. Kirjastoissa tämä tulisi huomioida varmistamalla fyysisten tilojen saavutettavuus niin, että kirjaston tiloissa on helppo liikkua esimerkiksi pyörätuolilla tai rollaattorilla. Kirjastossa olisi myös hyvä olla tarjolla jokin liikkumisen apuväline, kuten pyörätuoli. Lisäksi tilojen suunnittelussa tulisi kiinnittää huomiota siihen, että istuimia olisi tarjolla riittävästi, ne olisivat oikeissa paikoissa ja että osa istuimista olisi korotettuja ja käsinojallisia. Liikuntarajoitteet voivat liittyä myös käsien toimimiseen, jolloin ovien avaaminen tai vaikkapa kirjan kannattelu voi olla hankalaa. Sorminäppäryyden heikentyminen voi hankaloittaa esimerkiksi tietokoneen käyttöä. (Mates 2003, 22-23.)

Ikänäkö. Näön heikkeneminen on normaali ikääntymiseen liittyvä ilmiö. Ikääntymisen myötä silmiin saattaa tulla myös muita ongelmia, jotka heikentävät näköä. Heikentynyt näöntarkkuus vaikuttaa lukunopeuteen ja vaikeuttaa kylttien ja opasteiden näkemistä. Kirjastoissa heikkonäköisten palvelua voidaan parantaa oikeanlaisella valaistuksella, selkeillä opasteilla, riittävän suurilla ja taustastaan erottuvilla fonteilla esimerkiksi esitteissä ja miettimällä eri väriyhdistelmien tuottamia kontras-

teja näkemisen kannalta. Tarvittavia apuvälineitä ovat asiakaskäyttöön hankittava suurella näytöllä varustettu tietokone ja suurennuslasi. (Mates 2003, 16, 18.) Myös isotekstiset kirjat ja äänikirjat palvelevat heikkonäköisiä ikäihmisiä.

Ikäkuulo. Ikääntyessä myös kuulon heikkeneminen on tavallista. Kuulon heikkeneminen alkaa usein jo 50 ikävuoden jälkeen. Joka viidennellä 70-vuotiaalla ja vähintään kolmasosalla 80-vuotiaista on ihmistenvälistä keskustelua vaikeuttava kuulovika. (Blomgren 2012.) Kirjastossa asiakkaan heikentynyt kuulo tulee huomioida erityisesti asiakaspalvelutilanteissa puhumalla riittävän kuuluvalla ja selkeällä äänellä, säilyttämällä katsekontakti ja välttämällä muuta samanaikaista toimintaa. Erityisen tärkeää on osoittaa hienotunteisuutta, sillä heikentynyt kuulo voi olla ikääntyneelle turhauttava ja vaivaannuttava ongelma (Mates 2002, 16). Kuulolaitetta käyttäville induktiosilmukka on hyvä apuväline kirjaston kaltaisissa julkisissa tiloissa (Opetusministeriö 2006, 8).

Kognitiiviset muutokset. Ensimmäiset vanhenemismuutokset ilmenevät yleensä oppimiseen ja suoritukseen liittyvissä kyvyissä. Oppimis- ja suorituskky voivat olla kuitenkin yhtä hyviä kuin nuoremmilla ihmisillä, jos aikaa on käytettävissä riittävästi. Muistin ja tiedonkäsittelyn muutokset liittyvät myös tarkkaavuuden ja keskittymiskyvyn heikkenemiseen ikääntyneillä. Lievä muistin heikkeneminen ei kuitenkaan heikennä merkittävästi päivittäisen elämän vaatimaa kognitiivista toimintakykyä. (Suutama & Ruoppila 2007, 117–118). Kognitiivisia muutoksia ikäihmisillä aiheuttavat normaalin biologisen vanhenemisen ohella erilaiset muistihäiriöt ja muistisairaudet. Muistisairauden todennäköisyys kasvaa, mitä vanhemmaksi ihminen elää. Esimerkiksi Alzheimerin tauti on alle 65-vuotiailla harvinainen, mutta yli 85-vuotiailla sitä esiintyy jo 15–20 prosentilla. (Juva 2013.) Muutokset ihmisen kognitiivisissa kyvyissä vaikuttavat myös kirjaston käyttöön (Joseph 2006, 114). Kirjastonkäytön kannalta tämä saattaa tarkoittaa esimerkiksi sitä, ettei ihminen löydä etsimäänsä, muista saamia ohjeita tai jaksa keskittyä kuulemaansa.

2.4.3 Ikääntyneet huomioiva kokoelma ja ikääntyneille suunnatut palvelut

Vaikka kaikki kirjaston aineisto palvelee lähtökohtaisesti myös ikääntyneitä, kokoelmista löytyy myös erityisesti ikääntyneille kohdennettua aineistoa. Kirjastojen kokoelmissa ikääntyneiden tarpeita on huomioitu muun muassa hankkimalla äänikirjoja, isotekstisiä kirjoja sekä selkokielistä aineistoa. Näitä aineistoja on tarjolla suurimmassa osassa kirjastoja. (Viiri et al. 2009, 15; Hiltunen 2009, 14.) Ongelmalliseksi kirjastoissa on koettu erityisesti isotekstisen aineiston saatavuus. Kirjastojen

on hankalaa monipuolistaa isotekstisten kokoelmaansa, kun sellaista aineistoa on tarjolla vain vähän. (Hiltunen 2009, 14.)

Äänikirjojen tarjonta on sen sijaan monipuolistunut ja kirjastojen äänikirjatarjontaa täydentää merkittävästi valtion erityiskirjasto Celia tarjoamat palvelut. Celia välittää kirjallisuutta ääni-, piste- ja elektronisina kirjoina kaikille, joille painetun kirjan lukeminen on hankalaa. Myös ikääntymisen myötä heikentynyt näkö oikeuttaa käyttämään Celia palveluita. Valtaosa Celia asiakkaista onkin iäkkäitä. Celia lainaa aineistoa sekä yksityishenkilöille että esimerkiksi yleisten kirjastojen kautta näiden asiakkaille. Kirjoja lainattaessa asiakas lataa haluamansa kirjan verkosta omalle tietokoneelle tai asiakkaalle poltetaan kirjasta henkilökohtainen kopio cd-levylle, joka lähetetään hänelle kotiin. Celia kokoelmissa oli vuonna 2014 yli 40 000 eri kirjaa. (Celia 2014.)

Itä-Suomen läänissä tehdyn tutkimuksen mukaan monilla kirjastoilla on kokoelmissaan myös sisällöllisesti ikääntyneille suunnattuja lehtiä ja kirjoja. Hiltunen (2009, 15) mukaan sisällöllisesti ikääntyneille suunnatun kokoelman tarkoituksena on ikääntyneiden aktivointi etenkin muistihäiriöiden hoidossa. Tällaisia kirjoja ovat erityisesti taide-, luonto- ja käsityökirjat, joita käytetään esimerkiksi kirjallisuusterapiassa. Muualla maailmassa, kuten Kanadassa ja Alankomaissa, on ikääntyneille tarjolla erityisiä vireyttä lisääviä kirjoja, *stimulating books*, joiden tarkoituksena on aktivoida ikääntyneen muistia (Hokka-Ahti 2008, 18). Sisällöllisesti ikääntyneille suunnatut kirjat voivat olla myös esimerkiksi ikääntyneiden tietotekniikkaoppaita, kuten Sahlander (2015) toi esiin.

Ikääntyneiden joukossa on entistä enemmän niitä, jotka pystyvät käyttämään myös kirjastojen verkkopalveluja. Kirjastojen kokoelmista löytyvät sähköiset kirjat voivat palvella esimerkiksi niitä ikääntyneitä, jotka eivät kykene enää itse asioimaan kirjastossa. Ikääntyneen kannalta e-kirjojen etuna on myös mahdollisuus tekstin suurentamiseen. Asiointipalvelujen siirtyessä entistä enemmän verkkoon, on myös ikääntyneiden asiakkaiden tietotekniseen opastukseen kiinnitettävä enemmän huomiota (Sosiaali- ja terveysministeriö 2013, 19). Monissa kirjastoissa järjestetäänkin tietotekniikan ja internetin käyttöön liittyvää koulutusta. Se ei kuitenkaan aina ole kovin vakiintunutta (Viiri et al. 2009, 15.)

Muita ikääntyneille suunnattuja palveluja ovat esimerkiksi lukupiirit, muistelupiirit ja erilaiset kerhot. Kerhot ovat usein kolmannen sektorin vapaaehtoisten järjestämiä. Kirjastoissa järjestetään myös monenlaisia tapahtumia, joista osa voi olla nimenomaan ikääntyneille suunnattuja, kuten esimerkiksi tietotekniikkaan keskittyvä SenioriSurf-päivä tapahtumineen. Monet tapahtumat ovat kaikille suunnattuja, mutta ne houkuttelevat usein runsaasti iäkkäitä osallistujia. Tällaisia tapahtumia ovat esimerkiksi tablettien käytön opastus, terveysaiheiset tapahtumat, yhteislaulut, kotiseutufilmit,

kirjailijavierailut, lääkäriluennot, tuolijumppa, aamukahvit, runoillat ja asiantuntijaluennot. Kirjastossa voi olla myös kirjaston ja terveyskeskuksen yhdessä rakentama itsehoitopiste, missä voi käydä mittaamassa verenpaineensa tai punnita itsensä. Pisteessä voi olla myös tietokone, jolla pääsee terveydenhoitoon liittyville sivustoille. (Koivu 2014, 11.)

2.4.4 Hakeutuvat kirjastopalvelut

Ikääntyneitä, jotka eivät itse pysty asioimaan kirjastossa joko heikon kunnon tai pitkän matkan vuoksi, palvelevat hakeutuvat kirjastopalvelut. Näitä ovat kirjasto- ja monipalveluautot, laitoskirjastot ja siirtokokoelmat, kirjaston kotipalvelu sekä muut hakeutuvat kirjastopalvelut.

Kirjasto- ja monipalveluautot

Väestörakenteen muutos yhdessä sisäisen muuttoliikkeen kanssa muovaavat alueellisia palveluntarpeita. Perinteinen fyysinen palveluverkosto kiinteine toimipisteineen on harventunut, minkä myötä asiakkaiden kuljettaminen palvelujen luo yleistyy yhä enemmän. Toisaalta käytössä on myös erilaisia liikkuvia palveluja, joiden avulla palvelut viedään asiakkaan luo ja niillä tärkeä merkitys erityisesti ikääntyneille. Kunnista ja yksityiseltä sektorilta löytyy monia eri ratkaisuja ja toteutustapoja. (Kettunen 2013, 6.) Haja-asutusalueen kirjastoasiakkaita on perinteisesti palvellut kirjastoauto. Viime vuosina monet kirjastoautot ovat olleet lakkauttamisuhan alla ja monia on myös lakkautettu. Kirjastoauton lakkauttamisen sijaan niiden tehtäviä tulisi pikemminkin laajentaa. Tietoverkkojen avulla ne voivat palvella haja-asutusalueiden asukkaita monipuolisesti ja yksilöllisesti. (Opetusministeriö 2009, 14.)

Viime vuosina kuntiin onkin hankittu monipalveluautoiksi kutsuttuja kirjastoautoja. Ne ovat kirjastoautoja, joiden palveluita on laajennettu. Palvelut ja tuotevalikoimat vaihtelevat niissä paikkakunnittain. Monipalveluautossa voi olla esimerkiksi internet-yhteys ja invahissi, ja mukana saattaa kulkea lisäksi eri tavoin toteutettuja apteekkipalveluja ja kauppakasseja. Tällaisia monipalveluautoja löytyy esimerkiksi Leppävirralta, Ranualta ja Sodankylästä. Etuna palvelujen laajentamisessa juuri kirjastoautoissa on se, että kirjastoautolla on valmis palveluverkosto ja asiakkaat. Toisaalta kirjastoauto on usein viimeinen palvelu harvaanasutulla maaseudulla. (Kettunen 2013, 6-7.) Ongelmana autojen monipuoliseen hyödyntämiseen on kuitenkin resurssien ja konkretian puute. Tämä ilmenee esimerkiksi siinä, miten laajasti terveystarpeita voidaan monipalveluautossa tarjota, jos autossa ei ole mukana terveydenhoitoalalle koulutettua henkilökuntaa. (Litmanen-Peitsala 2009, 15.) Mahdollisuuksia monipalveluauton tarjoamiin palveluihin on monia. Monipalveluautosta voisi kirjastoai-

neiston ohella saada erilaisia tarvikkeita ja terveyspalveluja, mutta myös opastusta verkkoasioinnissa esimerkiksi KELA:n tai veroviranomaisen kanssa. Siellä voisi järjestää ikääntyneille myös muunlaista koulutusta tai opastusta sekä harrastusmahdollisuuksia. Tekemällä yhteistyötä muiden tahojen kanssa kirjastoauto voisi omalta osaltaan edistää ikääntyneiden asumista kotonaan. (Kettunen 2013, 6-7.)

Laitoskirjastot ja siirtokokoelmat

Laitoskirjastot ovat vähentyneet viime vuosien aikana kovalla vauhdilla. Aikaisemmin vanhuksia, sairaita ja vammaisia palveltiin laitoskirjastojen avulla, joita oli sairaaloissa ja vanhainkodeissa. Nykyään pyritään mahdollisimman lyhyeen sairaalahoitoon, jolloin vanhukset siirtyvät hoitolaitosiin vasta hyvin huonokuntoisina. Laitoskirjastot ovat korvautumassa kirjaston kotipalvelulla, joka voidaan nähdä kirjaston vastineena avohoidolle. Kokonaan kirjaston kotipalvelu ei voi laitoskirjastoja korvata, sillä Suomessa on myös laitoksia, joissa viivytään pitkään, kuten mielisairaalat ja kuntoutuslaitokset. Vuonna 2008 laitoskirjastoja oli 58. (Verho 2008, 20.) Varsinaisen laitoskirjaston sijaan jotkin kirjastot kierrättävät eri laitosten välillä ns. siirtokokoelmia. Siirtokokoelmalla tarkoitetaan kirjastossa koottavaa kirjapakettia, joka toimitetaan esimerkiksi vanhainkotiin tai palvelukeskukseen tietyin väliajoin ja vaihdetaan edelliseen kirjapakettiin. Sama kirjapaketti saattaa kiertää useammassakin laitoksessa ennen kuin palaa takaisin kirjastoon. (Mäkinen 2011, 25.)

Kirjaston kotipalvelu

Kirjaston kotipalvelutoiminta tarkoittaa niille kunnan asukkaille suunnattua palvelua, jotka eivät itse pääse asioimaan kirjastossa esimerkiksi sairauden, vamman tai korkean iän vuoksi. Myös kirjaston huono saavutettavuus, kuten esimerkiksi hissittömyys, on ollut syynä kotipalvelun käyttöön. Lääkärintodistusta palvelun käyttöönottoon ei vaadita, vaan asiakkaan oma ilmoitus riittää. Useimmiten kirjastojen kotipalvelun asiakkaita ovat omissa kodeissaan tai erilaisissa tuetun asumisen yksiköissä elävät ikäihmiset. Yleensä kunnan asukkaista noin promille tarvitsee kirjaston kotipalvelua. Ikääntyneen väestönosan lisääntymisen myötä kotipalveluja tulee tulevaisuudessa tarvitsemaan yhä useampi. (Laakso 2010, 9-10, 21.)

Perinteisesti kirjaston kotipalvelu toimii niin, että kirjasto valitsee asiakkaalle hänen toivomustensa ja kiinnostuksen kohteidensa mukaan valikoiman teoksia ja toimittaa ne hänelle kerran kuukaudessa. Usein kirjasto saattaa pyytää asiakkaalta lupaa tallentaa hänen lainaustietonsa, jotta samojen teosten toimittamiselta välttyttäisiin. Kirjalähetys toimitetaan asiakkaalle joko kirjaston henkilökunnan, kunnan sosiaali- ja terveystoimen tai kolmannen sektorin toimesta, joten kuljettajana saattavat

olla esimerkiksi SPR:n tai jonkin muun järjestön vapaaehtoiset. Yleensä kirjasto pyrkii lähettämään edustajansa edes joskus asiakkaan luokse, vähintäänkin asiakassuhdetta solmittaessa, vaikka lainaliikennettä hoitaisivat useimmissa tapauksissa muut. (Laakso 2010, 10; Verho 2008, 21.) Palvelu on asiakkaille maksutonta, eikä varausmaksuja tai myöhästymismaksuja peritä (Laakso 2010, 10). Koska kirjastojen resurssit kotipalvelun järjestämiseen ovat usein pienet, tarvitaan kotipalvelun toteuttamisessa monesti muiden apua. Tällöin erilaiset yhteistyökumppanit nousevat tärkeään rooliin. (Verho 2008, 21.)

Kirjaston kotipalvelun ongelma on toiminnan vakiintumattomuus. Sillä ei ole virallista asemaa kirjastokentässä. Esimerkiksi laitoskirjastojen määrä tilastoidaan, mutta kirjaston kotipalvelujen määrää ei. Toinen kirjaston kotipalvelun ongelma on se, etteivät potentiaaliset asiakkaat tunne sitä, sitä ei ole tarjolla tai resurssit eivät riitä tarjoamaan palvelua kaikille sitä tarvitseville. Vaikka kirjaston kotipalvelu on määrällisesti pientä, eikä sen avulla pystytä tuottamaan suuria lainauslukuja, on sen merkitys kuitenkin yksilötasolla suuri. (Verho 2008, 21.) Kirjatoimitukset tuovat tietoa ja uusia maailmoja kotona oleville ikäihmisille, ja auttavat heitä pitämään elämästä kiinni, kuten Verho (2008, 21) asian muotoilee. Kirjaston kotipalvelu vähentää merkittävästi liikuntarajoitteisten eriarvoisuutta ja toteuttaa siten omalta osaltaan kirjastolakiin kirjattua näkökulmaa väestön yhtäläisistä mahdollisuuksista käyttää kirjastopalveluja (Heikkilä 2007, 32).

Muut hakeutuvat kirjastopalvelut

Muita ikääntyneille suunnattuja hakeutuvia kirjastopalveluja ovat esimerkiksi vierailut hoivakodeissa tai järjestöjen tapahtumissa. Vierailut voivat olla sisällöltään esimerkiksi kirjastopalvelujen esittelyä, lukupiirejä, kirjavinkkausta, tietotekniikkaopastusta tai muistelupiirejä. (Koivu 2014, 11.) Myös kirjastojen sähköisiä palveluja voitaisiin ajatella hakeutuvina kirjastopalveluina.

2.4.5 Kirjastojen yhteistyökumppanit

Kirjastot ovat pitkään tehneet yhteistyötä toisten kirjastojen kanssa, mutta niillä voi olla myös monia muita yhteistyökumppaneita kunnan eri toimijoissa ja kolmannella sektorilla. Taloudellisen tilanteen ollessa monissa kunnissa heikko, avaa yhteistyö muiden tahojen kanssa uusia mahdollisuuksia myös kirjastojen toimintaan. Yhteistyö ikäihmisten kanssa työskentelevien eri toimijoiden kanssa voi johtaa pääsyyn ikääntyneitä kiinnostavan ja heille hyödyllisen tiedon tai toiminnan äärelle. Yhteistyökanavien avaamisen myötä erilaiset ryhmät voivat nähdä myös kirjaston potentiaalisena kumppanina ikääntyneiden tavoittamisessa. Yhteistyö eri tahojen, kuten sosiaali- ja terveystal-

lujen tai erilaisten organisaatioiden tai järjestöjen kanssa parantaa myös kirjaston saavutettavuutta ja tuo kirjastoa lähemmäksi myös niitä ikäihmisiä, jotka eivät kirjastoa käytä (Sloan 2009, 49, 52). Eläkeläisyhdistykset toimivat myös erinomaisena markkinointikanavana kirjaston tapahtumille (Mäkinen 2011, 25).

Yhteistyökuvioita suunniteltaessa kirjaston etuna ovat valmiit tilat ja toimivat verkkoyhteydet, mitkä antavat mahdollisuuden monenlaiseen toimintaan. Palvelutarjonnan laajentamiseksi kaiken toiminnan ei tarvitse olla kirjaston itsensä järjestämää, vaan kirjasto voi tarjota tilat ja ohjelma voi tulla yhteistyökumppaneilta. Esimerkiksi sukututkimusta tai elämäkertakirjoittamista varten asian tuntijoita voisi löytyä yhdistysten aktiiveista (Mäkinen 2011, 25) ja tietotekniikkaopastusta ikääntyneille voivat tarjota myös vertaisohjaajat (Roponen 2014, 15).

2.5 Kirjasto tukemassa ikääntyneiden elinikäistä oppimista

Tiedollinen ajan tasalla pysyminen ja tietoyhteiskuntataitojen hallinta ovat edellytyksiä yhteiskunnalliselle toimijuudelle. Yksilön näkökulmasta tarkasteltuna elinikäinen oppiminen kattaa kaiken yksilön ja yhteiskunnallisen elämän kannalta merkityksellisen oppimisen riippumatta sen ajankohdasta, ulottuvuuksista, tavoitteista, muodoista tai sisällöistä. Siihen kuuluu virallinen ja epävirallinen koulutus, itseopiskelu sekä kokemuseräinen tai satunnainen arkioppiminen eri yhteyksissä läpi elämänsä. (Tikkanen 2013, 509.) Kirjaston rooli elinikäisessä oppimisessa on tarjota paitsi materiaaleja ja välineitä itseopiskeluun myös järjestää erilaisia oppimistapahtumia, kuten eri aihepiireihin liittyviä koulutustilaisuuksia. Kirjaston järjestämä koulutus on luonteeltaan epävirallista. Kenties tyypillisimpiä kirjastojen järjestämiä oppimistapahtumia ovat erilaiset atk-koulutustilaisuudet, jotka on suunniteltu ikääntyneiden henkilöiden erityistarpeisiin.

50 + kulttuuribarometrin mukaan yli puolet yli 60-vuotiaista ja reilu kolmannes yli 80-vuotiaista kokevat elinikäisen oppimisen henkilökohtaisena rikkautena (Pynnönen & Mitchell 2012, 154-155). Marita Pitkäsen (2000, 182) mukaan kiinnostusta opiskeluun vanhemmalla iällä ohjaa ikää useammin henkilön koulutustausta. Käytännössä aikuisopiskeluun osallistuvat enemmän hyvin koulutetut, mikä lisää osaltaan sosiaali- ja ikäryhmien välillä olevia eroja. Myönteiset kokemukset samoin kuin opiskelun kuuluminen osaksi elämäntapaa jo ennen eläkeikää, lisäävät opiskeluhalukkuutta eläkeiässä. Lisääntynyt vapaa-aika voidaan jopa nähdä uutena mahdollisuutena itsensä kehittämiseen. Toisaalta myös sosiaalisella ympäristöllä on suuri vaikutus: positiivinen ja kannustava asenneilmapiiri ruokkii opiskeluhalukkuutta. (Pitkänen 2000, 182–187.)

Ikääntyessä oppimisen merkitys ja tavoitteet sekä opiskelua rajoittavat asiat ovat erilaisia kuin nuoremmilla. Iäkkään ihmisen opiskelun tavoitteet ovat luonteeltaan usein muuttuvia. Opinnotolliset tavoitteet vaihtelevat paitsi yksittäisen ihmisen elämänkaaren aikana, mutta myös koko väestössä eri aikoina. Yhteiskunnassa ja arvostettavissa asioissa tapahtuvat muutokset vaikuttavat siihen, millaisia tavoitteita opiskelulle asetetaan. Oppimiseen liittyvät tilanteet voivat erota toisistaan suurestikin, vaihdellen hyvin tavoitteellisesta opiskelusta itseopiskeluun. Eläkeikäisten opintoharrastusten tavoitteissa on eroja, mutta erityisesti oppiminen merkitsee eläkeläisille henkisen vireyden, muistin ja oppimiskyvyn säilyttämistä. Elinikäisen oppimisen ylläpitämistä voidaankin pitää henkisen vireyden säilymisen perusedellytyksenä. Opiskelun vaikutukset voivat ulottua laajalle ja kohentaa ikääntyneiden elämänlaatua. Itse opiskelun rinnalla tärkeää opinnoissa voi olla myös niiden sosiaalinen merkitys tuttavien tapaamispaikkana ja opiskelun tarjoama mukava ajankulu. (Pitkänen 2000, 190, 198.)

Vaikka kullakin on omia erityisiä syitä olla osallistumatta, tärkeimmät esteet liittyvät asenteisiin ja odotuksiin. Opiskelu ei vain kuulu kaikkien ihmisten arvojärjestelmään merkittävänä asiana. Vapaa-ajan aikuisopiskelun onkin todettu olevan usein yhteydessä erilaisia kulttuuriharrasteita sisältävään vapaa-ajan viettotapaan. Aikuisopiskeluun osallistuminen voidaan nähdä tietoisena valintana, mutta osallistumattomuus ei ole yhtä selkeästi henkilökohtaisen päätöksen tulos. Osallistumattomuus on useimmiten seurausta vähäisestä peruskoulutuksesta, tietämättömyydestä tai elämänasenteesta, jossa opiskelua ja itsensä kehittämistä ei pidetä keskeisinä arvoina. Erityisesti vähän kokemusta opiskelusta omaavilla ikääntyneillä osallistumattomuus aikuisopiskeluun on harvoin tietoinen tai harkittu päätös. (Pitkänen 2000, 194; Tikkanen 2013, 515-516.)

Pitkäsen (2000, 194-197) mukaan ikääntyneiden esteitä osallistua opiskeluun voidaan jakaa kuuteen eri kategoriaan: asenne-esteet, terveyteen liittyvät esteet, perhe-esteet, saavutettavuuteen liittyvät esteet, sosiaaliset esteet sekä tarjontaan liittyvät esteet. Asenteisiin liittyvät esteet ovat usein käsitteitä siitä, että itse on liian vanha opiskelemaan tai että eläkeiässä ei ylipäättään kannata enää opiskella. Myös huonoksi arvioitu terveys, muisti ja oppimiskyky ovat yhteydessä asenne-esteisiin. Terveyteen liittyvät esteet kattavat erityisesti heikkenevään näköön ja kuuloon liittyviä esteitä. Perhe-esteiksi mainittiin mm. kotityöt ja huoli perheestä. Saavutettavuuteen liittyvät esteet kattavat mm. kurssien hintaan, aikatauluihin ja huonoihin liikenneyhteyksiin liittyviä esteitä. Sosiaalisiin esteisiin taas kuului oma epävarmuus ja arkuus. Tarjontaan liittyvät esteet olivat puolestaan yhteydessä mielenkiintoisten vaihtoehtojen ja toisaalta informaation puutteeseen. Kaiken kaikkiaan opiskeluun liittyviä esteitä on havaittu huomattavasti vähemmän niillä, joilla oli pidempi koulutus tai kokemusta aikuisopiskelusta. (Pitkänen 2000, 194-197.)

Nopeasti muuttuvassa yhteiskunnassa uuden oppiminen ja taito soveltaa tietoa ovat tärkeitä ominaisuuksia kenelle tahansa. Kaiken ikäiset etsivät entistä enemmän ei-muodollisia tapoja oppia. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 9.) Myös eläkeikäisten keskuudessa yleistyvät informaalin oppimisen muodot (Pitkänen 2000, 190). Kansalais- ja yhteiskuntataitoihin opastusta haetaan usein kirjastosta. Kirjastojen roolina onkin yhä enemmän olla kansalaisten avoimia oppimiskeskuksia. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 9.) Ikääntyneiden opiskelun tärkeimpiä syitä ovat yhteiskunnassa tapahtuvien muutosten seuraaminen ja niihin sopeutuminen. Esimerkiksi tietoyhteiskunnan erilaiset verkkoon siirtyneet palvelut, jotka korvaavat aikaisempia henkilökohtaisia palveluja, ovat tärkeitä oppimiskohteita ikääntyneille. (Suutama & Ruoppila 2007, 122.) Ikääntyneet käyttävät kirjastoa myös ylläpitääkseen henkistä vireyttä ja ehkäistäkseen muistisairauksia (Rajkovic 2005, 18). Kirjaston tarjoama omaehtoinen, itsenäinen opiskelu sekä kirjastossa järjestettävät kurssit tai koulutustilaisuudet ovatkin omiaan edistämään ikääntyneiden kognitiivista toimintakykyä ja parantamaan heidän mahdollisuuksiaan pysyä ajan tasalla yhteiskunnassa tapahtuvassa kehityksessä. Kirjaston tarjoaman koulutuksen etuna on sen maksuttomuus ja se, että koulutuksen kesto on lyhyt, usein yhden koulutuskerran mittainen. Kirjastojen tarjoamaan koulutukseen ei myöskään tarvitse sitoutua. Ikääntyneiden osallistumisen kannalta olennaista on koulutustilaisuuksien ajankohta; ilta-aikaan tapahtuva koulutus saattaa karsia vanhimpia osallistujia pois.

Tarja Tikkanen (2013, 523) luonnehtii ikääntyneitä kriittisiksi opiskelijoiksi, jotka osallistuvat vain, jos opetus tarjoaa todellista antia heidän elämäänsä. Siksi ikääntyneet olisi hyvä ottaa mukaan koulutusta suunnittelemaan ja toteuttamaan. Suunnittelussa pitäisi ottaa huomioon ikääntyneiden erityispiirteet, kuten näön ja kuulon heikentymät. Oppimistilanteen kiireettömyys ja rauhallisuus, opittavan asian liittäminen aiemmin opittuun ja muuhun omaan elämään, asian jakaminen sopivan pieniin osiin ja tehokas kertaaminen auttavat ikääntyneitä oppimisessa. Myös opetuksen intensiivisyys ja pienet ryhmät helpottavat oppimista. Sen sijaan ulkoa oppimisen ja pienten yksikohtien mieleen painamisen merkitystä ei pitäisi liiaksi korostaa, sillä ne ovat ikääntyneille usein vaikeasti hallittavia asioita. Iän myötä myös tarkkaavuus ja keskittymiskyky saattavat heiketä, joten pitkään samaan asiaan keskittyminen tai tarkkaavuuden kohdistaminen samanaikaisesti useampaan eri tekijään voi olla ikääntyneille vaikeaa. (Suutama 2013, 222-223.)

2.6 Kulttuuripalvelut ja ikääntyneiden hyvinvointi

Kulttuuri on moniulotteinen käsite ja sille on olemassa lukuisia eri määritelmiä. Kulttuurista puhuttaessa saatetaan viitata korkeakulttuuriin tai laajimmillaan kulttuurin käsitteen alle voidaan ymmärtää kuuluvan kaikki kansankulttuuriin ja arkielämään liittyvät piirteet. Johan Fornäs (1998, 167-171) lähestyy käsitettä kolmen tradition kautta. Esteettinen kulttuurikäsite on luonteeltaan hierarkkinen ja siinä kulttuuri viittaa erityisesti korkeakulttuuriin. Näkökulman ongelmana on, että se rajaa kulttuurin ulkopuolelle muun muassa populaarikulttuurin ja kansankulttuurin. Antropologinen kulttuurikäsite kattaa taiteen lisäksi myös kansankulttuurin ja arkielämän, joten kulttuuri ymmärretään käytäntöinä ja elämäntapana. Tämä näkökulma on kuitenkin niin laaja, että sitä on vaikea erottaa yhteisön tai yhteiskunnan käsitteistä. Kulttuurin merkitysvälitteisyyttä painottava näkökulma pyrkii välttämään esteettiseen ja antropologiseen kulttuurikäsitteeseen liittyvät ongelmat, joten kulttuurilla ei tarkoiteta ainoastaan korkeakulttuuria, mutta ei myöskään kaikkea sosiaalista elämää. Kulttuurin nähdään muodostuvan kontekstisidonnaisista merkeistä ja merkityksistä. Jotta merkityksiä voi ymmärtää, on tunnettava kulttuuriset koodit. Näin ymmärrettynä kulttuuri kuuluu sosiaalisen toiminnan piiriin ja on aina yksilöiden välistä. Kulttuurilla viitataan siis johonkin yhteiseen ja jaettuun. (Fornäs 1998, 167-171.) Myös kirjasto on osa tätä laajaa kulttuurin kenttää. Kulttuuritoimintaan osallistumisella taas voidaan tarkoittaa jollain tavalla vakiintuneen taidemuodon tekemistä itse tai sellaisen kokemista sosiaalisessa tilanteessa, osana kulttuuriyleisöä (Nummelin 2011, 1).

Suomen kulttuurirahaston (2013, 33) tekemän tutkimuksen mukaan kirjasto on suomalaisille tärkein kulttuuripalvelu. Yhteensä 93 prosenttia suomalaisista pitää tärkeänä tai melko tärkeänä, että omalla paikkakunnalla on kirjasto. Kirjastot ovat alueidensa kulttuurisia keskuksia. Suurin kulttuurin harrastamisen este on tutkimuksen mukaan korkeat pääsymaksut (Suomen kulttuurirahasto 2013, 33). Kirjastolla onkin monipuolisena kulttuuripalveluna tärkeä paikkansa maksuttoman kulttuurin tarjoajana. Kirjaston tarjoaman kulttuurin piiriin voi kuulua kirjallisuuden ohella esimerkiksi musiikki, elokuva ja kuvataide.

Kulttuurilla on tutkitusti myönteisiä vaikutuksia ihmisten hyvinvointiin. Hyvinvointi on ihmisen fyysistä, psyykkistä ja emotionaalista hyvää oloa, joka syntyy ihmisen itsensä, hänen läheistensä, lähiympäristön ja palvelujärjestelmän toiminnan ja yhteiskuntapolitiikan tuloksena (Liikanen 2010, 37). Kulttuurin kuluttamisen ja taideharrastusten on tutkimuksissa todettu edistävän terveyttä, lisäävän onnellisuuden kokemuksia ja elämän mielekkyyttä sekä estävän dementoitumista. Kulttuurin ja taiteen harrastamisella voi olla vaikutusta jopa elämän pituuteen. Esimerkiksi musiikki-, teatteri-, kirjallisuus-, elokuva- ja käsityöharrastukset sekä vapaa-ajan opiskelu lisäävät ylimääräisten elin-

vuosien mahdollisuutta. Kulttuuri ja taide aikaansaavat harrastajassa ja kokijassa myönteisiä tunteita. Tärkeimpinä hyvinvoinnin syinä nähdään kuitenkin kulttuuriharrastusten synnyttämät sosiaalisuuden, yhteisöllisyyden ja yhteenkuuluvuuden tunteet. (Hyypä 2005, 86.) Kulttuurinen yhdessä harrastaminen luo sosiaalista pääomaa, luottamusta ja pidentää terveenä elettyä ikää (Liikanen 2011, 21). Yhteisöllisyys vahvistaa terveyttä ja hyvinvointia, sillä yhteisön sosiaalisen tuen tuottamat myönteiset voimavarat auttavat jäseniään kokemaan merkityksellisyyttä sekä hallitsemaan elämänsä ja stressiä paremmin. (Hyypä 2002, 61). Yhteiskunnallisten muutosten aikoina korostetaan usein perheen ja muiden "sisäpiirien" merkitystä (Saarenheimo et al. 2011, 197), mutta Hyypä (2002) toteaa niin sanottujen heikkojen sosiaalisten verkostojen olevan erityisen tehokkaita hyvinvoinnin kannalta. Näitä heikkoja verkostoja muodostuu esimerkiksi vapaaehtoistoiminnan ja harrastusten ympärille, jolloin myös kirjastossa järjestettävän toiminnan voidaan ajatella tuottavan niitä. Heikot verkostot synnyttävät luottamusta yli tiukkojen ryhmärajojen ja integroivat siten ihmisiä paremmin yhteiskuntaan.

Sosiaalisella toimintakyvyllä ja sosiaalisilla verkostoilla on myönteinen vaikutus myös ikääntyneiden fyysiseen ja psyykkiseen hyvinvointiin. Aktiivisen elämänotteen säilyttämiseen kuuluvat ajan tasalla pysyminen, uusien asioiden omaksuminen, sosiaalisen verkoston ylläpitäminen, harrastukset ja sosiaaliseen toimintaan osallistuminen. Aktiivista ikääntymistä tukemalla voidaan ehkäistä yksinäisyyttä ja masennusta sekä lisätä elämän mielekkyyttä. (Hiltunen 2009, 15.) Hyvinvointia ja terveyttä edistävillä palveluilla voidaan lisätä toimintakykyisiä elinvuosia, mikä parantaa ikääntyneen hyvinvointia (Sosiaali - ja terveysministeriö 2013, 24). Sloan (2009, 49) painottaakin kirjaston merkitystä ikääntyneiden sosiaalisen eristyneisyyden vähentäjänä kokoamalla heitä yhteen. Kirjastot tarjoavat kohtaamispaikan kaikenlaisissa elämäntilanteissa oleville ihmisille. Kirjastot mahdollistavat myös sukupolvien välisen kohtaamisen. (Hiltunen 2009, 15.)

Japanissa tehdyssä laajassa aluevertailussa selvisi, että kirjaston kirjojen lukumäärä, kirjastoista lainaaminen, kirjastokorttien lukumäärä sekä kirjastoille myönnetyn taloudellisen avustuksen suhteellinen määrä olivat yhteydessä ihmisten elinikään. Maassa, jossa eliniänodote on maailman korkeimpia, on kirjastoaktiivisuuden merkitys kiinnostava huomio. Samoin Ruotsissa on löydetty yhteys pidemmän eliniän ja kirjaston käytön välillä. (Hyypä 2005, 93.) Kirjaston merkitystä ihmisten hyvinvointiin ei voi väheksyä. Kirjasto tukee käyttäjiensä hyvinvointia tarjoamalla yhteisesti jaettuja ja kulttuurisia elämyksiä, mahdollistamalla pääsyn kirjallisuuden äärelle ja tukemalla kognitiivista hyvinvointia elinikäisen oppimisen ympäristönä.

3 TUTKIMUKSEN KOHTEENA IKÄÄNTYNEET

Tässä luvussa keskitytään tutkimuksen kohderyhmään eli ikääntyneisiin. Luvussa edetään käsitteen määrittelystä kohti ikääntyneiden kirjastonkäyttöön vaikuttavia taustatekijöitä ja niistä tehtyä tutkimusta. Luvussa 3.1 määritellään, keitä ikääntyneet ylipäättään ovat. Luvussa 3.2 tarkastellaan ikääntyneitä kirjaston asiakasryhmänä. Luku 3.3 kiinnittää huomion ikääntyneiden vapaa-ajanviettopauihin ja harrastuksiin. Luvussa 3.4 tarkastellaan ikääntyneiden lukuharrastusta. Luku 3.5 tuo esiin ikääntyneiden tiedontarpeista ja tiedonhankinnasta tehtyjä havaintoja. Luvussa 3.6 tarkastellaan ikääntyneiden tietotekniikan käyttöä.

3.1 Keitä ikääntyneet ovat?

Vanhenevista ihmisistä käytetään tutkimuksissa useita eri käsitteitä. Voidaan puhua esimerkiksi ikääntyneistä, ikääntyvistä, senioreista, ikäihmisistä, eläkeläisistä tai vanhuksista. Vuoden 2013 ikägallupissa selvisi, että yli 80-vuotiaat samoin kuin heitä nuoremmat katsoivat iäkkäitä ihmisiä kuvaavan parhaiten termit seniori tai ikäihminen. Sen sijaan vanhukseksi nimittämistä kartettiin. (Rahkonen & Mäkinen 2013.) Kysyttäessä asiaa yli 80-vuotialta vuoden 1994 vanhusbarometrissa, tilanne oli kuitenkin toinen. Tuolloin tässä ikäryhmässä sana vanhus sai osakseen eniten kannatusta. Samoin heitä nuoremmat ajattelivat 80-vuotiaiden olevan vanhuksia. (Jyrkämä 2001, 285.) Kysyttäessä vuoden 2013 ikägallupissa, milloin vanhuus alkaa, vaihteli tilanne vastaajan iän mukaan. Mitä vanhemmilta kysyttiin, sitä myöhemmin vanhuuden katsottiin alkavan. Alle 25-vuotiaiden mielestä vanhuus alkaa 65 vuoden iästä, yli 49-vuotiaiden mukaan 75 vuoden iästä ja yli 79-vuotiaiden näkökulmasta vanhuus alkaa keskimäärin 80 ikävuoden kohdalla. Keskimääräinen vanhuuden alkamisikä on tutkimuksen mukaan ihmisten mielikuvissa 72 vuotta. (Rahkonen & Mäkinen 2013.) Tässä tutkimuksessa käytän tutkittavista käsitettä ikääntyneet, koska sillä näyttäisi olevan vakiintunut paikkansa tutkimuskirjallisuudessa.

Suomessa vanhuus on määritelty alkamaan 65 ikävuodesta, sillä silloin ihminen saavuttaa usein myös eläkeiän (Jyrkämä 2001, 281). Jyrkämä (2001, 282) kuitenkin huomauttaa, ettei vanhuuden tilastollinen alkaminen ja eläkkeelle siirtyminen sovi aina yhteen, sillä moni saattaa jäädä työkyvyttömyys- tai varhaiseläkkeelle ja monissa ammateissa eläkeikä on alhaisempi kuin 65 vuotta. Vanhuspalveluihin liittyvässä laissa iäkkääksi määritellään henkilö, joka on oikeutettu vanhuuseläkkeeseen ja jonka fyysinen, kognitiivinen, psyykkinen tai sosiaalinen toimintakyky on heikentynyt korkean iän myötä alkaneiden, lisääntyneiden tai pahentuneiden sairauksien tai vammojen vuoksi tai

korkeaan ikään liittyvän rappeutumisen johdosta. (Saarenheimo 2014, 4.) Julkisessa keskustelussa vanhukseksi määritellään usein ihminen, joka ei selviydy arjestaan ilman muiden apua (Saarenheimo 2014, 5). Selkeää vanhuuden alaikärajaa näyttäisi kuitenkin olevan vaikea asettaa. Vanhuuden alkaminen liitetäänkin yhä useammin funktionaaliseen ikään, toimintakyvyn heikkenemiseen, jolloin vanhuuden alku siirtyy 75–80 ikävuoteen (Jyrkämä 2001, 282).

Puhuttaessa iästä viitataan usein *kronologiseen ikään* eli kalenteri-ikään, joka on elinajan mitta. Se kertoo vuosien määrän syntymästä tarkasteluhetkeen. Kronologiseen ikään on usein suhtauduttu ongelmattomana ilmiönä ja sitä on pidetty oikeana ja objektiivisena ikänä. Kronologista ikää käytetään myös yksilön kykyjen ja taitojen arvioinnin mittana. Tämän lisäksi se on osa yhteiskunnassa vallitsevaa sosiaalista järjestystä, koska sen perusteella määritellään yksilöiden asemaa yhteiskunnan jäseninä. (Rantamaa 2001, 51-52.) Iällä on kuitenkin useita eri merkityksiä ja määritelmiä, jotka kuvaavat saman ilmiön erilaisia ulottuvuuksia. *Biologinen ikä* viittaa fyysiseen toimintakykyyn ja ihmisessä ikääntyessä tapahtuviin fysiologisiin muutoksiin. Biologisessa vanhenemisessä voi olla suurta vaihtelua yksilöiden välillä ja ikääntymismuutokset ilmenevät erilaisina. *Psykologinen ikä* liittyy psyykkisen kehityksen eri vaiheisiin. Se viittaa aistien toimintaan, kognitiivisiin taitoihin, persoonallisuuden piirteisiin ja käyttäytymiseen. Psykologiseen ikään kuuluu myös persoonallinen ikä. *Persoonallinen ikä* ei Tikan (1994, 93-94) mukaan määräydy kronologisen iän mukaan, vaan on pikemminkin yhteydessä siihen, mitä elämässä halutaan saavuttaa tai tehdä. Persoonalliseen ikään kuuluu yksilön henkilökohtaista pohdiskelua siitä, minkä vaiheen elämänsä henkilö kokee saavuttaneensa. Iän neljäs ulottuvuus on *sosiaalinen ikä*, joka määrittyy yhteisöllisesti ja sillä tarkoitetaan yksilön tai ryhmän erilaisia rooleja elämänsä aikana. Sosiaalinen ikä vaihtelee määrittäjän mukaan. Sosiaaliseen ikään liittyy olennaisesti erilaiset rooliodotukset ja ikänormit, jotka määrittelevät, mitä tietyn ikäisiltä edellytetään. Ikänormit ovat kulttuurisidonnaisia ja ne voivat liittyä esimerkiksi käsitykseen siitä, minkälainen pukeutuminen on sopivaa eri ikäisille. (Tikka 1994, 85-90.)

Ikääntymiseen kohdistetaan monia stereotypioita ja rooliodotuksia, mikä johtuu osaltaan asenteiden hitaasta muutoksesta. Ikääntyneitä ajatellaan usein homogeenisena ryhmänä, vaikka todellisuudessa ikääntyneet eroavat toisistaan paljon fyysisten, sosiaalisten, taloudellisten ja psyykkisten voimavarojen suhteen. Ikääntyneet muodostavat suuren ja eriytyneen joukon, joka on ominaisuuksiltaan ja elämäntilanteiltaan, taustoiltaan ja tuntemuksiltaan heterogeeninen väestöryhmä. Siksi on tärkeää huomata, ettei ikääntyneiden olemista voi teemoittaa tai tulkita jonkin yhden ikääntymiskuvaston tai viitekehyksen mukaisesti. (Jyrkämä 2001, 269.)

Marja Saarenheimon (2014) mukaan tämän hetken keskustelussa on esillä kaksi toisilleen vastakkaista vanhuuskuvaa, joista toinen pyrkii kaikin tavoin piilottamaan vanhenemisen epämukavat puolet ja toinen keskittyy raihnusdiskurssiin. Asiayhteydestä riippuen vanhukset näyttäytyvät joko aktiivisina ja dynaamisina toimijoina tai laitoshoidon yksinäisinä vanhuksina. Todellisuus on kuitenkin paljon monimuotoisempi. Saarenheimo tuo esiin, että viime aikoina on puhuttu elämänkulun monimuotoistumisesta ja siitä, kuinka ihmisillä on aiempaa enemmän vapautta valita oma yksilöllinen tapansa ikääntyä. (Saarenheimo 2014, 2-3.) Isovanhemmuus tai vanhuuseläkkeelle siirtyminen eivät siis enää johda ikäihmisen roolin omaksumiseen myös muilla elämänaloilla, vaan ihmiset määrittelevät itseään ja muokkaavat identiteettiään samoin kuin aikaisemminkin elämässään (Tapio 2011, 45). Eliniän pidentymisen sekä väestön terveydentilan ja elintason kohottua elämänkulku näyttää vaiheistuneen uudelleen. Tätä ilmentää lapsuusajan lyheneminen ja nuoruuden piteneminen kuten myös myöhäisaikaisuuden jäsentymisen vähintään kahteen toisistaan erottuvaan vaiheeseen, kolmanteen ja neljänteen ikään. (Saarenheimo 2014, 2-4.)

Saarenheimo (2014, 4) nostaa esiin tärkeän näkökulman: se, millaisena elämänkulku ja sen myöhäisvaiheet ymmärretään tietyssä kulttuurissa jonain tiettyä ajankohtana, vaikuttaa moniin väestö- ja sosiaalipoliittisiin käytännön ratkaisuihin ja lopulta myös yksittäisen ihmisen elämänvalintoihin. Sen lisäksi että vanhuus on kussakin kulttuurissa muotoutunut sosiaalinen konstruktio, on se myös henkilökohtainen kokemus. Oma kokemus ei kuitenkaan sovi välttämättä yhteen sen kanssa, kuinka muut meidät näkevät tai mihin ryhmään yhteisö meidät sijoittaa. (Saarenheimo 2014, 5.) Vanhuus ei ole yksiselitteisesti todennettava asia, vaan vanhuutta tuottaa myös vanhenevan ihmisen ympäristö, toisin sanoen se miten ympäröivät ihmiset samoin kuin yhteiskunta muuttavat suhtautumista ihmiseen hänen alkaessa täyttää vanhuuden määritelmiä. Ihminen ei usein kuitenkaan itse koe muuttuneensa persoonaltaan, vaan kokee pysyvänsä ainakin osittain samana kuin ennen, vaikka ympäröivät ihmiset muuttavat suhtautumistaan. Ihminen siis ikään kuin peittyi ikäihmisen naamion taakse. (Tapio 2011, 44–45.)

Liisa Isomursu (2004) on selvittänyt pro gradu -tutkielmassaan, mitä yleisessä kirjastossa ajatellaan vanhuudesta, vanhenemisesta, ikääntyneistä asiakkaista sekä ikääntyneille asiakkaille tarjottavista kirjastopalveluista. Tutkimus perustui kirjastonjohtajien haastatteluissa ja Kirjastolehden artikkeleissa 11 vuoden aikana esiintyviin vanhuutta koskeviin diskursseihin. Isomursun havaintojen perusteella Kirjastolehden vanhuskäsitys oli melko homogeeninen ja siinä korostuivat rapistuminen, vajavaisuus, puuttuminen ja siitä seuraava avuntarve. Myös viitteitä ikäsorrosta oli havaittavissa. Kirjastonjohtajien vanhuskäsitys oli heterogeenisempi, vaikka myös stereotypioita, ikäsortoon viittaavaa ja homogeenista vanhuskäsitystä ilmeni. Kirjastonjohtajien puheenvuoroissa kuitenkin tuo-

tiin toistuvasti esiin ikääntyneiden yksilölliset tarpeet ja toiveet. Isomursu kirjoittaa vanhuskäsityksen olevan muutostilassa, mikä näkyy juuri aineistosta nousevien diskurssien erilaisuutena. Siinä missä Isomursun tutkimuksen aikaan palvelujen muuttamiselle ei nähty olevan erityistä tarvetta, kiinnitetään tänä päivänä ikääntyneiden kirjastopalveluihin paljon enemmän huomiota. Tästä kertovat monet kirjastojen kehityshankkeet ja aiheesta tehdyt opinnäytteet tämä tutkielma mukaan lukien.

Ikääntyneistä puhuttaessa on myös tärkeää muistaa, että eläkeikä on nykyään pitkä, jopa useita vuosikymmeniä kestävä elämänvaihe. On eri asia olla vasta eläkkeelle jäänyt 65-vuotias kuin 20 vuotta eläkepäiviään viettänyt 85-vuotias. Aikaisemmin eläkeajasta puhuttiin hyvin ansaittuna lepona työelämän vaatimuksista. Siirtymän luonnetta kuvasivat lahjaksi annetut keinutuolit ja kävelykepit. Tilanne on kuitenkin muuttunut eläkeajan pidentyessä ja yhä terveempien ikäpolvien astuessa ulos työelämästä. Nyt eläkkeellä oloa kuvaa keinutuolissa istumisen sijaan jatkuva kiire ja puuha. Monet jopa sanovat elämänsä olevan kiireisempää kuin koskaan. (Saarenheimo 2014, 6.) Aktiivisen ikääntymisen ihanne on hyväksytty myös osaksi yhteiskunnan pyrkimyksiä säädellä ikääntyvän väestön arvoja ja käyttäytymistä. Yhteiskunnan näkökulmasta aktiiviseen ikääntymiseen kuuluu sosiaalinen osallistuminen, elinikäinen oppiminen, terveyden ja toimintakyvyn ylläpito sekä yksilön vastuu. (Saarenheimo 2014, 8.)

Ikää joka sijoittuu työiän ja varsinaisen vanhuuden väliin, kutsutaan kolmanneksi iäksi. Kolmas ikä ja aktiivinen vanhuus liitetään usein kiinteästi yhteen. Kolmatta ikää luonnehtii sosiaalisten roolien väljyys sekä mahdollisuus toteuttaa itseään, opiskella ja matkustella. Kolmas ikä voidaan ymmärtää myös vastarintana, mikä kohdistuu kaikkeen vanhaan ja perinteiseen, eli tässä tapauksessa vanhuuteen. Samaistumisen kohteita haetaan itseä nuoremmilta ikäpolvilta, sillä aiemmat sukupolvet eivät välttämättä tarjoa sopivia vanhenemisen malleja nykyeläkeläiselle, joka on edeltäjiään terveempi ja hyväkuntoisempi. Toisaalta joillekin eläkeikäisillä kolmannen iän vapaus voi ilmetä tarpeettomuuden ja merkityksettömyyden kokemuksina. Tämän lisäksi on ikäihmisiä, jotka eivät esimerkiksi taloudellisten tai terveydellisten rajoitteiden takia pääse osallisiksi kolmannen iän tarjoamista mahdollisuuksista, vaikka haluaisivatkin. Yleisesti voidaan todeta, että ikääntyneet kaipaavat elämäänsä mielekkäitä sosiaalisia rooleja ja henkilökohtaisesti tyydyttävää ja merkitykselliseksi koettua tekemistä. Esimerkiksi järjestö- ja vapaaehtoistoiminta, opiskelu ja harrastukset sekä perheenjäsenten auttaminen ovat keinoja rakentaa uudenlaista kolmannen iän identiteettiä. (Saarenheimo 2014, 9-10.)

Kolmatta ikää seuraa ns. neljäs ikä, joka määritelmässään sijoittuu usein 85 ikävuoden jälkeiseen aikaan. Neljäs ikä määritellään myös usein iäksi, jolle on tyypillistä heikko toimintakyky ja runsas palvelujen tarve. Tällöin neljänteen ikään siirryttäisiin siinä vaiheessa, kun arjen asettamista vaatimuksista ei selviydytä enää omatoimisesti. (Saarenheimo 2014, 11.) Se, mitä nämä eri ikäiset, eri elämänvaiheissa sekä eri tavoin etenevässä ja näkyvässä vanhenemisen prosessissa elävät ihmiset tarvitsevat nyt ja tulevaisuudessa (Tapio 2011, 45), on kysymys, jota myös kirjastot joutuvat pohtimaan.

3.2 Ikääntyneet kirjaston asiakasryhmänä

Kuten edellä on käynyt ilmi, on ikääntyneiden joukko paitsi ikänsä myös kuntonsa, toiveidensa ja tarpeidensa osalta varsin eriävä ryhmä. Kirjaston tulisi kuitenkin palvella heitä kaikkia. On väärin olettaa, että kaikki ikääntyneet olisivat kiinnostuneet esimerkiksi samasta kirjallisuudesta tai musiikista. Heillä kaikilla on omat mieltymyksensä ja kiinnostuksen kohteensa. Liian vahvat oletukset voivat olla jopa esteenä ikääntyneelle pyytää apua sellaisen kirjan etsimiseen, josta hän todella olisi kiinnostunut. Ikääntyneet tulisi nähdä arvokkaana resurssina sen sijaan että heitä ajateltaisiin vain palvelujen vastaanottajina. Ikääntyneet voivat tarvittaessa ylittää palvelun rajapintoja olemalla joskus osallistujina ja toisinaan taas vapaa-ehtoisen roolissa, kuten esimerkiksi vertaistukena järjestetyillä tietokoneenkäyttökursseilla. (Sloan 2009, 52-53.)

Suuria ikäluokkia edeltäneitä sukupolvia on luonnehdittu vaatimattomiksi ja vähään tyytyviksi sukupolviksi. Tämä saattaa näkyä myös heidän kirjastoille kohdistamissaan vaatimuksissaan, jos niitä edes on. Sekä Sloan (2009) että Williamson ym. (2010, 184) tuovat esille, että aikaisempiin sukupolviin verrattuna vasta eläköityneet suuret ikäluokat ovat paitsi määrällisesti mutta myös vaatimuksiltaan suuri ryhmä. Heillä on myös aikaisempia ryhmiä korkeampi koulutus, he ovat aktiivisempia ja monille heistä tietotekniikan käyttö on tuttua. Kirjastojen onkin koetettava vastata tämän ryhmän odotuksiin säilyttääkseen vanhat asiakkaansa ja toisaalta myös houkutellakseen uusia. (Sloan 2009, 48, 54.) Vaatimustason kasvaminen voi näkyä esimerkiksi siinä, että ikääntyneet odottavat palvelujen kotiin toimittamisesta kirjastoilta luovia logistisia ratkaisuja. Aktiiviset ikäihmiset tarvitsevat taas kotoa käytettäviä uusia etäpalveluja. (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2010, 14.)

Sloanin (2009, 49) mukaan kirjastolla on keskeinen rooli ikääntyneiden itsenäisen elämisen ja oppimisen tukemisessa. Kirjastot voivat myös helpottaa ikääntyneiden aktiivista osallistumista yhteisössä. Samalla kirjastot ehkäisevät ikääntyneiden syrjäytymistä toimimalla sosiaalisina kohtaamis-

paikkoina. Tämä tuli esiin myös Williamsonin (2009, 85) suuria ikäluokkia kirjaston näkökulmasta kartoittavassa tutkimuksessa. Tutkimuksessa kirjaston tärkeimmiksi puoliksi nousivat sen merkitys eräänlaisena sosiaalisena tilana, pääsy aineistoihin, kirjaston verkkopalvelut sekä tietotekniikan ja siihen liittyvän ohjauksen saatavuus. Kirjaston sosiaalinen merkitys tulee mahdollisesti korostumaan tulevaisuudessa, sillä suuret ikäluokat ovat sukupolvi, jolle avioero ei ole vieras asia. Tämä tarkoittaa sitä, että yksin elävien ikääntyneiden määrä, joiden sosiaalinen verkosto on aikaisempia ikäpolvia pienempi, tulee lisääntymään. (Williamson, Bannister & Sullivan 2010, 182.) Tarjoamalla virikkeellistä toimintaa kirjastot voivat omalta osaltaan edistää ikääntyneiden hyvinvointia. Kirjaston etuna on, että kirjastoon tullaan omasta halusta eikä esimerkiksi sosiaalitoimen lähettämänä. (Sloan 2009, 49, 53.)

3.3 Ikääntyneiden vapaa-aika ja harrastukset

Vapaa-ajalle on olemassa useita eri määrittelyjä. Pelkistäen vapaa-ajalla voidaan tarkoittaa sitä aikaa vuorokaudesta, jota ei käytetä palkkatyöhön, kotityöhön tai elämisen perustoimintoihin. Vapaa-aika on ajallinen konteksti, jossa erilaiset vapaa-ajan toiminnot ja harrastukset toteutuvat. Harrastukset voivat olla aktiivisia tai passiivisia, harrastaminen voi tapahtua yksin tai ryhmässä, ja harrastuksen toteutusympäristönä voi olla koti tai jokin kodin ulkopuolella oleva tila. Lisäksi harrastuksia voidaan jakaa fyysisiin tai kulttuuritoimintoihin, perinteisiin tai moderneihin toimintoihin sekä yleishyödyllisyyttä tai yksilöllistä kokemusta korostaviin toimintoihin. (Pikkarainen 2007, 88.)

Vapaa-ajan psykologinen tarkastelutapa nostaa esiin vapaa-ajan subjektiiviset, sisäiset ja eksistentiaaliset merkitykset, kuten mielihyvän, nautinnon, koetun vapauden, itseilmaisun ja sosiaalisista paineista irtautumisen. Nämä vapaa-ajan yksilölliset merkitykset voidaan nähdä vapaa-ajan ensisijaisina merkityksinä. Tärkeintä on yksilön oma vapaa valinta. Tällöin yksilö vapautuu velvollisuuksistaan ja ympäristön vaatimuksista ja kokee tekevänsä jotain vain itselleen, omasta vapaasta tahdostaan. Vapaa-ajan harrastuksilla on terveyttä edistäviä vaikutuksia. Harrastukset edistävät hyvinvointia ja elämänlaatua silloin, kun ne ovat yksilölle itselleen merkityksellisiä. (Pikkarainen 2007, 99-100.) Ruoppila (2004, 478) tähdentää, että myös toiveet sisällöllisesti rikkaasta ja monipuolisesta elämästä vanhuudessa täyttyvät suurelta osin harrastusten ja muiden itse valittujen vapaa-ajan toimintojen kautta.

Eläkkeelle jääneiden elämää ohjaa omaehtoinen ajankäyttö, jonka he jakavat kodinhoidon, lähiverkoston avustamisen, harrastusten ja yhteiskunnallisen toiminnan kesken. Arki, jota ei määrää työ-

elämän aikataulut, saattaa ulkopuolisille näyttäytyä pelkkänä vapaa-aikana. Ikääntyneiden arki voi olla kuitenkin tarkkaan organisoitua erilaisista velvoitteista ja mielenkiinnon kohteista. Koska eläkkeellä oleminen on entistä pitempi elämänjakso, siihen sisältyy useita eri vaiheita, joita voivat olla esimerkiksi omaishoitajana toimiminen, isovanhemmuus ja aktiivisen harrastamisen aika. Monet roolit antavat tunteen elämän merkityksellisyydestä, jatkuvuudesta sekä omasta hyödyllisyydestä. Iän karttuessa kotona vietetty vapaa-aika kuitenkin lisääntyy. Toimintakyvyn huonontuessa voi arjen sisältö kaventua kodin sisälle, jolloin kodin ulkopuoliset harrastukset joudutaan korvaamaan kodin piirissä tapahtuvalla toiminnalla. (Pikkarainen 2007, 100-102.)

65-69-vuotiaisiin jyvaskyläläisiin kohdistunut Ikivihreät-tutkimus osoitti, että eläkeläisten harrastustoiminnot ovat pysyneet hyvin samankaltaisina 1980-luvun lopulta vuoteen 2004 (Lyyra & Lyyra 2006, 127). Suosituimpia vapaa-ajanviettomuotoja olivat kotimaan matkailu, television katselu, passiiviset taideharrastukset, lehtien ja kirjojen lukeminen, radion kuuntelu sekä käsityöt. Suomalaisen hyvinvointi 2006 - tutkimuksen mukaan ikääntyneet harrastavat lehtien lukemista, kyläilyä ja jotain kotona tapahtuvaa harrastusta. Sen sijaan opiskelu ja kulttuuritoimintaan osallistuminen olivat harvemmin mainittuja harrastuksia. Aktiivisimpia kaikenlaisen harrastamisen ja kulttuuritoimintoihin osallistumisen saralla olivat 60-69-vuotiaat naiset. Lehtiä lukivat ahkerimmin 60-69-vuotiaat miehet. Kulttuuritilaisuuksiin osallistuminen väheni 80 vuotta täyttäneillä. (Vaarama et al. 2006, 116.)

Vapaa-ajan toimintaan osallistumista saattavat rajoittaa erilaiset esteet, jotka Pikkarainen (2007, 93) on tiivistänyt muotoon yksilön sisäiset esteet, yksilöiden väliset esteet ja rakenteelliset esteet. Yksilöllisiä esteitä voivat olla liikuntakyvyn heikkeneminen, näön muutokset, väsyminen, motivaation puute, kokemus ajan puutteesta sekä oman toiminnan turvallisuuteen liittyvät pelot. Yksilöiden välisiä eroja ovat taas ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa koettu erilaisuus, ymmärryksen puute tai yhteisyyden tunteen puuttuminen. Ympäristöllisiä esteitä ovat esimerkiksi fyysisen ympäristön esteet tai sosiaalisen ympäristön esteet, kuten perheeseen liittyvät velvoitteet ja taloudellisen toimeentulon vaikeudet. (Pikkarainen 2007, 93-94.)

Ikääntyessä harrastus- tai vapaa-ajan toimintojen muotoutumista voivat hankaloittaa esimerkiksi vaikeus muodostaa uusia ihmissuhteita, muistissa ja oppimisessa tapahtuvat muutokset sekä sopeutumistaidoissa tapahtuvat muutokset. Tämän lisäksi ikääntyneet tarvitsevat erityistä tukea uusien verkostojen löytämiseen ja harrastuksien jatkamiseen elämän muutos- tai käännekohdissa, kuten leskeytymisen, asuinpaikan vaihtamisen tai ajokortista luopumisen yhteydessä. (Pikkarainen 2007, 94.)

Terveystiedon edistämisen laatusuosituksen (Sosiaali- ja terveysministeriö 2006) mukaan kuntien tehtävänä on edistää kuntalaisten monipuolista hyvinvointia liikuntapalvelujen ja kulttuuritoiminnan avulla. Pikkaraisen mukaan tärkeää on muun muassa liikunnan, opiskelun sekä kulttuuri- ja järjestötoiminnan tukeminen. Nämä toimintojen myötä voidaan vaikuttaa ikääntyneiden toimintakyvyn säilymiseen sekä yksinäisyyden ja syrjäytymisen riskien pienentämiseen. Kohtuullisin osallistumiskustannuksin tuotetut ympäröivän yhteiskunnan tarjoamat vapaa-ajan palvelut, jotka on mukautettu eri ikä- ja asiakasryhmille, mahdollistavat myös useampien ikääntyneiden ihmisten osallistumisen kodin ulkopuolisiin vapaa-ajan toimintoihin. (Pikkarainen 2007, 95.) Ruoppilan (2004, 478) mukaan ikääntyneiden harrastusmahdollisuudet ovat Suomessa hyvät. Erilaiset järjestöt ja yhteisöt järjestävät ikääntyneille monenlaista harrastustoimintaa, kuten kerho-, opiskelu- ja kurssitoimintaa.

3.4 Ikääntyneiden lukuharrastus

Serolan ja Vakkarin (2009, 72-74) tutkimuksen mukaan lukeminen lisääntyy vanhemmiten. Yli 65-vuotiaat ovat siis muita ikäryhmiä aktiivisempia lukijoita. Saman havainnon tekivät myös Klapuri ja Toivola (1986, 132) miltei 30 vuotta aikaisemmin tekemässään tutkimuksessa: lähes puolet heidän haastattelemistaan ikääntyneistä kokivat lukuharrastuksensa lisääntyneen eläkkeelle jäämisen myötä, koska aikaa oli käytössä enemmän. Myös 50 + kulttuuribarometrista käy ilmi, että kirjallisuutta ja kirjojen lukemista pidetään kaikkein kiinnostavimpana kulttuurin osa-alueena suomalaisten ikääntyneiden keskuudessa. Suosituinta luettavaa ikääntyneiden keskuudessa ovat lehdet. Tutkimuksen mukaan reilu kolmannes yli 60-vuotiaista ei lue kaunokirjallisuutta lainkaan. Vastaavasti noin 15 prosenttia kertoo lukevansa kaunokirjallisuutta yli 10 tuntia viikon aikana. Keskimäärin neljäsosa yli 60-vuotiaista kertoi lukevansa kaunokirjallisuutta alle kaksi tuntia viikossa ja toinen neljännes jotakin kahden ja kymmenen tunnin väliltä. Ammatti- ja harrastekirjallisuutta lukee noin puolet 60-69-vuotiaista, mutta määrä vähenee neljäsosaan yli 70-vuotiaiden kohdalla. (Pynnönen & Mitchell 2012, 27, 124-131.) Klapurin ja Toivolan (1986, 133) tutkimuksen aikaan ikääntyneiden suosimaa kirjallisuutta olivat romaanit, elämäkerrat ja muistelmat sekä uskonnollinen kirjallisuus.

Lukuharrastus on vapaa-aikaan liittyvää toimintaa. Pirkko Saarinen ja Mikko Korkiakangas (1997, 12) luonnehtivat lukuharrastusta vaatimuksista vapaaksi toiminnaksi; lukuharrastuksen ei tarvitse olla hyödyllistä tai tuottavaa. Vapaa-ajan harrastuksena lukeminen on itsenäistä ja vapaaehtoista toimintaa. Lukemisen ja siihen käytetyn ajan voi määrätä itse. Harrastuksena lukeminen on mielihyvänsävyistä. Jos kohteena on kaunokirjallinen teksti, mielihyvä saadaan mielikuvituksen avulla. Mielihyvä voi tuottaa kuitenkin myös tietokirjallisuus. Lukuharrastuksella on eri merkityksiä eri

kulttuureissa eläville, eri ikäisille ja eri elämäntilanteissa oleville ihmisille. (Saarinen & Korkiakangas 1997, 12-13.)

Lukuharrastukselle on monia syitä. Lukeminen voi olla ajankulua, vaihtelua, elämysten hankkimista tai väline rentoutua. Toisaalta lukuharrastuksen tarkoituksena voi olla lohdun saaminen, uusien ratkaisumallien löytäminen eri elämäntilanteisiin tai vaikkapa perehtyminen johonkin aiheeseen. Sinikka Hakosen (2003, 138) mukaan lukeminen merkityksellistää omaa elämää ja auttaa tulkitsemaan sitä uudella tavalla. Vaikka elettyä elämää ei voi muuttaa, voi sitä ymmärtää uudella tavalla, jolloin kirja toimii keskustelukumppanina ja elämän tulkkina. Ikääntyneelle kirjallisuus voi olla myös keino ylläpitää kertomusta omasta elämästä ja sen jatkuvuudesta. (Hakonen 2003, 138.)

Ikääntyvien lukuharrastusta tutkineet Klapuri ja Toivola (1986, 133) toivat tutkimuksessaan esiin ikääntyneiden lukemiselle antamia merkityksiä. Tärkeimmiksi lukemisen merkityksiksi heidän aineistossaan nousivat lukemisen tarjoama ajankulu sekä mahdollisuus oppia ja saada tietoa. Myös Bob Usherwood ja Jackie Toyne (2002) ovat tutkineet aikuisten kokemuksia kaunokirjallisuuden lukemisesta ja lukemiselle annettuja merkityksiä. Tutkimuksessa oli mukana myös ikääntyneitä lukijoita. Heidän tutkimuksensa tavoitteena oli selvittää kaunokirjallisuuden lukemiseen liittyviä motiiveja ja kartoittaa yleisen kirjaston vaikutuksia lukuharrastukseen. Tutkimukseen osallistujat jaettiin kirjaston käyttäjiin ja ei-käyttäjiin. Saamiensa tutkimustulosten valossa tutkijat päättelivät, että fiktiivisen kirjallisuuden lukemista voidaan pitää erityislaatuisena harrastuksena, jonka avulla on mahdollista tyydyttää monenlaisia tarpeita. Usherwoodin ja Toyneen mukaan tulokset todistivat, että lukeminen voi muuttaa ihmisen elämää. (Usherwood & Toyne 2002, 34.)

Tutkimuksen mukaan tärkeimpiä lukemisen syitä tai motiiveja olivat todellisuuspako, rentoutuminen, oppiminen ja uusien ajatusten omaksuminen sekä itsensä kehittäminen. Lukemisen merkitykset vaihtelivat sen mukaan, mitä tarpeita sen kautta haluttiin tyydyttää. Todellisuuspakoisessa lukutavassa kirjallisuus toimii kontrastina lukijan todellisuudelle, jolloin samaistuminen kirjan maailmaan vie lukijan toisiin maailmoihin tai auttaa muistelemaan omaa menneisyyttä. Todellisuuspakoon liittyy myös esteettisen nautinnon kokeminen, jolloin kirjallisuudessa käytetyn kielen merkitys korostuu. Halu rentoutua toi esiin lukemisen vapauttavan vaikutuksen, jonka myötä ihmiselle avautui mahdollisuus paeta arkielämän vaatimuksia, kohentaa mielialaa ja lisätä elämän mielekkyyttä. Rentouttavalla lukemisella koettiin olevan myös terapeuttilinen merkitys, jolloin kirjallisuuden avulla saatettiin käsitellä esimerkiksi oman elämän vaikeita asioita. (Usherwood & Toyne 2002, 34-36.)

Silloin kun kaunokirjallisuuden lukemista määritteli tiedollinen motiivi, oli lukijalle tärkeää uuden oppiminen, sivistyminen sekä maailmankuvan laajentaminen. Kirjallisuudesta ammennettu tieto ja

ajatukset saattoivat jopa vaikuttaa lukijan omiin elämänvalintoihin. Ymmärtämisen lisäämisen ohella kirjallisuudella haluttiin myös kehittää luku- ja kielitaitoa. Vaikka kaunokirjallisuuden nähtiin lisäävän tietoa, ei kaunokirjallisuutta kuitenkaan pidetty ensisijaisena tiedonlähteenä. Kaunokirjallisuuden merkitys tuli pikemminkin esiin sellaisen ymmärryksen lisääntymisen kautta, jota pelkällä faktatiedolla ei tavoiteta. (Usherwood & Toyne 2002, 36-38.)

Itsensä kehittämisen näkökulmasta tarkasteltuna kaunokirjallisuus auttoi merkityksellistämään omaa sisäistä maailmaa, käsittelemään tunnetiloja ja edistämään henkistä kasvua. Lukemalla saattoi vahvistaa omia arvoja ja asenteita, löytää uusia näkökulmia ja tukea omille kokemuksille sekä kehittää suvaitsevaisuutta toisia ihmisiä kohtaan. Kirjallisuudella nähtiin myös mielikuvitusta ja luovuutta ruokkiva vaikutus. (Usherwood & Toyne 2002, 38-39.)

Tutkimuksen mukaan lukijoiden kirjallinen maku ei pysy samana läpi elämän, vaan kehittyy ja muuttuu eri elämänvaiheiden ja yksilöllisen kehityksen tuloksena. Monelle lukijalle lukemisella näytti olevan niin suuri merkitys ja rooli oman identiteetin kannalta, että ajatus elämästä ilman kirjallisuutta koettiin tyhjänä tai jopa musertavana. Intohimoisille lukijoille kirjallisuus oli suorastaan elintärkeää. Tutkimuksen mukaan kirjallisuus ei ollut kuitenkaan kaikille yhtä tärkeää, vaan joidenkin kohdalla muut kiinnostuksenkohteet saattoivat mennä helposti edelle. (Usherwood & Toyne 2002, 40.)

3.5 Ikääntyneiden tiedontarpeet ja tiedonhankinta

Ikääntyneiden tiedontarpeista on olemassa jonkin verran tutkittua tietoa. Kirsty Williamson ja Terry Asla (2005, 2009) ovat tutkimuksissaan keskittyneet ikääntyneiden tiedontarpeisiin ja tiedonhankintaan. Williamson ja Asla ovat jakaneet ikääntyneet kolmeen ryhmään: "nuoriin vanhoihin" (60-74-vuotiaat), "vanhoihin vanhoihin" (75-84-vuotiaat) ja "vanhimpiin vanhoihin" (yli 85-vuotiaat). Merkillepantavaa heidän tutkimuksissaan on, että he ovat tarkastelleet erityisesti muutoin tutkimuksessa vähäiselle huomiolle jääneen ryhmän, eli yli 85-vuotiaiden, tiedontarpeita ja tiedonhankintakäyttäytymistä.

Williamson ja Asla (2005; 2009) tuovat esiin, että vanhetessaan ihmiset saattavat valikoida enemmän, minkälaista tietoa ja mistä he sen etsivät. Olosuhteet, kuten asuinympäristö, ja yksilölliset ominaisuudet, kuten arvot ja sosioekonominen tausta, vaikuttavat ikääntyneen tiedonhankintakäyttäytymiseen (Williamson 1998, 30). Williamsonin vuonna 1995 ja 1998 keräämässä aineistossa tiedontarpeita kysyttiin 202:lta yli 60-vuotiaalta. Tavallisimmat tiedontarpeet ikääntyneillä liittyivät

terveyteen, toimeentuloon ja vapaa-aikaan. Yli 85-vuotiailla tärkeisiin tiedontarpeisiin lukeutuivat myös lääkkeisiin liittyvä tieto. Muita yleisiä aiheita olivat yhteiskunta, kuluttaminen, kodinhoito, eläke ja muut edut, turvallisuus, ympäristö, lääkkeet, lomat, lakiasiat, liikkuminen, perhe ja henkilökohtaiset asiat, koulutus, palvelut sekä vapaaehtoistyömahdollisuudet. Williamsonin ja Aslan havaintojen mukaan tiedontarpeiden määrä näyttää vähenevän ikääntymisen myötä. Syyksi tutkijat eivät näe niinkään kiinnostuksen vähenemisen, vaan taustalla vaikuttavat pikemminkin fyysisessä ja kognitiivisessa toimintakyvyssä tapahtuvat muutokset, jotka määrittävät mitä ikääntyneet ylipäättään kykenevät tekemään. Esimerkiksi liikuntakyvyltään heikko ikääntynyt ei välttämättä ole enää kiinnostunut etsimään tietoa matkailusta. Samaten näköön ja kuuloon liittyvät ongelmat rajoittavat ikääntyneiden informaatiokäyttäytymistä. Yli 85-vuotialla tiedontarpeet keskittyivät erityisesti terveyden ylläpitoon, kuluttamiseen ja lääkkeisiin. (Asla & Williamson 2006, 55-60; Williamson & Asla 2009, 78-80; 2010, 3939-3940.)

Williamsonin (1998, 30-33) havainnon mukaan ikääntyneet eivät aina tarkoituksellisesti etsi tietoa, vaan informaation äärelle päädytään usein sattumalta. Tällaisia tiedonlähteitä ovat erityisesti sanomalehdet, televisio ja radio. Tiedonlähteiden osalta ikääntyneet luottivat erityisesti omaan sosiaaliseen verkostoonsa, kuten perheeseen ja ystäviin. Williamsonin (1998, 31) tutkimuksen mukaan ikääntyneiden eniten käyttämät tiedonlähteet tärkeysjärjestyksessä olivat perhe, sanomalehdet, ystävä, televisio, muut painetut lähteet ja radio. Vasta näiden jälkeen tulivat asiantuntijat ja erilaiset organisaatiot, kuten kirjasto. Asiantuntijalähteitä hyödynnettiin erityisesti terveyteen, lääkkeisiin ja lakiasioihin liittyvissä kysymyksissä. Williamsonin tutkimuksen aikoihin Internetillä ei ollut vielä erityistä roolia tiedonhaussa. Tiedonlähteiden käyttö vaihteli myös iän mukaan. Kaikkein iäkkäimmät käyttivät vähemmän eri tiedonlähteitä kuin heitä nuoremmat. Ero näkyi erityisesti eri medioiden käytössä. (Williamson 1998, 30-37; Asla & Williamson, 2009, 78-82; 2010, 3939-3940.)

Suomessa ikääntyneiden tiedontarpeisiin ja tiedonhankintaan liittyvää tutkimusta edustaa Raimo Niemelän (2006) väitöskirja ikääntyneiden informaatiokäyttäytymisestä. Informaatiokäyttäytymisen käsitteellä kuvataan yleisellä tasolla ihmisen toimintaa, jossa hän on jollakin tavalla suhteessa informaatioon eri kanavien ja tiedonlähteiden kautta. Tällainen käyttäytyminen voi olla suunnitelmallista tiedonhankintaa tai satunnaista tiedonsaantia, mutta se voi olla myös informaation sekä sitä välittävien lähteiden välttämistä. Informaatiokäyttäytyminen on osa yksilön jokapäiväistä toimintaa kontekstinaan arkielämä. (Niemelä 2006, 29.)

Niemelä tarkastelee tutkimuksessaan ikääntyneiden arkista mediankäyttöä, kuten television katse-
lua, radion kuuntelua ja sanomalehtien lukemista. Mukana tutkimuksessa on elämänkulullinen as-

pekti, joten tutkittavien mediarepertuaareja tarkastellaan osana heidän elämänsä kulkuaan. Niemelä nostaa keskeiseksi toimintaan aktivoitumisen käsitteen, jolla tarkoitetaan sitä, miten median käyttö saa ikääntyneissä aikaan konkreettista toimintaa. Tutkimuksen mukaan ikääntyneet ovat aktiivisia mediankäyttäjiä, jotka aktivoituvat monin tavoin ollessaan vuorovaikutuksessa eri kanavien ja tiedonlähteiden kanssa. Ikääntyneiden toimintaan aktivoituminen liittyy yleensä päiväohjelman organisointiin, ravintoon, liikuntaan ja terveyteen, sisustamiseen ja puutarhan hoitoon, taloudelliseen toimintaan, kielitaidon ylläpitämiseen, tiedonhankintaan sekä mediaan oman toiminnan taustana. Mediankäyttö ei ole siis passiivista vaan se vaikuttaa moniin arjen toimiin. (Niemelä 2006, 156-161.)

Niemelän tutkimuksen mukaan ikääntyneiden tiedonhankinta kohdistui usein henkilölähteisiin, joten ikääntyneet turvautuvat tiedontarpeissaan helposti saatavilla oleviin lähteisiin, kuten perheenjäseniin ja sukulaisiin, seuraavaksi tiedonhankkijan kanssa samantapaisessa tilanteessa oleviin ihmisiin ja vasta kolmantena asiantuntijoihin. Niemelän tutkimuksen opettajaeläkeläiset kääntyivät asiantuntijoiden puoleen huomattavasti harvemmin kuin etsivät aktiivisesti informaatiota mediasta. Niemelä luonnehtii opettajaeläkeläisten mediankäyttöä perinteiseksi sillä perusteella, että lehdistä ja televisiosta etsittiin aktiivisesti informaatiota itseä kiinnostavista aihepiireistä, mutta suurelta osin niiden tiedonvälitystä seurattiin rutiininomaisesti. Erityisesti radiosta saatettiin sattumalta saada ikääntynyttä kiinnostavaa informaatiota. Sen sijaan internetin käyttö ei ollut tutkimusta tehtäessä vakiintunut osaksi kaikkien opettajaeläkeläisten informaatiokäyttäytymistä, eikä tutkimus siten tuonut merkittävästi uutta tietoa ikääntyneiden informaation aktiivisesta etsinnästä verkossa. (Niemelä 2006, 156-161.) Niemelä teki myös eräitä gerontologisia havaintoja aineistostaan. Ikääntyneet valikoivat television, radion ja lehtien tarjonnasta sellaisia sisältöjä, joilla oli jonkinlainen yhteys vanhenemiseen. Esimerkiksi televisiosta saatettiin katsoa tietokilpailuja dementiaa ehkäisevänä aivojumppana ja ikäihmisen terveyteen ja hyvinvointiin liittyvät teemat koettiin kiinnostavina. (Niemelä 2006, 156.)

Kaikissa tutkimuksissa terveys nousee yhdeksi tärkeimmistä ikääntyneitä koskettavista tiedontarpeista. Suomessa ikääntyneiden tiedontarpeita on tutkinut Kristina Eriksson-Backa (2010). Tutkimus kohdentui yli 65-vuotiaiden terveysinformaation lukutaitoon (health information literacy), joten siinä tarkasteltiin paitsi terveyteen liittyviä tiedontarpeita, myös tiedonhankinnan tapoja ja tiedonkäyttöä. Tutkimuksessa selvisi, että ikääntyneet käyttävät terveystiedonhankintaan enimmäkseen terveysalan asiantuntijoita, kuten lääkäreitä. Kirjastoa tähän tarkoitukseen käytettiin vain vähän.

3.6 Ikääntyneet tietotekniikan käyttäjinä

Uudet teknologiset ratkaisut ja innovaatiot ovat muuttaneet merkittävästi päivittäisten asioiden hoitamista. Tietotekniikka ei ole pelkkä arjen hyödyke, vaan yhä useammat julkiset ja yksityiset palvelut ovat siirtyneet tietokoneen välityksellä hoidettaviksi. Yhteiskunnan palvelujen sähköistyessä tietotekniikkataitoja on alettu edellyttää myös ikääntyneiltä. Näkökulmasta riippuen teknologia voi näyttäytyä ikääntyneelle joko välttämättömänä pakkona tai mahdollisuutena. Suurena etuna on se, että tietoverkko tarjoaa ikääntyneelle mahdollisuuden yhteiskunnalliseen osallistumiseen kotoa käsin, sillä monilla ikääntyneillä liikkumisen vaikeudet hankaloittavat päivittäisten asioiden hoitoa (Czaja 1997, 797). Kuitenkin Tilastokeskuksen vuonna 2014 tekemän tutkimuksen mukaan 75-89-vuotiaista internetiä käytti vain 28 %. 65-75-vuotiaista internetiä hyödynsi 68 prosenttia. Yli 16-vuotiaista aina 64-vuotiaisiin asti internetin käyttömäärät vaihtelevat 90-100 %:n välillä. (Tilastokeskus 2014.) Voidaan siis sanoa, että ikäihmisten ja muun väestön välillä vallitsee digitaalinen kuilu, sillä ikääntyneet käyttävät tietotekniikkaa selvästi vähemmän kuin muu väestö. Toisaalta sama kuilu on löydettävissä myös ikääntyneiden itsensä väliltä, sillä ikääntyneistä löytyy aktiivisia uusien teknologioiden käyttäjiä sekä heitä, jotka pitäytyvät mieluummin vanhojen, tuttujen toimintatapojen varassa. Ikää selkeämpi yhteys tietotekniikan käyttöön onkin henkilön koulutustasolla: mitä korkeampi koulutus henkilöllä on, sitä myönteisempi on myös suhde tietotekniikkaan. (Wessman et al. 2013, 8-9, 19.)

Tutkimukset ovat osoittaneet, että ikääntyneet eivät vastusta uutta teknologiaa tai muutosta ylipäänsä. Tärkeimmät syyt vähäiseen tietotekniikan käyttöön ikääntyneillä ovat itsetunnon ja taitojen puute. (Isomäki et al. 2003, 150.) Tietotekniikka vaatii uudenlaisia käyttötaitoja, kykyä itsenäiseen tiedonhankintaan sekä kriittistä medialukutaitoa (Hiltunen 2009, 16). Teknisen osaamisen lisäksi tietokoneen käyttö vaatii ikääntyneeltä myös tietämystä siitä, mihin kaikkeen tietotekniikkaa voi hyödyntää. (Wessman et al. 2013, 26.) Myös erilaiset psyykkiset ja kehossa tapahtuvat ikääntymismuutokset vaikuttavat tietotekniikan käyttöön. Erityisesti ikääntymisen myötä tapahtuvat muutokset kognitiivisissa kyvyissä, muistissa ja näössä hankaloittavat tietotekniikankäytön oppimista. (Tanskanen 2011, 2.) Ikä ei kuitenkaan ole este teknologian käytön oppimiselle ja siitä hyötymiselle. (Hihnala 2010, 26.)

Ikääntyneet eivät ole tottuneet käyttämään tietoteknisiä laitteita samoin kuin nuoremmat sukupolvet. Esimerkiksi Laihon (2011, 155-157) tutkimuksessa kävi ilmi, että ikääntyneet ovat kuitenkin motivoituneita oppimaan tietotekniikan käyttöä. Laihon mukaan ikääntyneiden oppimisen motivaatiota lisäsi pelko syrjäytymisestä ja jäämisestä tiedon ulkopuolelle. Mahdollisuus hyödyntää tieto-

tekniikkaa voi parantaa ikääntyneen riippumattomuutta ja elämänlaatua tarjoamalla pääsyn tietoon ja sähköisiin palveluihin. Tietotekniikka voi lisätä myös sosiaalista kanssakäymistä. (Blazun 2013, 6; Isomäki ym. 2003, 149-150.) Laihon (2011) mukaan tietotekniikan käyttötaito lisää ikääntyneiden kokemusta myös tasa-arvoisuudesta nuorempiin ikäryhmiin verrattuna. Hyödyn lisäksi Laiho havaitsi tietotekniikasta olevan ikääntyneille myös paljon iloa. (Laiho 2011, 155-157.) Blazunin (2013, 108) tutkimuksen mukaan tietotekniikalla on ikääntyneille myös yksinäisyyttä vähentävä vaikutus. Isomäki ym. (2003) toteavat, että erityisesti kokemattomuus tietotekniikan käytöstä aiheuttaa ikääntyneille epävarmuutta, mutta koulutuksen myötä asenteita ja luottavaisuutta voidaan parantaa. Myös ikääntyneiden tarpeita silmällä pitäen tehdyt ratkaisut tietoteknisten laitteiden käytettävyydessä voivat myötävaikuttaa ikääntyneiden suhtautumiseen tietotekniikkaa kohtaan. (Isomäki et al. 2003, 149-150.)

Sankarin (2004, 67, 77) tutkimuksen mukaan konkreettiset asiat, joita ikääntyneet halusivat tietotekniikan käytöstä oppia, olivat tekstinkäsittely, sähköposti ja internet. Blazunin (2013, 118) tutkimuksen tulosten perusteella eläkeläiset tarvitsevat nimenomaan yksilöllistä ohjausta ja tukea tietojen ja viestintätekniikan käytössä. Oppimisen ja motivaation kannalta parasta Blazunin havaintojen mukaan on, jos ohjaus voidaan räätälöidä kunkin ikääntyneen tarpeita vastaaviksi. Ikääntyneiden tietoteknisten taitojen oppimista helpottavat tutkimusten mukaan riittävän rauhallinen tahti, mahdollisuus kertaukseen ja henkilökohtainen ohjaus. Erityisesti vertaisohjauksella ollaan havaittu olevan myönteisiä vaikutuksia ikääntyneiden tietoteknisten taitojen oppimiseen (Tanskanen 2011, 59).

Suurten ikäluokkien vanhetessa myös tietotekniikkaa käyttävien ikäihmisten määrä tulee lisääntymään merkittävästi myös kirjaston asiakaskunnassa. Koska kaikilla ei ole mahdollisuutta hankkia omaa tietokonetta ja koska tietotekniikan käyttö vaatii jatkuvasti uuden oppimista, tämä asettaa uusia vaatimuksia myös kirjastoille, joiden pitäisi pystyä pitämään palvelujen kehitys tässä mukana.

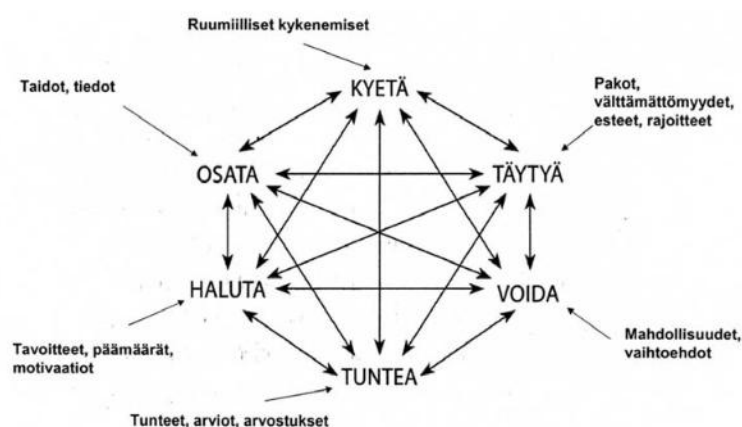
4 TEOREETTINEN VIITEKEHYS: TOIMIJUUS JA TOIMIJUUDEN MODAALISET ULOTTUVUUDET

Tutkimukseni viitekehyyksi olen valinnut sosiologiasta tutun toimijuuden (agency) käsitteen. Tarkastelen käsitettä Jyrki Jyrkämän artikkelien "Vanheneminen, arkitilanteet ja toimijuus (2013a) sekä "Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä" (2008) pohjalta. Toimintaa ja toimijuutta on sosiologiassa lähestytty usein eri näkökulmin ja määritelmin. Pelkistetyimmillään kyse on niistä seikoista, jotka määräävät ihmisen tavan toimia. Toimijuuden käsitettä on käytetty paljon myös ikääntyneisiin liittyvissä tutkimuksissa sosiaaligerontologian puolella. (Jyrkämä 2008; 2013a, 421.)

Vanheneminen ilmenee yksilössä ja hänen toimintakyvyssään tapahtuvina fyysisinä ja psyykkisinä muutoksina. Vanheneva ihminen on osa ympäristöään, yhteiskuntaa kuin myös aikaa, jolloin myös yksilötason vanhenemismuutokset kietoutuvat osaksi tätä kokonaisuutta ja siinä tapahtuvia muutoksia. Toimintakyvyn heiketessä selviytyminen omassa elinympäristössä ei olekaan enää entisellään. Ikääntyneen näkökulmasta kyse on enemmän tai vähemmän merkittävistä arki- ja elämäntilanne-muutoksista, jotka vaikuttavat paitsi ihmisen toimintaan myös toimintamahdollisuuksiin, kuvaan itsestä sekä elämään kohdistettuihin odotuksiin. Toimijuus viittaa siihen, kuinka toimintakykyä voidaan käyttää. Keskeisiä toimijuuden tarkastelun kannalta ovat arjen tilanteet ja toimintakäytännöt, joissa ihmisen toimintakyky on käytössä eri tavoin. Kysymys on siitä, miten ikääntyneet toimivat eri tilanteissa, millaisia nämä tilanteet ovat, mitä ne edellyttävät toimintakyvyltä ja miten ne toisaalta sitä muokkaavat. Toimijuus viittaa myös ajatukseen, että ihmiset muokkaavat ja rakentavat toiminnallaan omaan ikääntymistään. (Jyrkämä 2013a, 421-422.) Eettisenä ulottuvuutena toimijuudella voidaan nähdä olevan hyvän elämän mahdollisuuden sisältämä merkitys, jolloin toimijuus kietoutuu ajatukseen oman elämän herruudesta (Jyrkämä 2013b).

Jyrkämä (2013a, 422-423) lähestyy toimijuuden käsitettä kolmesta toisiinsa liittyvästä näkökulmasta. Ensimmäinen näkökulma kohdistuu elämänkulkuun. Ikääntyneellä ihmisellä on takanaan jo pitkä eletty elämä, jonka myötä ihminen on elämänsä kuluksaan tullut tämänhetkiseen tilanteeseen. Arki- ja elämäntilanteena se pitää sisällään rajoituksia, esteitä, mahdollisuuksia ja erilaisia vaihtoehtoja. Elämänkulku on tuonut ihmisen elämään myös toisia ihmisiä, joiden kanssa ollaan eri tavoin tekemisissä ja joista voidaan vanhemmiten olla eri tavoin riippuvaisia. Näistä lähtökohdista ihminen arvioi tilannettaan ja käytössään olevia vaihtoehtoja. Toinen näkökulma kohdistuu rakenteisiin. Ikääntynyttä ihmistä ja hänen toimijuuttaan määrittävät muun muassa ikä, sukupuoli, oma sukupolvi, etninen tausta sekä sosio-ekonominen asema. Myös ajankohta ja ympäristö määrittävät toimijuutta.

Jyrkämän (2013a, 424; 2008, 195) esittelemä kolmas ja oman tutkimukseni kannalta olennaisin näkökulma kuvaa toimijuutta yksilöstä ja tilanteista käsin, sisältäpäin. Tämä näkökulma on helposti siirrettävissä myös kirjastokontekstiin ja ikääntyneiden toimijuuden tarkasteluun siinä ympäristössä. Tässä näkökulmassa toimijuus rakentuu kuvion 1 esittämien modaalisten ulottuvuuksien vuorovaikutuksena. Kuvassa osaamisella tarkoitetaan toimintaan liittyviä taitoja ja tietoja, jotka kirjastokontekstissa voisivat viitata esimerkiksi taitoon käyttää kirjaston palveluja. Kykeneminen viittaa puolestaan fyysiseen ja psyykkiseen toimintakykyyn. Kirjastonkäytön piirissä tämä voisi tarkoittaa vaikkapa kirjastossa asioimisen mahdollistavaa fyysistä kuntoa. Haluamisen ulottuvuudella kyse on tavoitteista, päämääristä ja motivaatiosta, jonka voisi nähdä sisältävän syitä ylipäättään käydä kirjastossa. Täytyminen taas liittyy tilanteessa ilmeneviin fyysisiin ja sosiaalisiin pakkoihin, rajoitteisiin ja esteisiin. Kirjastokontekstissa tämä voisi tarkoittaa esimerkiksi pakottavaa tilannetta käyttää lainausautomaattia. Voimisen ulottuvuuteen kuuluvat tilanteen tuottamat mahdollisuudet, joiden voisi nähdä tarkoittavan mahdollisuutta asioida kirjastossa tai käyttää vapaavalintaisesti kirjaston tarjoamia palveluja. Tunteminen liittyy puolestaan arvioimiseen, arvottamiseen ja tunteiden liittämiseen eri tilanteisiin. Myös kirjastossa käyminen voi myös herättää tunteita. Se voi esimerkiksi olla päivän kohokohta ja herättää siten mielihyvän tunteita. Ulottuvuuksista täytyminen ja voiminen liittyvät ympäristöstä johtuviin ja ympäristön mahdollistamiin tekijöihin.

Kuvio 1. Toimijuuden modaaliset ulottuvuudet Jyrkämän (2013a & 2008) mukaan.

Jyrkämän (2013a, 424) mukaan mallia voidaan käyttää erilaisten arkitilanteiden - ja toimintojen analyysikehikkona. Olennaista on tällöin kontekstuaalisuus, liittyminen konkreettisiin tilanteisiin ja toimintoihin, jotka tapahtuvat tietyssä paikassa ja ajassa. Malli mahdollistaa myös yksilökohtaisen

tarkastelun: osaamiset, kykenemiset, haluamiset, täytymiset, voimiset ja tuntemiset ovat myös yksilön näkökulmasta muuttuvia. Esimerkiksi ikääntyessä kyvyt voivat heiketä, mutta ihminen voi samanaikaisesti oppia uutta, haluta jotakin jota ei ole ennen halunnut, kohdata uusia rajoja ja rajoitteita, tavoitella ja tavoittaa uusia mahdollisuuksia ja tuntea monenlaisia tunteita. Lisäksi malli voi toimia myös välineenä käytännön kehittämisen ja muutostyössä pohdittaessa esimerkiksi, miten erilaiset toimintakäytännöt on toteutettu ja miten niitä mahdollisesti voitaisiin muuttaa paremmiksi. Mallia voidaan käyttää tutkittaessa ikääntyviä yksilöitä, heidän arkielämänsä tilanteita, erilaisia toimintakäytäntöjä, hyvinvointiteknologian sovelluksia, erilaisia fyysisiä ja sosiaalisia tiloja tai jonkin institution paikallista kulttuuria. (Jyrkämä 2013a, 424-425; Jyrkämä 2008, 196.) Yksilöön tai yksilöihin painottuvan analyysin olennaisiksi peruskysymyksiksi muodostuvat siis, mitä ikääntynyt ihminen osaa, kykenee, haluaa, tuntee ja mitä hänen juuri tässä tilanteessa täytyy tehdä tai olla tekemättä ja mitä juuri tämä kyseessä oleva tilanne mahdollistaa. Tärkeää tässä on kontekstuaalisuus: osaaminen, kykeneminen, haluaminen, tunteminen, täytyminen ja voiminen suhteessa johonkin. Ilman kontekstia yksilöanalyysi jää yleiselle ja abstraktille tasolle. (Jyrkämä 2007, 205-208.)

Omassa tutkimuksessani malli toimii ikääntyneiden sekä vapaa-ajan aktiviteettien, lukemisen, tietokoneenkäytön, tiedonhaun että kirjastonkäytön analyysin kehikkona. Kirjastonkäyttöä taustoittavien toimien kontekstina on ikääntyneen arkielämä koteineen. Kirjastonkäytön kontekstina on luonnollisesti kirjasto. Tämä viitekehys ja sen tuomat mahdollisuudet jäsentää asiaa erottaa tutkimukseni olennaisesti muista ikääntyneiden kirjastonkäyttöön liittyvistä opinnäytteistä. Malli siirtää tutkimuksen painopistettä kirjastopalveluiden arvioinnista kohti kirjastonkäyttöä, tuoden esiin ikääntyneiden oman toiminnan. Mallin avulla aineistosta on myös mahdollista nostaa esiin näkökulmia, jotka muuten saattaisivat jäädä huomaamatta.

5 TUTKIMUSASETELMA

Tässä luvussa käydään läpi tutkimusasetelma. Luvussa 5.1 esitellään tutkielman tavoitteet ja tutkimuskysymykset. Tämän jälkeen luvussa 5.2 tarkastellaan tutkittavien valintaa. Luvussa 5.3 esitellään tutkimusmenetelmät ja käydään läpi aineistonkeruuprosessi. Lopuksi tarkastellaan aineiston analysointitapaa.

5.1 Tavoitteet ja tutkimuskysymykset

Ikääntyneiden kirjastonkäytöstä on viime vuosien aikana valmistunut jonkin verran opinnäytetöitä. Siinä missä Pehkosen (2011) pro gradu -tutkielma mittaa ikääntyneiden tyytyväisyyttä kirjaston palveluihin ja Rinta-ahon (2012) tutkimus keskittyy harvaan asutulla maaseudulla olevien ikääntyneiden kirjastonkäyttöön ja kirjastopalveluihin, kiinnittyy omassa tutkimuksessani huomio ikääntyneiden kirjastonkäytön taustalla vaikuttaviin osa-alueisiin sekä ikääntyneiden toimijuuteen kirjastonkäyttäjinä.

Tutkimuskysymyksiä on viisi. Niistä ensimmäinen on luonteeltaan taustoittava ja kattaa neljä eri alakysymystä, joiden tarkoituksena on selvittää ikääntyneiden kirjastonkäytön tai ei-käytön taustalla vaikuttavia tekijöitä.

1. Keitä ikääntyneet ovat?
 - a) Miten ikääntyneet viettävät vapaa-aikaansa?
 - b) Millaisia lukutottumuksia ikääntyneillä on ja mitä lukeminen heille merkitsee?
 - c) Millaisia tiedontarpeita ikääntyneillä on ja mitä tiedonlähteitä he käyttävät?
 - d) Millaiset tietotekniset taidot ikääntyneillä on?
2. Miten ja millaisiin tarkoituksiin ikääntyneet käyttävät kirjastoa? Mitä kirjasto heille merkitsee?
3. Miten toimijuuden modaaliset ulottuvuudet osaaminen, haluaminen, kykeneminen, tunteminen, voiminen ja täytyminen ilmenevät ikääntyneiden kirjastonkäytössä ja siihen liittyvissä taustatekijöissä (vapaa-aika, lukutottumukset, tiedontarpeet, tietotekniikan käyttö)?
4. Miten ikääntyneet arvioivat Kangasalan kirjaston palveluja?
5. Millaisia kirjastopalveluja ikääntyneet oman arvionsa mukaan tarvitsevat?

5.2 Tutkittavien valinta

Tämän tutkimukseen osallistui kaikkiaan 19 ikääntynyttä kangasalalaista. Heistä 11 täytti kyselylomakkeen ja kahdeksan haastateltiin. Haastateltavat eivät täyttäneet kyselyä. Kaikki kyselylomakkeen täyttäjät ja suurin osa haastateltavista löytyivät Kangasalan kirjaston läheisyydessä olevan senioritalon asukkaista. Senioritalon asukkaat elävät itsenäisesti, joten kyseessä ei siis ole palvelutalo. Kävin itse henkilökohtaisesti esittelemässä tutkimusaihettani talon kahvitilaisuudessa marraskuun 2014 lopulla ja pyysin samalla halukkaita mukaan haastatteluun. Vierailu poiki seitsemän haastateltavaa, joista yksi perääntyi tammikuussa mennessäni sopimaan haastatteluajankohtaa. Kaksi haastateltavista sain mukaan erään Kangasalan eläkeläisjärjestön kautta. Tutkittavien valinnan kriteereinä olivat yli 64 vuoden ikä sekä itsenäinen asuminen suhteellisen lähellä kirjastoa. Tutkimuksen ulkopuolelle rajattiin siis laitoshoidossa olevat ikääntyneet sekä ne, jotka asuvat kovin etäällä kirjastopalveluista. Varsinaista aktiivista kirjastonkäyttökokemusta tutkittavilta ei edellytetty ja myös ei-käyttäjiä kannustettiin osallistumaan. Lopulta tutkittaviksi valikoitui kuitenkin enimmäkseen niitä, jotka kirjastoa käyttävät. Tutkimukseen osallistuneista 18 on naisia ja miehiä yksi. Ilmeisesti naiset kokivat aiheen läheisemmäksi itselleen tai olivat ylipäättään halukkaampia osallistumaan tutkimukseen. Myös Pehkosen (2011) tutkimukseen osallistuneista yli 70 % oli naisia. Tutkimusten mukaan naiset myös ovat aktiivisempia kirjastonkäyttäjiä (Serola & Vakkari 2011, 45). Iältään tutkittavat ovat 64-95-vuotiaita. Heidän keski-ikänsä on 78 vuotta.

5.3 Tutkimusmenetelmät

Tutkimusaineisto koostuu lomakekyselystä ja haastattelusta, jotka käydään läpi seuraavissa alaluvuissa. Halusin mukaan kaksi aineistonkeruumenetelmää, jotta saisin mahdollisimman kattavan kuvan ikääntyneiden kirjastonkäytöstä ja siihen liittyvistä asioista. Pelkän lomakekyselyn varaan en työtä halunnut jättää, sillä toiveena oli saada myös yksittäisen ikääntyneen ääni kuuluviin ja tavoittaa sellaisia ajatuksia, joihin lomakekysely ei ulotu. Lomakekysely ei välttämättä anna mahdollisuutta yksilön ajattelun tai tunteiden ilmaisulle ja toisaalta lomakekyselylle oli asetettava myös jokin sivuraja, joten kaikkea ei ollut edes mahdollista kysyä. Tähän haastattelu tarjosi mielestäni aiheen kannalta parhaan vaihtoehdon. Haastattelu oli myös Kangasalan kirjaston toiveena. Yhdistämällä kaksi menetelmää koen saaneeni kokoon monipuolisemman ja luotettavamman aineiston.

5.3.1 Lomakekysely

Vaikka kyseessä on laadullinen tutkimus, halusin mukaan kyselyn, jotta saisin mahdollisimman monipuolisen käsityksen ikääntyneiden kirjastonkäytöstä. Kyselytutkimuksen etuna on, että sen avulla voidaan kerätä laaja aineisto. Kyselyn avulla koin pystyväni tarjoamaan vastaajille mahdollisuuden tunnistaa vastauksen, sen sijaan että heidän pitäisi muistaa se. (Hirsjärvi et al. 2007, 190, 196). Esimerkiksi kirjaston palveluista ei kysyttäessä välttämättä tule mieleen kaikki vastaajan käyttämät palvelut tai niitä ei osata eritellä, mutta valmiista vastausvaihtoehdoista niitä voi löytyä lisää.

Kyselylomake koostui sekä monivalinta- että avoimista kysymyksistä (ks. Liite 2). Kysymyksiä oli kaikestaan 29 ja ne jakautuivat seitsemälle sivulle. Tämän enempää en halunnut laittaa lomakkeeseen sivuja, sillä liian pitkä lomake saattaisi saada vastaajan luopumaan sen täyttämisestä (Valli 2007, 104). Koetin suunnitella kyselyn mahdollisimman selkeäksi selittämällä tarvittaessa lyhyesti käytettyjä termejä ja käyttämällä suurempaa fonttikokoa (14), jotta heikkonäköisemmälläkin olisi mahdollisuus se täyttää. Ennen kyselyn jakelua testasin sen kahdella ikäryhmään kuuluvalla henkilöllä. Avoimet kysymykset otin mukaan, jotta vastaajat saisivat ilmaista itseään omin sanoin ja jotta he voisivat tuoda esiin sellaisia näkökulmia, joita en lomaketta laatiessani osannut itse nostaa esiin.

Ideota kyselylomakkeen laatimiseen sain muista opinnäytetöistä ja lukemastani kirjallisuudesta. Pietari Pehkosen (2009) pro gradu -työn kyselylomake sekä Riina Rinta-ahon (2011) pro gradu -tutkielman teemahaastattelurunko olivat merkittävänä apuna kyselylomakkeen laatimisessa. Samoin ammattikorkeakoulun puolelle tehdyistä opinnäytteistä Tiina Lampisen (2010) tutkielma Perhon kirjaston yli 60-vuotiaista ei-käyttäjistä, Anna Oivion (2014) Seinäjoen kaupunginkirjaston ikääntyneiden kirjastopalveluiden kehittämistä käsittelevä tutkielma sekä Mika Kontion (2012) Seniorit ja Kokkolan kirjastopalvelut -opinnäyte antoivat ideoita kyselykaavakkeen ja haastattelurungon suunnitteluun. Näiden lisäksi hyödynsin Mailis Tanskasen (2011) pro gradu -tutkielmaa seniorien tietotekniikan käytöstä sekä Nina Karan (2013) opinnäytettä Ikääntyneiden kirjastonkäyttäjien tiedontarpeista ja -hankinnasta.

Toteutin lomakekyselyn loppuvuodesta 2014. Jaoin 45 kyselylomaketta marraskuun lopulla senioritalon asukkaiden postilaatikoihin. Vastaamiskynnyksen madaltamiseksi koetin tehdä palautuksen mahdollisimman helpoksi: palautus tapahtui talon sisällä olevaan talopostilaatikkoon tai talossa työskentelevälle palveluohjaajalle. Kahden viikon vastausajan puitteissa lomakkeita palautui lopulta 11 kappaletta, joista kymmenen oli mahdollista ottaa mukaan tutkimukseen. Yksi vastaajista oli alle 60-vuotias, jolloin hänen lomakkeensa jäi tutkimuksesta pois. Tammikuussa palautui vielä yksi lo-

make, joten kaikkiaan hyväksytysti täytettyä aineistoa kertyi 11 kyselylomakkeen verran. Kolmeen lomakkeeseen oli vastattu varsin niukasti, jolloin niiden anti jäi melko vähäiseksi. Toisaalta kahdeksan lomakkeista oli täytetty hyvin huolellisesti. Selvää on, että kyselyyn osallistuneiden pienen lukumäärän takia kyselyn tulokset eivät ole yleistettävissä, eikä niistä ole mielekästä tehdä tilastollista analyysia. Kyselylomakkeella saatuja tietoja onkin käytetty lähinnä täydentämään haastatteluaineistoa sekä tutkimuksen kohteena olleiden ikääntyneiden kuvailuun.

5.3.2 Teemahaastattelu

Tutkimushaastattelun keskeinen tehtävä on muodostaa käsitys haastateltavan ajatuksista, kokemuksista ja tunteista (Hirsjärvi & Hurme 2011, 41). Tämän tutkimuksen haastattelutyypiksi valitsin teemahaastattelun, koska se tuntui riittävän vapaamuotoiselta vaihtoehdolta, jolle oli kuitenkin mahdollista laatia tietty rakenne. Teemahaastattelu on keskusteluomainen tilanne, jossa käydään läpi tiettyyn aihepiiriin liittyviä asioita. Haastattelu eroaa kuitenkin keskustelusta siinä, että haastattelulla on jokin päämäärä ja siinä pyritään keräämään informaatiota ennalta suunnitellulla tavalla. Lisäksi haastattelu etenee haastattelijan johdolla. Keskustelulla sen sijaan saattaa olla pelkkä yhdessäolotarkoitus. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 42.)

Teemahaastattelua voidaan luonnehtia puolistrukturoiduksi haastatteluksi, millä tarkoitetaan sitä, että jokin haastattelun osa-alue on ennalta päätetty. Teemahaastattelussa tämä ennalta päätetty asia on haastattelussa läpikäytävät aihepiirit, teemat. Nämä teemat ovat kaikille haastateltaville samat. Haastattelu ei siis etene tarkkojen ja yksityiskohtaisesti muotoiltujen kysymysten kautta (vrt. lomakehaastattelu), vaan väljemmin kohdistuen ennalta määriteltyihin teemoihin. Haastattelutilanteessa haastattelija varmistaa, että kaikki ennalta päätetyt teema-alueet käydään haastateltavan kanssa läpi. Niiden järjestys ja laajuus voivat kuitenkin vaihdella haastattelujen välillä. Tämän menetelmän suuri etu on, että se on joustava ja mahdollistaa tiedonhankinnan suuntaamisen itse haastattelutilanteessa. Lisäksi se tuo haastateltavan oman äänen kuuluviin antaen tilaa tutkittavien omille tulkinnoille ja merkityksenannoille. (Hirsjärvi & Hurme 2011, 34, 47-48.)

Haastattelut etenivät ennalta suunnitellun teemahaastattelurunon mukaan, joka koostui kuuden teeman mukaan jaotelluista kysymyksistä. Teemahaastattelurunko löytyy tutkielman lopusta (Liite 3). Haastattelurunon suunnittelussa käytin avuksi samoja aikaisempia opinnäytteitä kuin lomakekyselyssäkin. Teemahaastattelu sisälsi samoja kysymyksiä kuin lomakekysely, mutta niiden lisäksi oli myös muita kysymyksiä niin, että haastattelu muodosti hieman laajemman kokonaisuuden. Jois-

sakin kysymyksissä käytin apuna lomakekyselyssä mukana olleita valmiita listoja mahdollisista vastausvaihtoehdoista, jos kysymys oli luonteeltaan sellainen, että arvelin listan täydentävän haastateltavan vastausta. Esimerkiksi lista olemassa olevista kirjastopalveluista ja kirjastoaineistoista olivat tällaisia mukana olleita haastateltavan vastausta täydentäviä apuvälineitä. Koska haastateltavien puhe saattoi hyppiä teemasta toiseen, ei haastattelurungon orjallinen noudattaminen ollut useinkaan mahdollista, vaan haastattelutilanne eteni tilanteen mukaan teemoja vaihdellen, kuitenkin niin, että kaikki aihepiirit niihin liittyvine kysymyksineen tulivat käsiteltyä jokaisen haastateltavan kanssa.

Toteutin haastattelut tammikuun 2015 lopussa niin, että kaikki kahdeksan haastattelua olivat kahden viikon aikana. Sovin haastattelut soittamalla haastateltaville etukäteen, jolloin heille jäi aikaa valmistautua haastatteluun. Lähes kaikki haastattelut tehtiin tutkittavien kotona. Yksi haastattelu oli haastateltavan toivomuksesta hänen asuintalonsa kerhohuoneella. Tallensin kaikki haastattelut ja pyysin tallentamiseen aina luvan ennen haastattelun alkua. Haastatteluaineistoa kertyi yhteensä 9 h 9 min. Yksittäisen haastattelun kesto vaihteli 37 minuutista miltei kahteen ja puoleen tuntiin. Suurin osa haastatteluista kesti noin tunnin. Haastattelut sujuivat pääasiassa erittäin hyvin ja häiriöttä. Yksi haastateltava ymmärsi haastattelun tarkoituksen ilmeisesti väärin, eikä tahtonut pysyä aiheessa. Oma kokemattomuuttani en myöskään haastattelijana saanut tilannetta korjattua, enkä osannut riittävän ponnekkaasti keskeyttää ja palauttaa keskustelua takaisin aiheeseen. Tästä syystä aivan kaikkia kysymyksiä ei ollut mahdollista käydä hänen kanssaan läpi, mutta tärkeimmät teemat tulivat kuitenkin käsitellyiksi.

5.3.3 Ikääntyneen ihmisen haastattelemisen erityispiirteet

Ikääntyneiden tutkimiseen ja haastattelemiseen liittyy joitakin erityispiirteitä, jotka on otettava huomioon haastattelua suunniteltaessa ja toteutettaessa. Kun tutkimuksen kohteena ovat ikääntyneet ihmiset, on iällä eri yhteyksissä olevat erilaiset merkitykset otettava huomioon ja muistettava, että kyseessä on varsin heterogeeninen ryhmä. Sama ihminen voi kokea itsensä eri asioiden suhteen hyvin eri-ikäiseksi. Ihmisten oma kokemus iästä vaihtelee tilanteittain. Myös haastattelu on tilanne, jossa tuotetaan erilaisia iän merkityksiä. Nämä merkitykset saattavat vaihdella saman haastattelun aikana. Tutkijan onkin oltava haastateltavien iän suhteen hyvin sensitiivinen. (Lumme-Sandt 2005, 125-126.)

Ikääntyneitä haastateltaessa on otettava huomioon heidän mahdolliset fyysiset ja kognitiiviset rajoitteensa. Huonontunut kuulo tai muisti voivat vaikeuttaa haastattelun suorittamista. (Lumme-Sandt

2005, 127.) Myös tutkijan omat ennakkoasenteet voivat vaikuttaa haastattelun toteutukseen. Usein saatetaan ajatella, että ikääntyneet väsyvät helposti ja siksi heidän kanssaan ei voi tehdä kovin pitkiä ja raskaita haastatteluja. Lumme-Sandtin (2005, 133) mukaan tämä ei kuitenkaan pidä paikkansa, ellei kyseessä ole erittäin huonokuntoinen vanhus. Myös kovalla äänellä ja tarpeettoman selkeästi puhumista tulisi välttää, ellei tilanne sitä vaadi. Lisäksi stereotyyppinen käsitys ikääntyneistä on, että he haluavat aina muistella ja puhua elämäkokemuksistaan. Asia ei todellisuudessa ole aivan näin. Ikääntyneiden elämäkokemus toimii kuitenkin nykyhetken tulkintaresurssina ja se on siksi hyvä huomioida ikääntyneitä haastateltaessa. (Lumme-Sandt 2005, 138.) Omissa haastatteluissani kohtasin halun muistella yhden haastateltavan kohdalla. Tämä vaikeutti haastattelun onnistumista merkittävästi, sillä yritykseni ohjata keskustelua takaisin aiheeseen eivät tuottaneet tulosta, vaan puhe siirtyi aina muihin aiheisiin.

Haastattelun kannalta tärkeää on kiinnittää huomiota myös eroon haastattelijan ja haastateltavan välillä. Nuoremmalle haastattelijalle vanhuus on aina jollain tavalla vieras olotila. Ikäpolvien erilaiset kulttuurit sekä käsitykset soveliaista keskusteluaiheista ja -tavoista vaikuttavat omalta osaltaan haastatteluun. Paras keino tämän eron kohtaamiseen on herkkä ja avoin mieli. (Lumme-Sandt 2005, 143-144.) Tekemissäni haastatteluissa ikäero ei näyttänyt olevan ongelma. Koska aihe oli melko neutraali, eikä kovin intiimejä asioita läpiluotaava, ei ikäerolla tai sen mukanaan tuomalla erolla kokemusmaailmassa ollut erityistä merkitystä.

5.4 Aineiston analysointi: laadullinen sisällönanalyysi

Tämän tutkimuksen analyysissa käytetään ymmärtämiseen pyrkivää lähestymistapaa, jolloin analyysi ja päätelmien teko ovat luonteeltaan laadullisia (Hirsjärvi et al. 2007). Analyysimenetelmäksi valitsin laadullisen sisällönanalyysin, jota voidaan pitää laadullisen tutkimuksen perusanalyysimenetelmänä. Sen avulla voidaan analysoida valmiiksi tekstimuotoista tai sellaiseksi muutettua aineistoa, jolloin se sopii hyvin myös haastatteluaineistojen analysointiin. Sisällönanalyysi on tekstianalyysia, jossa tarkastellaan ja etsitään tekstin merkityksiä. Sisällönanalyysissa aineistoa tarkastellaan eritellen sekä yhtäläisyyksiä ja eroja etsien. Tällä tavoin pyritään saamaan aikaan kuvaus tutkittavasta ilmiöstä tiivistetyssä ja yleisessä muodossa. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 103-104.)

Sisällönanalyysissa voidaan erottaa kolme menetelmää: aineistolähtöinen sisällönanalyysi, teorialähtöinen sisällönanalyysi ja teoriaohjaava sisällönanalyysi. Aineistolähtöinen sisällönanalyysi perustuu tulkintaan ja päättelyyn, jossa edetään empiirisestä aineistosta kohti käsitteellisempää nä-

kemystä tutkimusaiheesta. Teorialähtöisessä sisällönanalyysissä aineiston analyysia ohjaa aikaisempi viitekehys, joka voi olla teoria tai käsitejärjestelmä. Oma analyysitapani on teoriaohjaava. Siinä teoria ja aikaisempi tieto toimii apuna analyysin etenemisessä, mutta analyysiyksiköt valitaan aineistosta. Teoriaohjaavassa analyysitavassa aikaisemman tiedon merkitys ei ole teoriaa testaava, vaan pikemminkin uusia ajatusuria aukova. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 108-117.) Omassa työssäni teoreettisena viitekehyksenä toimii Jyrkämän toimijuuden modaaliset ulottuvuudet, jolloin ikääntyneiden kirjastonkäyttöä ja siihen läheisesti liittyviä muita toimia tarkastellaan kykenemisen, haluamisen, täytymisen, voimisen, osaamisen ja tuntemisen ulottuvuuksien kautta.

Laadullisen aineiston analyysi voidaan jakaa kolmeen vaiheeseen, joiden mukaan analyysi etenee:

- 1) Aineiston redusointi eli pelkistäminen, jossa tutkimukselle epäolennainen karsitaan pois informaatiota tiivistämällä ja pilkkomalla osiin.
- 2) Aineiston klusterointi eli ryhmittely, jossa analyysiyksiköistä etsitään samankaltaisuuksia ja eroavaisuuksia, joiden mukaan ne ryhmitellään luokkiin.
- 3) Aineiston abstrahointi eli teoreettisten käsitteiden luominen, jolloin alkuperäisestä informaatiosta muodostetaan teoreettisia käsitteitä ja johtopäätöksiä luokkia yhdistelemällä. Teoriaohjaavassa analyysissä käsitteet tuodaan jo valmiista teoriasta. (Tuomi & Sarajärvi 2009, 108-112.)

Aloitin aineiston analyysin purkamalla kaikki haastattelut kirjoitettuun muotoon. Jätin litteroinnin ulkopuolelle kaiken sellaisen sisällön, joka ei selkeästi liittynyt käsiteltävään aiheeseen millään tavalla. Jätin myös litteroimatta ylimääräiset äännähdykset tai naurahdukset, koska niillä ei ollut valitsemani analyysitavan kannalta merkitystä. Sitaateista, jotka olen ottanut mukaan täydentämään analyysia, saattaa olla poistettu jotakin aiheen kannalta epäolennaista. Tällaisessa tilanteessa poistettu tekstinpätkä on ilmaistu kolmella pisteellä ja hakasulkein [...]. Joissakin kohdissa olen taas täydentänyt haastateltavan vastausta ymmärrettävämpään muotoon lisäämällä hakasulkeiden sisään puuttuvia sanoja. Kahdeksasta haastattelusta kertyi kaikkiaan 9 h 9 min tallennettua puhetta. Litteroitua tekstiä tästä haastatteluaineistosta syntyi yhteensä 65 sivua. Kukin haastateltava erottuu joukosta oman tunnisteensa avulla. Haastateltavien tunnisteina on kirjain V, jonka lisäksi jokaisella on oma numeronsa yhdestä kahdeksaan. Haastateltavat tunnistaa siis koodista V1, V2 jne. Haastattelijaa tekstissä ilmaisee tunniste H. Lomakekyselyyn vastanneille henkilöille en antanut omia tunnisteita, koska heihin tekstissä ei erikseen viitata. Koska osa tutkimusaineistosta perustuu vain haastateltavilta saatuun aineistoon ja osa molempiin aineistoihin, puhun tutkittavista silloin kun tulokset viittaavat sekä lomakekyselyn täyttäneisiin että haastatteluihin. Mikäli tulokset koskevat vain haastateltavia, puhun haastateltavista, ja lomakekyselyyn vastanneista, mikäli kyse on vain heistä.

Litteroidun tekstin analyysissä etenin käymällä huolellisesti läpi kunkin haastattelun ja koodaamalla eri värein tekstistä löytyviä, haastattelurunkoa noudattelevia, teemoja. Värikoodaamisen jälkeen sijoittelin tekstikatkemat oikeiden teemojen alle. Kunkin teeman kohdalla jaottelin sisältöjä vielä erillisiin ryhmiin sekä teoreettisen viitekehyksen mukaisiin toimijuuden ulottuvuuksiin. Toimijuuden modaliteetit olivat pääasiassa helposti tunnistettavissa haastatteluaineistosta, eikä varsinaisia rajatapauksia esiintynyt. Ongelmallisilta vaikuttaneet tapaukset liittyivät eri ulottuvuuksien väliseen tiiviiseen vuorovaikutukseen, ja olivat usein ratkottavissa syy-seuraussuhteiksi. Tämän lisäksi käytin analyysin apuna taulukoita, joita laadin kyselylomakkeen kysymysten mukaan. Näihin taulukoihin yhdistin vastaukset jokaisesta kyselylomakkeesta ja haastattelusta.

6 TUTKIMUSTULOKSET

Tässä luvussa käydään läpi tutkimustulokset. Luvussa edetään tarkastelemalla ensin ikääntyneiden kirjastonkäytön taustavaikuttimia: luvussa 6.1 käsitellään vapaa-aikaa ja harrastuksia, luvussa 6.2 lukutottumuksia, luvussa 6.3 tiedontarpeita ja tiedonlähteitä sekä luvussa 6.4 tietotekniikan käyttöä. Näiden jälkeen siirrytään lukuun 6.5 käsittelemään ikääntyneiden kirjastonkäyttöä. Luvussa 6.6 luodaan katsaus heidän kirjastopalveluille antamilleen arvioille.

6.1 Ikääntyneiden vapaa-ajan aktiviteetit

Haastattelun aluksi pyysin haastateltavia kuvailemaan normaalia päiväohjelmaansa. Kysymyksen myötä esiin kumpusi ennen kaikkea heidän vapaa-ajan toimintoja ja harrastuksia. Kotitöistä tai elämän perustoiminnoista kerrottiin vain vähän. Tähän tutkimukseen haastatellut osoittivat aktiivista toimijuutta harrastamisen saralla. Toimijuuden näkökulmasta tarkasteltuna harrastustoiminnasta kerrottaessa esiin nousivat erityisesti kykenemisen, osaamisen, haluamisen ja voimisen ulottuvuudet.

Kykenemisen näkökulmasta tarkasteltuna kaikkien haastateltavien toimintakyky mahdollisti vielä monenlaisen harrastamisen paitsi kotona myös kodin ulkopuolella. Ympäristön tarjoamat vaihtoehdot puolestaan vaikuttivat siihen, miten he pystyivät toteuttamaan harrastuksiaan ja mitä vaihtoehtoja he saattoivat valita. Koska harrastaminen on vapaaehtoista toimintaa, määrittelee sitä voimakkaasti toimijuuden modaliteeteista haluamisen ulottuvuus. Harrastusvalintoja ohjaavat tällöin kunkin henkilökohtaiset mielenkiinnon kohteet.

Suosituimmaksi harrastukseksi haastateltavien keskuudessa osoittautui lukeminen. Kaikki heistä kertoivat lukevansa lehtiä ja valtaosa luki mielellään myös kirjoja (ks. luku 6.2.1 Ikääntyneiden lukutottumukset). Lukemisen voi Pikkaraisen (2007, 88) jaottelun mukaan nähdä kuuluvan yleishyödyllisyyttä tai yksilöllistä kokemusta korostaviin vapaa-ajan toimintoihin. Myös fyysisiin toimintoihin keskittyvät harrastukset, joten tässä tapauksessa liikuntaharrastukset olivat olennainen osa lähes kaikkien haastateltavien vapaa-aikaa. Mainittuja liikuntaharrastuksia olivat lenkkeily, vesijuoksu sekä vesi- ja tuolijumppa. Kesäaikaan kahdella haastateltavalla kului kertomansa mukaan runsaasti vapaa-aikaa myös puutarhanhoidon parissa.

Koska tutkimus liittyy kirjastonkäyttöön, oli tutkittavien joukossa paljon niitä, joille kirjastossa käyminen on yksi tärkeä vapaa-ajan aktiviteetti. Monista puheenvuoroissa ilmeni, että myös muut

kulttuuritoiminnot ovat erittäin suosittuja vapaa-ajanviettotapoja. Useat haastatellut kertoivat käyvänsä mielellään konserteissa, osa myös teatterissa, ja niitä varten oltiin valmiita lähtemään myös Tampereelle. Kulttuuritoimintojen kohdalla ilmeni toimijuuden modaliteeteista myös täytymisen ulottuvuus, koska ympäristö asetti harrastukselle esteitä. Kaksi haastateltua kertoi, että he olisivat mielellään käyneet kaupungissa elokuvissa, mutta koska sopivaa seuralaista ei ollut saatavilla ja matka elokuvateatteriin oli pitkä, jäi heiltä tämä kulttuuritoiminto toteutumatta. Helmikuussa 2015 avattava Kangasala-talo ohjelmistoineen herätti monessa haastateltavassa kiinnostusta. Lähelle tulevan kulttuuritarjonnan nähtiin lisäävän kulttuuritoimintaan osallistumisen mahdollisuuksia. Lähelle ajateltiin olevan helpompi lähteä myös ilman seuraa.

Kiinnostus kulttuuritoimintoihin ilmeni senioritalossa asuvien haastateltujen puheenvuoroissa myös heidän kertoessaan taloyhtiössä järjestettävistä tapahtumista, jotka liittyivät usein jollain tavalla kulttuuriin. Ohjelmassa saattoi olla esimerkiksi ääneenlukemista, äänikirjan kuuntelua tai erilaisia kirjallisuus- tai taideaiheisia esitelmiä. Osa haastatelluista kertoi osallistuvansa mielellään kaikkiin taloyhtiönsä tapahtumiin ja joukossa oli myös pari aktiivista tapahtumien järjestäjää. Yhteisö motivoi heitä järjestämään itse monenlaista ohjelmaa ja ohjelmista oli muotoutunut asukkaille viikoittainen yhteinen toimintamuoto.

Muita yksilöllistä kokemusta korostavia tai kenties perinteisiksi toiminnoiksi mielletäviä harrastuksia olivat useiden haastateltujen harrastamat erilaiset käsityöt. Käsityöharrastuksia tarkasteltaessa esiin nousee toimijuuden modaliteeteista osaamisen ulottuvuus. Asia, jonka ikääntynyt hallitsee, säilyy mieluisana harrastuksena ja sen parissa vietetään runsaasti aikaa. Puheenvuoroissa ilmeni, että esimerkiksi neulominen, kirjonta ja ristipistotyöt olivat osa muutamien tutkittavien vapaa-aikaa ja ne olivat yksi syy hyödyntää myös kirjaston palveluja. Kädentaidosta esiin nousivat myös askartelu ja maalaaminen. Yleishyödyllisiksi mielletäviä toimintoja ikääntyneiden vapaa-ajan aktiviteeteissa olivat television katseleminen, radion kuunteleminen ja ristisanatehtävien täyttäminen. Radio oli monilla haastatelluilla päällä pitkin päivää ja sitä kuunneltiin usein muun toiminnan taustalla. Television katsominen sijoittui taas erityisesti ilta-aikaan, jolloin sieltä seurattiin erityisesti uutisia ja sarjoja. Modernimpaa vapaa-ajan toimintamuotoa edusti sen sijaan yhden haastatellun internet-harrastus, jota hän kuvasi näin:

V4: [...] musta on tullut aika intohimoinen internetin käyttäjä eläkkeellä, elikä siihen menee välillä puoliyötä.

Erilaisten kulttuuritoimintojen ja liikuntaharrastusten lisäksi kodin ulkopuolella tapahtuvia harrastuksia edusti myös osallistuminen erilaisiin järjestötoimintoihin. Järjestötyö saattoi olla vapaaeh-

toistystötä, kuten käsitöiden tekemistä hyväntekeväisyyteen tai monenlaista kerhotoimintaa. Myös mahdollisuus matkojen tekemiseen nähtiin järjestötoiminnassa tärkeänä. Erityisen merkittävänä järjestötyössä näyttäytyi kuitenkin sen sosiaalinen ulottuvuus, eli mahdollisuus kohdata toisia ihmisiä. Sosiaalista ulottuvuutta tutkittavien vapaa-ajan vietossa ilmensivät myös sukulaisten, ystävien ja tuttavien tapaaminen. Joidenkin haastateltujen vapaa-aikaa täyttivät myös lastenlasten kanssa vietetty aika. Kaiken toiminnan ohella yhden haastatellun puheenvuorossa korostui eläkkeellä olon tarjoama mahdollisuus myös rauhalliseen oleiluun ja aikaan ajatella.

Puheenvuorojen perusteella näyttäisi siltä, että haastateltujen vapaa-aika kuluu suurimmaksi osaksi kotona ja sen läheisyydessä. Kauemmaksi he lähtevät vain harvemmin. Tällöin kyseessä olivat useimmiten kulttuuriin liittyvät menot ja ihmisten tapaaminen. Yksi haastatelluista kertoi kuitenkin käyvänsä joka viikko Tampereella, jolloin ohjelmaan kuului kirjastossa, ostoksilla ja kahvilassa käyminen.

6.2 Ikääntyneiden lukuharrastus ja lukemisen monet merkitykset

Saamani aineiston perusteella lukeminen on tärkeä osa tutkimukseen osallistuneiden ikääntyneiden elämää. Seuraavissa alaluvuissa kerrotaan ikääntyneiden lukutottumuksista ja heidän lukemiselle antamistaan merkityksistä, ikääntymisen myötä tapahtuneista muutoksista lukuharrastuksessa sekä kirjallisuuden valintaan liittyvistä luvuinkeistä ja kirjallisuuden hankkimisesta.

6.2.1 Ikääntyneiden lukutottumukset

Ikääntyneillä, jotka ovat jääneet pois työelämästä, on mahdollisuus käyttää aikansa haluamallaan tavalla, jolloin myös lukemiselle on mahdollista omistaa runsaasti aikaa. Taulukossa 3 on esitetty päivittäin lukemiseen käytetty aika tunteina. Lukemisen parissa vietetty aika vaihteli jossain määrin. Useimmissa tapauksissa lukemiseen käytettiin 1-2 tuntia päivässä.

Taulukko 3. Lukemiseen käytetty aika.

Lukemiseen käytetty aika päivässä	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
alle tunti	0	1	1
1-2 tuntia	8	2	10
2-3 tuntia	2	2	4
Yli 3 tuntia	0	3	3

Tutkittavien joukossa ei ollut ketään, jonka elämään lukeminen ei olisi kuulunut. Kaikki heistä luivat vähintään sanoma- tai aikakauslehtiä. Taulukosta 3 on havaittavissa, että yksi lomakekyselyyn vastannut ei ollut määritellyt lukemiseen käyttämänsä aikaa. Hänen muista vastauksistaan päätellen lukeminen oli kuitenkin osa myös hänen arkeaan. Myös useiden haastateltujen oli hankalaa määritellä lukemiseen käytettyä aikaa, koska se vaihteli päivien mukaan. Esimerkiksi käsityöharrastus saattoi viedä toisinaan kaiken ajan, kun taas joskus hyvä kirja vei niin mennessään, ettei lukemiselta ennäyttänyt juuri muuta tekemään.

H: Meneekö ihan useampia tunteja päivän aikana lukemiseen?

V3: Se on ajoittaista, välillä mulla on semmonen hinku noihin käsitöihin, että mä en mitään muuta tee kun istun ja teen käsitöitä kun sen täytyy tulla valmiiksi johonkin tiettyyn päivään se on jollukulle lahjaksi ja lastenlapsiakin on liuta ja silloin sattaa mennä, etten mä lue ollenkaan. Ja sitten on joitain päiviä, että mä en tee käsitöitä ollenkaan, vaan mä luen, mut sitten normaali päivä on sellainen että mä teen vuoroin käsitöitä ja vuoroin luen. Ja silloin kun mä teen noita esitelmää, niin silloin mun ei auta ottaa mitään ylimääräistä luettavaa esille, koska sitten se menee, että mä joudun viimeiset yöt valvomaan, että mä ehdin saada sen esitelmän valmiiksi kun mä oon kerran luvannut sen. [...] Nyt luen Oiva Paloheimon elämäkertaa, niin se vie niin mennessään, että mun on pidettävä vähän pausia välillä.

V2: No joskus menee melkein koko päiväkin kun on hyvä kirja mikä pitää saada loppuun. Ja sitten se on joka ilta, en mää nuku ennen kuin mää olen lukenut muutaman sivun. Ja sitten kun niskoja särkee käsityön takia, niin sitten se on se lukeminen. Sit niskat pitää rauhoittaa välillä.

Toimijuuden modaalisisista ulottuvuuksista lukemista hallitsee selvästi haluaminen: ikääntyneet lukevat jos he niin haluavat. Monille haastatelluille lukeminen oli selvästi myös päivää rytmittävä asia. Päivä aloitettiin useimmiten lukemalla aamun lehdet, ja lukeminen oli monelle myös illalla viimeinen tehtävä asia ennen nukkumaanmenoa. Kolmen ikääntyneen haastattelussa kävi ilmi, että heillä lukeminen täytti päiviä selvästi enemmän kuin toisilla (ks. Taulukko 3).

H: Miten paljon arvioisitte, että kulutatte aikaa lukemiseen päivän aikana?

V6: Joka päivä minä luen, en mää muuta teekään kun luen ja kävelen.

Yhtä kyselylomakkeeseen vastannutta lukuun ottamatta kaikki tutkimukseen osallistuneet kertoivat lukevansa sanomalehtiä ja suurin osa heistä tilasi sellaisen kotiin. Tämän tutkimuksen haastatelluista seitsemän aloitti aamunsa lukemalla Aamulehden, jonka he olivat tilanneet kotiinsa tai naapurin kanssa yhteisesti, kuten kaksi haastateltua kertoi. Yhdelle haastatelluista sanomalehteä ei tullut kotiin, vaan hän kertoi seuraavansa uutisia radiosta ja televisiosta. Kaksi haastateltua kertoi lukevansa verkkolehtiä. Tärkeintä sanomalehden tilaamisessa oli sen tarjoama mahdollisuus pysyä ajan tasalla sekä maailman että lähiseutujen asioista. Aamulehden lisäksi usealle haastatellulle tuli kotiin Kan-

gasalan Sanomat, josta seurattiin tarkasti paikkakunnan asioita. Aikakauslehtiä tutkimukseen osallistuneista kertoi lukevansa kymmenen henkilöä. Suosituimmat kotiin tilatut aikakauslehdet olivat Suomen Kuvalehti ja Apu, jota jotkut kertoivat tilaavansa erityisesti ristisanatehtävien ja televisio-ohjelmatietojen takia. Muita mainittuja, kotiin tilattuja aikakauslehtiä olivat Mökki, Eeva, Svensk Damtidning ja Mikrobitti. Yksi haastateltava kertoi tilaavansa satunnaisesti lyhyitä jaksvoja eri aikakauslehtiä.

Haastatteluista kävi ilmi, että monet olivat aikaisemmin tilanneet lehtiä enemmänkin, mutta eläkkeellä olon aikana tilaaminen oli vähentynyt. Mainittuja syitä lehtitilausten perumiseen oli tilatun lehden tason laskeminen, mielenkiintoisen sisällön puuttuminen ja lehtien korkea hinta. Useammissa haastattelussa nousi esiin, ettei eläke riitä kalliiden lehtien tilaamiseen.

H: Ja sitten Aamulehti näyttää tulevan ja Kangasalan Sanomat. Tuleeko teille jotain aikakauslehtiä?

V7: Niin tulee, ei mä peruin ne, kun ne rupes oleen niin hirveen kalliita ja toisaalta tuntui, ettei niissä ole mitään erikoista, mielenkiintoista.

H: Entäs sitten nää lehdet, luetteko lehtiä?

V8: Luen mää lehtiä, aikaisemmin tulikin paljon, mutta kun toi eläke on pieni, niin täytyi karsia pois. Mutta sitten me kierrätetään naapurien kanssa, tytär tuo tuolta kaupungin puolesta sitten lehtiä aina.

Kotiin tilaamisen ohella tutkittavilla ilmeni myös muita keinoja hankkia lehtiä luettavakseen. Edellä olevasta puheenvuorosta käy ilmi viiden muunkin vastaajan kohdalla ilmennyt keino saada lehtiä naapureilta, sukulaisilta ja tuttavilta lainaamalla. Kuusi tutkimukseen osallistunutta kertoi myös ostavansa satunnaisesti lehtiä kaupasta. Kotiin tilaamisen ohella lehtien lukeminen kirjastossa oli hyvin suosittua. Kaikkiaan 13 haastateltua kertoi käyttävänsä kirjaston lehtilukusalia. Sen sijaan vain yksi haastateltu kertoi lainaavansa lehtiä kirjastosta kotiin.

Toimijuuden näkökulmasta tarkasteltuna lukemiseen liittyy itsestään selvästi osaamisen ulottuvuus: lukeminen on mahdollista vain jos henkilö osaa lukea. Itse lukutaidon rinnalla voi ilmetä monenlaisia lukemiseen liittyviä ongelmia, mutta haastatteluissa ei noussut esiin mitään lukivaikeuteen viittaavaa. Sen sijaan toimijuuteen kytkeytyvä osaamisen ulottuvuus tuli esiin erään haastatellun kertoessa Aamulehden verkkoversion lukemisesta. Hänen kokemuksensa oli, ettei hän osaa lukea verkkolehteä yhtä hyvin kuin paperilehteä. Hän koki verkkolehden lukemisen hitaammaksi ja hänen oli myös paperilehteen verrattuna vaikeampi huomata verkkolehden sivuilta esimerkiksi erilaisia ilmoituksia.

V4: Naapurin kanssa tulee yhteinen [lehti]. Mää luen netistä sen lehden ja hän lukee paperilehden. Mutta mää just totesin, että kyllä paperilla on kivempi, en tahdo millään osata

sitä nettilehteä lukea. Se on hitaampaa. Kun lehden voi levittää pöydälle ja kattoo äkkiä kaikki, niin se on kätevää. Et jostain syystä se nettilehti ei oo niin hyvä.

Ikääntyneiden lukuvalinnat tuovat esiin heidän toimijuutensa haluamisen ulottuvuutta. Useimmilla haastatelluilla vaikutti olevan selkeä käsitys siitä, minkälainen kirjallisuus on kiinnostavaa ja mitä he haluavat lukea. Taulukossa 4 on esitelty tutkittavien suosimat kirjallisuuden lajit ja lehtityypit. Sanomalehtien jälkeen suosituinta tutkittavien keskuudessa oli kaunokirjallisuuden lukeminen. Tutkimukseeni osallistuneista suurin osa kertoi lukevansa mielellään kaunokirjallisuutta, eli romaaneja tai runoja. Yhdeksän yhdeksästätoista tutkittavasta kertoi lukevansa tietokirjallisuutta. Kiinnostaviksi aiheiksi mainittiin muun muassa historia, paikallishistoria, terveyteen liittyvä kirjallisuus, kodinhoitoon liittyvät kirjat, lintu- ja perhoskirjat sekä käsityö- ja puutarhanhoitokirjat. Seuraavaksi suosituimpia kirjallisuuden lajeja olivat elämäkerrat ja muistelmat, ja niiden jälkeen harrastekirjallisuus. Äänikirjoja tutkittavat suosivat vain vähän.

Taulukko 4. Ikääntyneiden suosimat kirjallisuuden lajit ja lehtityypit.

Luettu kirjallisuus/lehdet	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
sanomalehdet	10	8	18
romaanit ja runot	6	6	12
aikakauslehdet	7	3	10
tietokirjallisuus	4	5	9
elämäkerrat tai muistelmat	5	2	7
harrastekirjallisuus	3	3	6
äänikirjat	1	1	2

Haastateltujen lukumielitymykset vaihtelivat suuresti. Kiinnostusta kaunokirjallisuuden saralla herättivät esimerkiksi jännityskirjallisuus, kotimaiset ja ulkomaiset klassikot, kotimainen nykykirjallisuus, käännöskirjallisuus, kotimainen runous, kiinalainen ja japanilainen runous sekä historialliset romaanit. He olivat kiinnostuneita sekä uudemmasta että vanhemmasta kirjallisuudesta. Aineistosta saattoi havaita, kuinka keskenään eri tavoin haastatellut suhtautuivat nykykirjallisuuteen. Yhteistä kahdelle haastatellulle oli, että he kokivat nykykirjallisuuden itselleen vieraaksi ja kertoivat lukevansa mieluummin vanhempaa kirjallisuutta, joka sijoittuu lähemmäs aikaa, jolloin he ovat itse eläneet aktiivista aikaa eli olleet nuoria tai aikuisia. Tuohon elämänpiiriin heidän oli helpompi samaistua. Usherwood ja Toyne (2002) luokittelevat tällaisen lukemisen todellisuuspakoiseksi lukemiseksi. Tällöin ikääntynyt eläytyy esimerkiksi menneeseen aikaan ja kirjallisuus voi tarjota hänelle mahdollisuuden myös oman elämän muisteluun.

H: Minkälaista kirjallisuutta?

V3: Klassista, vanhaa, en paljonkaan näitä uusia. Joskus kun uutta mainostetaan, niin mä haen uuden kirjan, mutta en mä pääse sen maailmaan enää. Mun aktiivielämäni on jäänyt jonnekin tonne seiskytluvulle, niin voit kuvitella [...]

Myös nykykirjallisuuden vapaampi ilmaisutapa tuntui samasta haastattelusta kovin vieraalta.

V3: Mun nuoruudessani semmoisista asioista kun seksi ei puhuttu ollenkaan, ei mun kotonani ei ollenkaan. Mää en ole ikinä nähnyt isäni ja äitini halaavan, edes halaavan. Saattika mitään muuta enempää. Niin mää en tykkää niistä kirjoista, joissa sitä seksiä on liikaa. Se on mautonta mun mielestäni. Mää oon elänyt niin erilaisen nuoruuden ja aikuisuuden...

Tutkimuksen vanhimman osallistujan ajattelutapa nykykirjallisuudesta oli puolestaan hyvin toisenlainen. Hän halusi saada kuvan siitä, mistä tämän päivän nuoret mieskirjailijat kirjoittavat ymmärtääkseen tätä aikaa paremmin.

H: Nää historiankirjat kiinnostaa teitä selvästi kovasti?

V6: Niin, historia ja sitten on ruvennut kiinnostamaan tämä nykyinen...

H: Nykykirjallisuus...

V6: Niin...

H: Luetteko siis kaunokirjallisuutta?

V6: Niin, pihkatapit ja eilen sain sellaisen Holman kirjan...[...] nyt etupäässä ollut nämä nuoret kirjailijat, nuoret miehet, nämä on ollut nyt sitten tähtäimessä. Olen halunnut tietää, mitä ne tänä päivänä kirjoittaa ja nehan kirjoittaa ihan sitä, mitä nyt puhutaan [...]

Puheenvuoroista kävi ilmi, että monien haastateltujen kohdalla lukeminen kietoutui useiden eri merkitysten ympärille ja nuo merkitykset vaihtelivat ikääntyneiden välillä. Ei ollut vain yhtä syytä lukea, vaan ne vaihtelivat tilanteen mukaan. Esimerkkinä voisi mainita haastatellun, joka ajoittain luki varsin tavoitteellisesti taloyhtiönsä tilaisuuksiin valmistelemaan esitelmiä varten runsaasti tietokirjallisuutta ja elämäkertoja, mutta rentoutui väsyneenä aivan toisenlaisen ja kevyen kirjallisuuden parissa. Hänen lukutavoissaan yhdistyivät Usherwoodin ja Toynen (2002) luokittelusta löytyvät tiedollinen ja ajankulullinen merkitys.

V3:[...] Ja sit kun mä haluan oikeen kevyttä lukemista, niin sitten mä haen jotain Hilja Valtosta tai jotain semmosta, ne on hiiskatin hauskoja vanhoja kirjoja. [...] Ne on semmosia hauskoja tyttökirjoja suoraan sanoen ja saatan sitten lukea ihan tyttökirjoja, niin kun Runotyttöjä ja Anna-kirjoja, silloin kun mä haluan oikein kevyttä, siis silloin kun mää olen oikein väsynyt ja turhautunut, niin silloin joku tämmönen on ihan paikallaan. Saattaa tietysti tuntua siltä, että mä palaan lapseksi jälleen, mutta tuntukoon.

Ajankulullinen merkitys nousi esiin monissa puheenvuoroissa. Tällöin lukeminen näyttäytyi ennen kaikkea viihdykkeenä. Lukemista kuvattiin *järkevänä tekemisenä*, jonka parissa aika kului rattoisasti.

V7: Minusta se on mukavaa ajankulua lukeminen, että kyllä sit kaipaisi, jos ei olisi sitä lukemista. Sitä tulee luettua, jos ei ole kirjaa käsillä, niin jotain vanhaa uudestaan.

Kuitenkin haastateltujen joukosta löytyi yksi ikääntynyt, jolle kaunokirjallisuuden lukeminen oli omien sanojensa mukaan *hukkaan mennyttä aikaa*. Hän kuvailikin lukemistaan silmäilyksi ja luki enimmäkseen omaan käsityöharrastukseensa liittyvää kirjallisuutta. Hänelle lukemisella oli oltava jokin konkreettinen hyöty, joka saattoi ilmetä esimerkiksi uuden käsityöohjeen löytymisenä. Tällaista konkreettiseen toimintaan aktivoivaa (vrt. Niemelä 2006) ja sen takia harjoitettua lukemisen tapaa löytyi myös monen muun käsitöitä tekevän sekä puutarhan ja viherkasvien hoitoa harrastavan kohdalta. Käsityö- tai puutarhanhoitoharrastukseen liittyvä lukeminen voidaan nähdä myös oppimiseen tähtäävänä lukemisena, jolloin kirjoista saatu tieto tarjoaa uusia mahdollisuuksia toteuttaa omaa harrastusta. Oppimisen ajatus oli läsnä myös kaunokirjallisuutta runsaasti lukevien puheenvuoroissa, jolloin kirjallisuudelle asetettiin myös tiedollisesti tärkeä merkitys. Usherwoodin ja Toynen (2002) jaottelun mukaan oppimisen ajatus liittyy kirjallisuuden lukemiseen tiedon vuoksi.

H: Minkälainen merkitys lukemisella teille on?

V4: No se on sellaista, että mä haen elämästä muutenkin niin kuin elämäntapahtumista ja ihmisten tapaamisista, että mitä siitä oppii. Onks siinä jotain semmosta, jota vois oppia.

Lukemisen tiedollinen ulottuvuus nousi esiin myös toisen haastatellun puheenvuorossa. Hän näki kirjallisuuden lukemisen keinona ylläpitää ja ruokkia uteliaisuutta.

H: Minkälainen merkitys lukemisella on teille?

V1: Sillä on aivan suuri merkitys. Ilman lukemista en pärjäisi.

H: Se on hyvää ajankulua?

V1: Se on kiinnostuksen tähden. Kiinnostus on se suurin, sen ajan voi ottaa oikeastaan mistä vaan jos on kiinnostunut.

Erityisen suuren merkityksen kirjallisuuden lukeminen tiedon vuoksi sai erään niukasti koulusivistystä saaneen haastatellun puheenvuorossa, jossa hän kertoi kaiken tietopohjansa olevan peräisin kirjallisuudesta.

H: Minkälainen merkitys lukemisella on teille?

V6: Se on niinku jokapäiväinen leipä ja minä kun oon sieltä maalta kotoisin, niin minulla ei ole parinteisiä tietoja, niin minun on se tieto pitänyt hankkia muualta. Minä oon opin saanut Kalle Päätalosta, Tuntemattomasta sotilaasta oon saanut tällaisen yleisen, mutta kaikki tieto, mikä on tullut, niin se on tullut ihan lukemisen kautta. [...] Minä jo kansakoulussa ollessa, siellä oli kirjasto koulun yhteydessä, niin siellä minä jo luin kaikki nämä varsinaiset klassikot, Monte Kriston kreivit, Shakespearea. Ne on kaikki, mitä minä olen lukenut, niin minä olen saanut niistä hirmusen paljon suurta tietoa, minä olen ollut niin kun koulussa niiden kirjojen kanssa ja ne on antanut mulle koko elämän sisällön.

Yksi haastatelluista nosti esiin kaunokirjallisuuden lukemisen maailmaa avartavan vaikutuksen. Tämän voisi Usherwoodin ja Toynen (2002) jaottelun mukaan nähdä tarkoittavan sekä tiedollisesti suuntautunutta että todellisuuspakoista lukemisen tapaa. Tällöin kaunokirjallisuus voi esimerkiksi

tarkalla kuvauksellaan tehdä uusia maita tai kaupunkeja lukijalle tutuiksi ja saada hänet eläytymään uuteen kulttuuriin, vaikka hän ei niissä olisi käynytkään tai ei maailman levottomuuksien vuoksi haluaisi enää matkustaa, kuten seuraavan lainauksen esittäjä haastattelussa kertoi.

H: Niin, osaisitteko sanoa, mitkä on teille tärkeimmät syyt lukea?

V2: Tärkeimmät syyt...no tietysti, avartaahan se hyvä ihme sentään jos lukee vielä ulko-laisten kirjoittajien... ja tuota ajankuluahan se on. Tuli tossa nyt mieleen toi Donna Leon, niin tuota kun hän kirjoittaa Venetsiasta, niin siitähän saa hyvin hyvän kuvan. [...] Ja monesta muustakin maasta, mut se on semmonen hyvä esimerkki.

Lukemisen tiedolliseen merkitykseen Usherwood ja Toyne (2002) liittivät myös ajatuksen kirjallisuuden vaikutuksesta ikääntyneen kognitiivisiin kykyihin. Tämä nousi esiin yhden haastattelun puheenvuorossa hänen tuodessa esiin lukemisen merkityksen henkisen vireyden säilyttäjänä.

H: Mitkä ois teille tärkeimpiä syitä lukea?

V7: Tossa kirjassa, mitä mä luin niin sanottiin, että lukeminen estää ihmistä höperöitymästä.

H: Joo, ajatteletteko te itsekkin niin?

V7: Joo, mä tykkäsin, että se oli hyvin sanottu, että jos se jotain auttaa, niin pysyy vähän tilanteen tasalla.

Ikääntyneiden lukemiselle antamia merkityksiä pohdittaessa esiin nousee toimijuuden modaliteeteista tuntemisen ulottuvuus. Ne arviot ja arvostukset, joita lukemiselle annetaan ja ne tunteet, joita lukeminen heissä herättää kuuluvat kaikki tähän tuntemisen ulottuvuuden piiriin. Monissa puheenvuoroissa lukeminen näyttäytyi asiana, jota ilman ei tulla toimeen. Kirjallisuuden herättämät tunteet ja sen sisällöllinen merkitys tulivat esiin erään haastattelun puheenvuorossa hänen kertoessaan siitä, kuinka kirjallisuus koskettaa toisinaan syvästi. Tällöin lukemisella voidaan Usherwoodia ja Toynea (2002) mukaillen nähdä olevan terapeuttilinen merkitys.

H: Mitä kirjallisuus merkitsee teille?

V3: Se on kuule, aina se on ajankulua. Sitten kun sattuu oikein hyvä kirja, niin sitten se menee tonne syvemmällekin ja sitten mä luen sitä pitkään ja saatan lukea samaa kohtaa moneen kertaan, ihan noin ajatellen. [...] Välillä mä luen ihan näin vaan, saattais olla miettimistäkin, mutta sitten toisinaan joku siinä kirjassa rupee herättämään ja sitten mä luen kyllä niin, että sit mä en pääse sieltä.

6.2.1 Ikääntymisen myötä tapahtuneet muutokset lukemisessa

Haastatteluissa korostui se, että suurimmalle osalle lukeminen oli ollut tärkeä osa elämää jo kouluajoista lähtien ja monet haastatellut kertoivat saaneensa esimerkin lukemiseen kotoaan omilta vanhemmiltaan. Ajatukset lukemiseen käytetyn ajan muuttumisesta ikääntymisen myötä vaihtelivat. Osa haastatelluista oli sitä mieltä, että lukeminen oli selvästi lisääntynyt eläkkeelle jäämisen myötä, kun aikaakin oli käytettävissä enemmän.

H: Onko lukemiseen käytetty aika muuttunut ikääntymisen myötä?

V2: On, tottakai kun sitä aikaa, omaa aikaa on enemmän, tottakai se on lisääntynyt sitte. Että saattaa päivänkin lukea ihan kaikessa rauhassa, hyvä että ruokaa laitan välillä. Ja ulkonakin pitää käydä vähän raitista ilmaa haukkaamassa.

Joillakin kokemus oli kuitenkin päinvastainen ja he kokivat, että aikaisemmin tuli luettua enemmän. Puheenvuoroista löytyi jopa hyvin radikaaleja muutoksia lukutottumuksissa eläkkeelle jäännin kynnyksellä. Eräs haastateltu kertoi lukeneensa vielä työssä ollessaan paljon ja kuvaili lukutapaansa systemaattiseksi. Hieman ennen eläkkeelle jäämistään hän oli kuitenkin lopettanut lukemisen, koska sopivaa luettavaa ei enää tahtonut löytyä. Myös toinen haastateltu toi esiin mielenkiintoisen luettavan löytämisen hankaluuden, joka korvautui välillä ristisanatehtävien täyttämisellä. Yksi haastateltu oli puolestaan työnsä takia joutunut lukemaan hyvin paljon ja oli myös eläkkeelle jäätyään lopettanut lukemisen joksikin aikaa kokonaan.

H: Onko lukemiseen käytetty aika muuttunut ikääntymisen myötä?

V3: Kouluaikana mä luin niin paljon kuin ehdin. Ainoa mitä mä tein silloin, niin mä tein käsitöitä. Tarkoitin kouluajalla työssäoloaikaa [...] ja silloin jouduin lukemaan...silloin oli jatkuvasti seurattava lehtiä ja kirjallisuutta, et silloin joutu oikeestaan työn puolestakin lukeen niin paljon. Että sit kun mä jäin eläkkeelle -91 tai -92, niin mulla meni muutama vuosi, etten mä lukenut mitään. Mä vaan tein käsitöitä. Nyt se on pikkuhiljaa palannut. Mut se et siihen silloin tuli se tauko, niin silloin olin niin tympääntynyt kaikkeen uuteen kirjallisuuteen. Kun niissä nuorisokirjoissakin tuppasi oleen liikaa juur sitä seksiä. Sitä rupes tuleen niin, että mua oksetti suoraan sanottuna. [...]

Lukemiseen käytetty aika oli joidenkin tutkimukseen osallistuneiden kohdalla muuttunut iän myötä ilmaantuneiden näköön liittyvien ongelmien vuoksi. Näköön liittyvät lukemisen esteet heikentävät ikääntyneiden toimijuutta ja nostavat esiin toimijuuden modaaliteeteista kykenemisen ulottuvuuden. Lukeminen on vähentynyt, koska ikääntynyt ei pysty lukemaan enää samalla tavoin kuin aikaisemmin. Melko yleinen ikääntyneiden näkökykyyn vaikuttava sairaus on kaihi, joka esiintyi monissa tähänkin tutkimukseen osallistuneiden ikääntyneiden puheenvuoroissa. Näön ongelmat saattoivat vaikuttaa myös siihen, ettei kirjan lukemiseen jaksanut kunnolla keskittyä.

H: Onko lukemiseen käytetty aika muuttunut ikääntymisen myötä?

V1: On, on vähentynyt.

H: Johtuuko se nimenomaan tuosta...

V1: Silmistä.

H: Aivan. Vaikuttaako se jotenkin kirjojen lukemiseen?

V1: Se vaikuttaa, ei oikein niin kun jaksaa keskittyä kirjoihin.

H: Että enemmän tulee lehtiä sitten...

V1: Enemmän tulee lehtiä luettua, jonkin verran luen kyllä kirjojakin.

Yksi haastateltu kertoi käyttävänsä lampulla varustettua suurennuslasia apuna, jos luettava teksti oli liian pientä. Lukemista helpottavana apuvälineenä myös ajatus sähköisistä kirjoista herätti haastatelluissa positiivista hyväksyntää. Kukaan heistä ei ollut kuitenkaan sellaista käyttänyt. Kaikille tutki-

mukseen osallistujille apuvälineetkään eivät olleet avuksi, sillä kaksi lomakekyselyyn vastannutta kertoi joutuneensa lopettamaan kirjojen lukemisen miltei kokonaan, koska silmäsairauksien aiheuttama heikentynyt näkö tai silmän kipeytyminen vaikeuttivat lukemista. Näkökyvyn menettämiseen liittyikin joillakin tutkimukseen osallistuneilla suuri pelko.

H: Onko teillä sitten mitään esteitä tai rajoitteita, mitkä häittäisi lukemista?

V7: No sitähan mä pelkääinkin, että kestäis silmät, että sais lukee. Toisesta on leikattu kaihi ja toisessakin vähän on, mutta nää lasit nyt korjaa tilannetta aikalailla että sen puolesta, että vielä saa selvän.

Haastateltujen puheenvuoroissa ilmeni myös muita terveyteen liittyviä esteitä. Yhden haastatellun lukemista häiritsi ajoittain toistuvat kovat päänsärkykohtaukset ja toinen haastateltava epäili mielen-terveysongelmien olevan syynä siihen, ettei hän kiinnostu kovin helposti kirjoista.

V4: Mä en niinkun löytänyt sellasta kirjaa, mikä olisi ollut lukemisen arvoinen. Ja tota, mä en tiedä, mulla on kyllä tämä masennustauti, et mä aattelen et se vähän liittyy siihenkin.

6.2.2 Lukuvinkit ja kirjallisuuden hankkiminen

Lukuvinkit kiinnostavasta kirjallisuudesta haastatellut kertoivat löytävänsä useimmiten lehdistä. Yksi haastatelluista, jolle mielenkiintoisen lukemisen löytäminen oli erittäin hankalaa rajallisten kiinnostuksen kohteiden vuoksi, kertoi kirja-arvostelujen lukemisen olevan hyvä, joskin hidas keino löytää sopivaa luettavaa.

V4: [...] Koska niitä [kirjoja] on mun mielestä yksinkertaisesti liian paljon, niin kuin kaikkea muutakin...että kauheen vaikee löytää semmosia [kiinnostavia], paitsi niin että joku lukee ja kirjoittaa arvostelun lehteen, niin okei, se on hyvä menetelmä, mut se on kamalan hidas, siihen ei elämä riitä [...] et silleen mä yleensä löydän jonkun kirjan, jos mä löydän jostain tällaisen arvion siitä ja sen perusteella kiinnostun siitä niin sit mä yleensä tykkään siitä, mut se on todella hidas tapa löytää kirjoja.

Myös kirjakauppojen ja mainoslehtiset ja verkkokirjakauppojen luettelot mainittiin lukuvinkkien lähteiksi. Eräs haastateltu oli edelleen kirjakerhon jäsen ja kertoi jäsenlehden olevan erinomainen tiedonlähde uutuuskirjoista kiinnostuneelle. Kahdelle haastatellulle mielenkiintoista luettavaa oli löytynyt myös radion kirjallisuusohjelmien kautta. Näiden lisäksi lukuvinkkejä löydettiin myös kirjaston hyllyiltä ja kirjaesittelypöydiltä. Monet haastatellut kertoivat saavansa lukuvinkkejä myös lähisukulaisiltaan.

H: Mistä parhaimmat lukuvinkit löytyy, löytyykö ne lehdistä tai tuttavilta tai ...?

V2: Lehdistä, mä oon ollut kirjakerhon jäsen ihan sen alusta asti, että sieltä mä ne viimeimmät kirjat huomaan. Että tuota sieltähän tulee niitä lehtiä joka kuukausi ja sitten tulee useampikin kuukaudessa, kakskin lehteä ja... Siellä esitellään uusimmat kirjat, et kyllä ne sieltä ne vinkit löytyy parhaiten, vaik en mä sieltä paljon tilaa enää. Aiemmin sieltä tuli ti-

lattuakin, mut en mä nyt oo tilannut sieltä ja sit mä oon säilyttänyt sen jäsenyyden just sen takia, et sieltä näkee ne uutuudet.

Taulukossa 5 on esitelty tutkittavien käyttämät keinot kirjallisuuden hankkimiseksi. Tärkein kanava saada uusia kirjoja luettavaksi oli kirjasto. Tutkimukseen osallistuneista 14 kertoi lainaavansa kirjastosta kirjoja. Kuusi tutkittavaa kertoi saavansa kirjoja lahjaksi ja viisi mainitsi ostavansa kirjoja joskus itse. Kaksi osallistujaa kertoi lainaavansa kirjoja sukulaisiltaan tai tuttaviltaan. Yhtenä kirjojen hankkimisen kanavana aineistossa mainittiin myös kirjakerho, josta yksi haastateltu tilasi itselleen välillä uutta lukemista.

Taulukko 5. Kirjojen hankkiminen

Kirjojen hankkiminen	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
lainaa kirjastosta	7	7	14
saa lahjaksi	4	2	6
ostaa kaupasta	2	3	5
lainaa tuttavilta	2	1	3
tilaa verkkokaupasta	0	0	0

Haastatellut korostivat vastauksissaan, etteivät juurikaan osta enää kirjoja. Aikaisemmin useat heistä olivat ostaneet paljonkin kirjoja, mutta nyt he pikemminkin koettivat vähentää olemassa olevien kirjojen määrää ja hankkivat niitä vain tarkan harkinnan jälkeen. Suurimmat syyt kirjojen ostamisen vähentämiseen oli, että niiden kanssa on hankala muuttaa ja että ne vievät paljon säilytystilaa.

V3: Nykyään mää en enää oikeastaan [osta kirjoja], kato nyt tulee sitä uutta kirjallisuutta sitte ja sitä mä en, jos mä lainaan jonkun kirjan ja luettuani pidän siitä niin paljon, että mä kuvittelen lukevani sen uudelleen, niin sitten mä saatan mennä kirjakauppaan ja ostan sen, mutta en mä nyt enää muuten. Mihin ne kirjat, tuolla on kerhuhuoneessakin yks seinällinen mun kirjoja. [...]

6.3 Ikääntyneiden tiedontarpeet ja tiedonlähteet

Tässä luvussa käsitellään aineistosta esiin nousevia ikääntyneiden tiedontarpeita ja heidän käyttämiään tiedonlähteitä. Luvussa 6.3.1 kerrotaan tiedontarpeista ja luvussa 6.3.2 selvitetään tiedonlähteitä.

6.3.1 Ikääntyneiden tiedontarpeet

Taulukossa 6 on esitetty tutkittavien tiedontarpeet. Jaoin lomakekyselyssä ikääntyneiden mahdolliset tiedontarpeet kymmeneen eri taulukon 6 mukaiseen aihepiiriin, jotka olivat terveys ja hyvin-

vointi, talous, historia ja paikallishistoria, uskonto, yhteiskunta ja politiikka, harrastukset ja vapaa-aika, eläke ja edut, kodinhoito, matkat ja muut. Esitin saman listan myös haastatteluissa. Muut -kategoriaan sijoittui aihepiirejä, jotka nousivat esiin haastatteluissa. Ideoita teemoitteluun sain Terryll Aslan ja Kirsty Williamsonin (2005) ikääntyneiden tiedontarpeita ja tiedonhankintakäyttäytymistä käsittelevästä tutkimuksesta.

Taulukko 6. Ikääntyneiden tiedontarpeet.

Tiedontarpeet	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
terveys ja hyvinvointi	8	3	11
harrastukset ja vapaa-aika	6	4	10
historia ja paikallishistoria	2	3	5
eläke ja edut	4	1	5
matkat	3	2	5
yhteiskunta ja politiikka	2	2	4
kodinhoito	2	2	4
talous	2	0	2
uskonto	1	1	2
muut (kirjallisuus, luonto, tietotekniikka)	1	1	2

Haastatteluissa ja lomakekyselyssä ilmeni, että ikääntyneiden tiedontarpeet kohdistuivat ensisijaisesti terveyteen ja hyvinvointiin (ks. taulukko 6). Toinen miltei yhtä usein mainittu tiedontarve suuntautui harrastuksiin ja vapaa-aikaan liittyviin asioihin, joita olivat esimerkiksi käsityöt, puutarhanhoito ja viherkasvien hoito. Näiden jälkeen eniten tiedontarpeita muodostui historian ja paikallishistorian, eläkkeen ja etujen sekä matkojen ympärille. Neljä tutkittavaa mainitsi etsivänsä tietoa yhteiskuntaan ja politiikkaan liittyvistä asioista. Samaten neljä oli kiinnostunut kodinhoitoon liittyvästä tiedosta. Vähiten kiinnostusta herättivät talouteen ja uskontoon liittyvät teemat, kaksi mainintaa kumpikin. Muut-teemaan sijoittuivat kolmen haastateltavan esiin tuomat tiedontarpeet, jotka liittyivät kirjallisuuteen, tietotekniikkaan ja luontoon.

6.3.2 Ikääntyneiden tiedonlähteet

Koska tutkimukseen osallistuneet olivat kaikki eläkkeellä, tiedonhankinta kohdistui etupäässä arkielämän asioihin ja niistä kumpuaviin tiedontarpeisiin. Toimijuuden ulottuvuuksilla ilmaistuna tutkittavien tiedonhankintaan kietoutuivat haluamisen, osaamisen ja voimisen ulottuvuudet. Tutkittavat halusivat löytää tietoa, he osasivat tai eivät osanneet sitä hakea ja heidän oli mahdollista käyttää

erilaisia tiedonlähteitä apunaan. Sekä lomakekyselyn täyttäneet että haastatellut mainitsivat useampia käyttämiään tiedonlähteitä. Nämä tiedonlähteet on eritelty taulukossa 7.

Taulukko 7. Ikääntyneiden tiedonlähteet.

Tiedonlähteet	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
lehdet	8	7	15
kirjaston kirjat	4	6	10
televisio	6	3	9
radio	5	4	9
perheenjäsenet tai tuttavat	4	3	7
omat kirjat	4	2	6
internet	2	4	6
asiantuntija	0	3	3

Eniten mainituksi tiedonlähteeksi tässä tutkimuksessa nousivat lehdet, joista 15 tutkittavaa kertoi löytävänsä tietoa. Lehtiä luettiin sekä kotona että kirjastossa (ks. luku 6.2.1 Ikääntyneiden lukutottumukset). Lehtien lukemisen voi nähdä soveltuvan parhaiten tilanteeseen, jossa tietoa etsitään ilman tarkkaa aihetta tai jossa tarvittuun tietoon törmätään sattumalta.

H: Ja internet on ensisijainen paikka, mistä yleensä...?

V4: Kyllä, se on semmonen, vaikka tietysti sanomalehdet. Sanomalehdissä on kiitettävästi nykyään kaikkee, kiva huomata et niin kun Aamulehdessäkin on tosiaan kaikkea semmoista, mitä ihmiset tarvitsee. Ihan oikeen tarpeeseen tulevaa juttua, eikä jotain mitä sattuu. Sitä ihan oppii näin aikuisenakin kaikennäköistä...

Seuraavaksi suosituimmaksi tiedonlähteeksi osoittautuvat kirjaston kirjat. Kaikkiaan kymmenen ikääntynyttä kertoi hakevansa tietoa kirjastosta. Kirjastosta haettavaksi tiedoksi mainittiin terveys-tieto, harrastuksiin liittyvä tieto, historia ja paikallishistoria, kirjallisuus, uskonto, kodinhoito ja matkat. Erityisesti niille, joilla tietokonetta ei ollut, kirjasto näyttäytyi hyvin tärkeänä tiedonlähteenä.

V2: No se justinsa, et sieltä löytää sen tiedon, mitä milloinkin haluaa. Varsinkin kun ei ole sitä nettiä. Toiset katsoo kaiken netistä tänä päivänä, mutta mulle riittää kirjasto.

Yksi haastateltu tarvitsi säännöllisin väliajoin tietoa kirjallisuusaiheisia esitelmiä varten. Hänen tiedontarpeensa olivat tästä johtuen ajoittain varsin vaativia ja hän hyödynsikin aktiivisesti kirjaston tietopalvelua löytääkseen tarvitsemansa aineiston.

Medioista radio ja televisio saivat molemmat tutkittavilta yhdeksän mainintaa tiedonlähteinä. Sekä internetistä että omista kirjoistaan tietoa haki kuusi henkilöä. Internetistä haettiin tietoa esimerkiksi

ajankohtaisista asioista, musiikista ja matkoista. Internetin kohdalla yksi haastateltu nosti kuitenkin esiin internetin käyttöön liittyvän lähdekritiikin ja kertoi luottavansa enemmän kirjatietoon.

V3: Joo, mutta Googlen tietoihin ei aina voi luottaa, että kyllä mä sitten haen kirjastosta lähdekirjallisuutta oikeen...

Tämän tutkimuksen aineiston perusteella ikääntyneet turvautuivat vähemmän henkilölähteisiin. Perheenjäsenten tai tuttavien puoleen kertoi kääntyvänsä seitsemän henkilöä. Asiantuntijan apua kertoi käyttävänsä kolme haastateltua. Kyselylomakkeessa tätä vaihtoehtoa ei ollut valmiina tarjolla, eikä kukaan maininnut sitä kohdassa, johon olisi itse voinut kirjoittaa vastauksen. Ne tutkimukseen osallistuneet, jotka asuivat senioritalossa saattoivat käyttää tietoa saadakseen apuna myös talossa työskentelevää palveluohjaajaa, joka selvitti heidän puolestaan asioita ja järjesti tarvittaessa luentoja tai tiedotustilaisuuksia erilaisista asukkaita askarruttavista asioista. Haastatteluissa ilmenneitä asiantuntija-apua vaativia tilanteita olivat erityisesti terveyden- ja taloudenhoitoon liittyvät asiat.

H: Entäs sitten tällaiset terveys ja hyvinvointiasiat, mistä sellaisiin voisi löytyä vastaus.

V1: En ainakaan tietokoneelta katsele. Jos jotain hirveen tärkeätä on, niin käyn apteekista kysymässä. Tai sitten kun olen aktiivisesti mukana seurakunnan hommissa vapaaehtoisena, niin siellä on monta sairaanhoitajaa, niin kysyn sieltä.

Tiedontarpeiden vähyys tuli esiin kahden haastatellun puheenvuoroissa. Molempien puheesta kuvastui, ettei ikääntyessä tiedontarpeita muodostu enää samalla tavalla kuin kenties aikaisemmin. Toisen oletus oli se, että yksin ollessa tiedontarpeita ei synny, toinen ajatteli tarpeiden ylipäättään vähenevän ikääntymisen myötä. Koska elämänpiiri pienenee ja mahdollisesti myös vuorovaikutus muiden ihmisten kanssa vähenee, ei tiedontarpeitakaan synny enää samalla tavalla kuin aikaisemmin. Tiedontarpeiden syntyyn vaikuttaa myös ikääntyneen toimintakyky (Asla & Williamson 2005, 80).

H: Mutta jos palataan taas tähän, niin teillä on tiedontarpeita erityisesti noihin esitelmiin liittyen, mutta entäs sitten oma arkielämä, mistä asioista useimmiten pitää hakea tietoa?

V3: Kyl se liittyy tohon kirjallisuuteen, jos mä haen tietoa. Joskus mä olen hakenut jotain jostain uudesta hedelmästä, esimerkiksi mikä se oli se pomelo tai joku tämmönen, mistä mä hain. Mutta hyvin harvinaista se on, että mä jostain muusta haen. Mutta jos sä kuvittelet, et mä istun kahdeksan tuntia tän käsityön ääressä, ja luen sitten ja käyn kävelemässä, ja kävelemässäkin useimmiten mieluiten yksin, niin eihän mulla ole aiheittakaan hakee mistään muusta.

6.4 Ikääntyneiden tietotekniikan käyttö

Kahdeksan yhdeksästätoista tutkimukseen osallistuneesta kertoi käyttävänsä tietokonetta. Tutkimukseen osallistuneista seitsemällä oli tietokone kotona ja kuudella heistä kone oli varustettu internet-yhteydellä. Yksi tutkittavista kertoi käyttävänsä tietokonetta vain valokuvien katseluun. Yhdellä lomakekyselyyn vastaajista ei ollut tietokonetta kotona, mutta hän kertoi käyttävänsä kirjaston tietokoneita. Tietokonetta käyttävistä nuorin oli 65-vuotias ja vanhin 84-vuotias. Kaikki tutkimukseen osallistuneet alle 70-vuotiaat kertoivat käyttävänsä tietokonetta. Yli 75-vuotiaiden vähäistä tietokoneen käyttöä selittänee osaltaan se, etteivät kyseisen ikäluokan edustajat välttämättä ole käyttäneet tietokoneita työelämässään eivätkä myöskään sen jälkeen (Wessman et al. 2013, 5). Kuusi osallistujaa kertoi käyttävänsä tietokonetta säännöllisesti. Päivittäin heistä tietokonetta käytti kolme henkilöä. Neljä kertoi avaavansa koneen kerran viikossa tai vähintään parin viikon välein. 11:llä tutkittavista tietokonetta ei ollut, eivätkä he sellaista käyttäneet myöskään kodin ulkopuolella.

Aineistossa ei ilmennyt selviä toimintakykyyn liittyviä esteitä tietokoneen käyttöön. Kyselomakkeisiin vastanneiden joukossa oli muutamia heikkonäköisiä ikääntyneitä, joille tietokoneen käyttö saattaisi olla juuri heikon näön vuoksi hankalaa. Haastatteluissa tällaisia esteitä ei ilmennyt. Jyrkämän tunnistamia toimijuuden modaliteetteja ajatellen suurin osa tutkittavista siis kykenisi käyttämään tietokonetta, mutta kaikki eivät sitä halua. Aineistosta oli havaittavissa erityisesti haluamiseen, osaamiseen ja täytymiseen liittyvä toimijuuden ulottuvuuksia ikääntyneiden tietotekniikan käytöstä.

Tutkimukseen osallistuneet suhtautuivat tietokoneiden käyttöön kolmella eri tavalla: he haluavat käyttää tietokonetta ja ovat siitä innostuneita, he haluavat käyttää tietokonetta, mutta suhtautuvat siihen välinpitämättömästi tai he eivät halua käyttää tietokonetta ja suhtautuvat siihen vastahakoisesti. Halukkuus ja innokkuus käyttää tietokonetta ilmeni päivittäisenä ja monipuolisena tietokoneen käyttönä, motivaationa oppia uutta ja ratkoa eteen tulleita ongelmia. Toimijuuden ulottuvuuksilla ilmaistuna nämä käyttäjät kykenevät, haluavat ja osaavat käyttää tietokonetta.

H: Hypätään sitten tosta kulttuurista tietotekniikkaan, se on ilmeisen hyvin hallussa?

V4: No en mä tiedä hyvin, mutta kyllä mä pärjään kotona. Mä olen jopa oppinut itekseni tai kyllä mulla oli tämmönen ystävä joka opetti aika hirveesti tossa aikanaan, mutta mä uskallan tehdä aika paljon iteksenikin ja katsoa mikäs tää nyt on, jos jokin ei pelaa ja muuta ja tota uskallan jopa joskus jotakuta neuvoa vähäsen, mutta se on tietysti semmosta sit, että joskus menee sormi ihan todella suuhun, mut se on kivaa ja jännää.

Taulukossa 8 on nähtävissä ne toiminnot, joita ikääntyneet hyödyntävät tietotekniikkaa käyttäessään. Yleisintä näytti olevan tietokoneen käyttäminen tiedonhakuun. Suurin osa tietokonetta käyttävistä hyödynsi myös verkkopankkipalveluja. Sen sijaan sähköpostin käyttö oli jo harvinaisempaa.

Taulukko 8. Ikääntyneiden tietotekniikan käyttö.

Tietokoneen käyttö	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
tiedonhaku	3	4	7
pankkipalvelut	3	3	6
sähköposti	2	2	4
viranomaispalvelut (esim. KELA)	3	1	4
tekstinkäsittely	1	1	2
lehtien lukeminen	0	2	2

Innokkaimmat tietokoneen käyttäjät kertoivat käyttävänsä sekä tiedonhakuominaisuuksia, pankkipalveluja viranomaisten palveluja, sähköpostia että verkkokauppoja. Yhdelle haastatellulle tietokone oli selvästi paitsi hyödyke myös viihdyke. Hän kertoi kuuntelevansa tietokoneelta usein musiikkia ja kuvaili YouTube -videopalvelua *aarreaitaiksi*. Laihon (2011) ikäihmisten tietokoneen käyttöä koskevan tutkimuksen mukaan tietokoneen ja erityisesti itsenäinen verkkopankin ja sähköpostin käyttö antaa ikääntyneille ikään kuin modernin toimijan aseman. Myös tässä tutkimuksessa tietokoneen käyttöön liittyvät puheenvuorot toivat esiin haastateltujen pyrkimyksen säilyttää itsenäisen toimijan asemansa myös tulevaisuudessa esimerkiksi tilanteessa, jossa heikentynyt liikuntakyky estäisi lähtemästä hoitamaan asioita muulla tavoin.

V4: Sitä mä mietin, kun...no aika paljon meillä [taloyhtiössä]muutkin käyttää, mut sitten jos on semmosia, joiden on vaikea mennä ihan liikkumisen takia toimittaa asioitansa niin kun kävellen, niin sit on aika kauheeta jos ne on sen ikäisiä tai tuntevat itsensä sen ikäisiksi, etteivät enää pysty oppimaan sitä. Se on musta aivan hirveetä, koska pitää olla sitten joku ihminen joka tekee ne kaikki. [...] Ja se on vaan tottumisesta kiinni. Et mä oon tehnyt semmosta työtä jossa on kaikenlaisia koneita, jotka on pitänyt ite opetella, miten ne toimii ja mitä ne tekee ja tota et se on mulla on niin kun suhde koneisiin, et mä en niitä pelkää. Naisihmisten kanssa on vähän sellaista, et aika monet ihan selvästi pelkää niitä koneita. [...] Netissäkään monet ei uskalla tehdä yhtään mitään, jos kaikki ei mene heti niin kun haluaa. Et se vaatis sellaista aika perusteellista opettamista. Jotkut menee tietokonekursille, mitä täälläkin on ihan kivasti, mutta ei sitten kaikki.

Välinpitämättömillä käyttäjillä tietokone oli kotona tai sitä käytettiin kirjastossa, ja sillä tehtiin lähinnä välttämättömimmät asiat kuten käytettiin verkkopankkipalveluja ja haettiin toisinaan tietoa. Vastauksissa korostui tällöin, että tietokonetta halutaan ja osataan käyttää juuri sen verran, kuin tarvitsee, eikä uuden opettelu ole välttämättä käynyt edes mielessä.

H: Niin, että pärjää ihan hyvin tietokoneen kanssa?

V5: Sen verran kun tarvii.

H: Onko tullut ikinä sellainen olo, että tarvis jonkunlaista koulutusta tai opetusta?

V5: Ei, en mää oo ajatellut sitä niin pitkälle.

Tärkeimpänä motiivina tietokoneen käytölle näyttäisi olevan sen kokeminen tarpeelliseksi omassa elämässä. Suurin osa tähän tutkimukseen osallistuneista ei käyttänyt tietokonetta. Useat haastatellut ilmaisivat selvästi haluttomuuttaan tietokoneiden käyttöä kohtaan. Haluamisen tai vastaavasti haluamattomuuden taustalla vaikuttaa usein ikääntyneen varauksellinen asenne tietotekniikan käyttöä kohtaan. Tietokoneen käyttöä saattaa rajoittaa asenne, jossa ikääntynyt sulkee omasta elämänpiiristä asioita pois omaan ikäänsä vedoten. Ikääntynyt voi kokea tai tuntea itsensä liian vanhaksi käyttämään tietokonetta. Tällöin haluamisen tai haluamattomuuden ulottuvuuden rinnalle nousee tuntemisen ulottuvuus - tunnen näin enkä siksi halua. Toisaalta ikään vetoaminen saattaa olla myös keino peittää tietotekniikan käyttöön liittyvää pelkoa.

H: Entä sitten, onko teillä tietokonetta tai käytättekö jossakin?

V7: Ei ole, enkä oo käyttänyt.

H: Tuntuuko kuitenkin, että pärjätte ilman?

V7: No juu, olen tähän saakka pärjännyt.

H: Ei oo tullut sellainen olo, että tarvitsis alkaa opetella?

V7: Ei, jotenkin vastakarvaan se...

H: Tuntuuko se jotenkin hankalalta?

V7: Et mä oon liian vanha siihen. Täytyy vaan ihmetellä noita lapsia, kun alkaa käveleen oppia, niin ne alkaa kohta pelaan niillä.

Yksi tietokonetta käyttämätön haastateltu arveli jäävänsä ehkä jostakin paitsi, mutta ei pitänyt sitä niin merkittävänä asiana, että olisi nähnyt tarpeellisena alkaa opetella tietokoneen käyttöä. Kahden haastatellun vastauksista kuvastui vahva päätös siitä, etteivät he halua käyttää tietokonetta. Molemmat olivat työssä ollessaan ehtineet käyttämään tietokoneita hetken aikaa ennen eläkkeelle jäämistään ja kokivat sen riittävän heille. Toinen heistä oli eläkkeellä ollessaan käynyt myös parilla kurssilla, mutta ei ollut innostunut tietokoneen käytöstä siitä huolimatta. He siis kykenivät ja jopa olivat hieman osanneet, mutta eivät halunneet käyttää tietokonetta. Koska tietotekniikan vaikutus on alkanut ikääntyneen elämään vasta myöhäisessä vaiheessa, voivat asenteet ja ennakkoluulot Blazunin (2013, 28) mukaan siksi olla voimakkaan kielteiset. Ikääntyneillä ylipäätään teknologian hyödyntämisen näkökulma on erilainen, kuin nuoremmilla sukupolvilla. Tällöin teknologia näyttäytyy pikemminkin ongelmallisena asiana kuin hyötynä ja mahdollisuuksina (Wessman et al. 2013, 5.).

H: Mainitsitte tossa aikaisemmin, että tietokonetta teillä ei oo...

V2: Eikä tuu...

H: Ettekä kirjastossa käytä...tai pojan luona?

V2: Ei, ei, ei ollenkaan. Sen on multa niin kun poissuljettu kokonaan. En tiedä mikä on syy. Sain ilmeisesti töissä niin tarpeekseni.

Haluttomuuteen käyttää tietotekniikkaa liittyi olennaisesti kokemus siitä, että pärjää vielä ilman. Myös kasvokkain tapahtuvan asioiden hoitamisen tärkeys nousi haastateltujen ajatuksissa esiin.

Siihen, haluaako tietotekniikkaa käyttää, voi liittyä myös ajatus tehdä asiat niin kuin ne on ennenkin tehty.

H: Ootteko ajatellut, että vielä itse opettelisitte käyttämään tietokonetta?

V6: Niin, no en minä tarvitse. Se on mitä on tottunut tekemään, tuskin minä osaisin tietokonetta käyttää.

Täytymisen ulottuvuus tuli esiin haastateltujen pohiessa tilannetta, jossa tietokoneen käyttäminen voisi olla välttämätöntä tai suoranainen pakko. Erityisesti asiointikäytäntöjen nopea muuttuminen näyttäytyi merkittävänä huolenaiheena tietokonetta käyttämättömien haastateltujen joukossa. Palvelujen karsiminen merkitsisi heidän toimijuutensa heikkenemistä, jos asioita ei voisi hoitaa enää kasvotusten tai esimerkiksi pankin maksuautomaattia käyttäen. Maksuautomaatin poistuminen näyttäytyi yhdelle haastatellulle ainoana syynä alkaa käyttää tietokonetta:

H: Niin, tuleeko käytettyä missään muualla?

V2: No ainoo... mä oon sanonu, kun toiset sanoo että he maksavat tietokoneella maksut, niin mä oon sanonu, että mä maksan niin kauan kun tuota pankin eteisessä on laite, jolla voi maksaa, mut sit ku sekin viedään sieltä pois, niin sit täytyy kyllä ehkä harkita oman tietokoneen hankkimista, mut ennen en aio.

Mahdollisuus valita tapa hoitaa päivittäisiä asioita nostaa esiin toimijuuden modaliteeteista voimisen ulottuvuuden. Tietotekniikan käyttö tuo ikääntyneille vaihtoehtoja toteuttaa arkipäivän toimijuuttaan. Parhaimmillaan teknologia voi siis parantaa ikääntyneiden elämänlaatua antamalla esimerkiksi mahdollisuuden hoitaa itsenäisesti omia asioita ja mahdollistamalla pääsyn tiedon äärelle (Wessman et al. 2013, 5). Tutkittavien puheenvuoroista ilmeni, että ne jotka tietokonetta jo käyttivät, näkivät sen käytön hallitsemisen merkittävänä nykyisessä tietoyhteiskunnassa.

V1: Ne on ne [tietokoneet]ensimmäisellä sijalla [oppia]. Koska se niin kauheen tärkeää on nykypäivänä.

Tärkein ikääntyneiden tietotekniikan käyttöä rajoittava tekijä on tutkimusten mukaan osaamisen puute (Isomäki et al. 2003, 150). Osaaminen ja sen puute nousivat esiin myös tämän tutkimuksen aineistosta. Puheenvuoroissa kävi ilmi, ettei tietokonetta käytetä ollenkaan, koska sitä ei osata käyttää. Yksi haastateltu toi esiin, että jo puhelimen kanssa on hankaluuksia:

H: Mutta tuntuu, että pärjätte ihan hyvin ilman tietokonetta?

V8: Juu, mä en halua semmoista. Mä töissä ollessa jouduin käyttään jonkun verran, en kovin pitkään, vastahan ne tuli kun mä jäin pois. Se riitti mulle. Mä pärjään puhelimella. Nyt [lapset]ostivat uuden puhelimen, niin senkin kanssa on vähän sillain, että saavat sanoa, että sä et osaa mitään.

Myös tietokonetta käyttävien joukossa osaamiseen liittyvät puutteet tulivat esiin. Yksi tietokonetta tiedonhakuun ja lehtien lukemiseen käyttävä haastateltu koki verkkopankkipalvelujen käytön liian vaikeaksi. Ikääntyessä oppiminen voi vaikeutua kognitiivisten muutosten, kuten muistin heikenty-

misen, sekä näöissä ja motoriikassa tapahtuvien muutosten seurauksena (Suutama & Ruoppila 2007, 117–118; Tanskanen 2011, 2). Kognitiivisten muutosten vaikutus kävi ilmi erään haastatellun tuodessa esiin näkökulman, että ikääntyneenä opetellut asiat eivät säily mielessä, jos niitä ei aktiivisesti käytä. Tällöin esimerkiksi sähköpostin käytön opettelu kertaalleen ei välttämättä riitä, jos käyttö ei jatku aktiivisena.

V3: [...] kun siinä on juur se, että kun se on tämmöstä niin kun tää mun sähköpostin käyttö, niin kun mä avaan sen parin kuukauden kuluttua, niin enhän mä enää muista. Pitäisi olla joka ikinen ohje paperilla tarkkaan, enkä mä viiti sitten ruveta niitä papereita lukemaan, mä teen jotain muuta sitten.

Tietokoneen käytön opetteluun oli havaittavissa myös asenteellisia esteitä. Yhden haastatellun kohdalla tietotekniikkaan liittyvään koulutukseen osallistumista haittasi oletus liian vähäisistä tiedoista, vaikka kyseessä olisi alkeistason kurssi.

H: Mitä ajattelette jos kirjastossa järjestettäisiin koulutusta?

V1: Siellähän on.

H: Oletteko ajatellut, että voisitte osallistua?

V1: Ei, en ole. Olen sitä mieltä, että mun tiedot on tietokoneesta niin minimaaliset.

H: Tuntuuko siltä, että tarvitsisi osata enemmän ennen kuin voi mennä?

V1: Kyllä.

H: Aivan. Minkä tyyppisiä koulutuksia kirjastolla on ollut?

V1: Siellä on se yleinen kirjaston alkeiskurssi.

Haastatteluista kävi ilmi, että ne ikääntyneet, jotka eivät olleet erityisen halukkaita osallistumaan ryhmämuotoisille tietokonekursseille, kokivat kuitenkin kiinnostaviksi ajatuksen vertaisohjaamisesta, jossa toinen eläkeläinen antaisi yksilöllistä opetusta kunkin omien tarpeiden mukaan. Tällöin eteneminen tapahtuisi ikääntyneen oman tahdin mukaan ja opetuksen sisällöt palvelisivat juuri hänen tarpeitaan. Opittavista sisällöistä useimmat ikääntyneet kertoivat olevansa kiinnostuneita ihan perusasioiden opettelusta, kuten sähköpostin käytöstä.

H: Minkälainen oppimistapa teille sopii tietotekniikassa parhaiten, että joku opettaa vieressä vai tykkäisittekö käydä kursseilla?

V4: Mä oon yhdellä tietokonekurssilla kävin täällä ollessa, se oli aika iso ryhmä ja siinä on se huono puoli, että aina on sellaisia ihmisiä jotka tekee nopeasti ja minä en tee nopeasti, haluan tehdä rauhassa, ja siellä ryhmässä on sitten sellaista, että ne nopeet saavat kaiken palvelun ja hitaat eivät saa yhtään mitään, koska niitä nopeita on yleensä aika monta sitten kuitenkin. Kyllähän siellä jotain sitten oppi, mutta siinä on vähän semmonen et kyllä henkilökohtainen opetus on aina parempi mun mielestä kyllä ja varmaan noin niin kun jos aattelee muitakin...ja mä ite tykkään siitä jos voi heti kysyä jos ei tajua jotakin, et miks näin pitää tehdä. Ja tietotekniikassakin on aika paljon sellaista mikä on nimenomaan just, koska käyttäjät ei todellakaan oo harrastajia, niillä on suuri ero. Sitten kun ne [ammattilaiset] opettaa, niin kaikki menee yli ja minä en tajua mitään ja mietin vaan, että milloin se aloittaa. Et tämmöistä, erot on suuria.

Haastateltujen puheenvuoroista ilmeni, että kirjastoa pidettiin luontevana paikkana osallistua tietotekniikan käyttöön liittyvään koulutukseen. Myös kirjaston henkilökunnalta uskottiin saatavan apua tietotekniikan käytön opetteluun, jos vaan heiltä kysyisi.

H: Mutta vois olla kiinnostusta opetella, jos kirjastossa opetettaisiin?

V3: Juu, vois olla ja kyllä ne varmasti neuvois jos menisin ja sanoisin, että oisko teillä joskus aikaa neuvoa mua. Kyl ne on niin hyviä palveleen, et mä uskon ihan että löytys [...]

6.5 Ikääntyneiden kirjastonkäyttö

Tässä luvussa käsitellään ikääntyneiden kirjastonkäyttöä. Aluksi tarkastellaan ikääntyneiden kirjastossa asioimista. Luvussa 6.5.2 kerrotaan ikääntyneiden kirjastonkäyttötavoista, joita luvussa 6.5.3 esiin tuodut kirjastonkäytön eri ulottuvuudet täydentävät. Luvussa 6.5.4 tarkastellaan ikääntyneiden aineistonvalintaperusteita ja luvussa 6.5.5 kirjastonkäytössä ikääntymisen myötä tapahtuneita muutoksia. Lopuksi tarkastellaan ikääntyneiden kirjastolle antamia merkityksiä.

6.5.1 Kirjastossa asioiminen

Tähän tutkimukseen osallistuneista kuusitoista yhdeksästätoista kertoi asioivansa kirjastossa. Yhtä lukuun ottamatta kaikille tutkittaville pääasiallinen käyntikohde oli Kangasalan pääkirjasto. Yksi haastateltu kertoi käyvänsä enimmäkseen Suoraman kirjastossa, mutta hän hyödynsi toisinaan myös pääkirjaston palveluja. Taulukosta 9 nähdään, kuinka usein tutkittavat asioivat kirjastossa.

Taulukko 9. Ikääntyneiden kirjastossa asiointi.

Asioimistiheys	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
päivittäin	0	0	0
viikoittain tai joka toinen viikko	4	6	10
kerran kuussa	2	1	3
muutaman kerran vuodessa	3	0	3
kerran vuodessa tai harvemmin	0	0	0
ei käy kirjastossa	2	1	3

Tutkimukseen osallistuneiden kirjastossa käyntien tiheydessä oli havaittavissa vaihtelua. Tavallisin kirjastossa asioiminen oli viikoittainen tai vähintään joka toinen viikko tapahtuva ohjelma-

numero. Päivittäin ei kirjastossa kertonut asioivansa kukaan. Kolme tutkittavaa asioi kirjastossa kerran kuussa. Muutaman kerran vuodessa asioivia oli myös kolme. Kolme tutkittavaa ei käynyt tällä hetkellä kirjastossa lainkaan. Heidän joukossaan oli kuitenkin vähintään yksi vahvasti potentiaalinen asiakas, sillä hän koki, ettei ole viime vuosina saanut vain aikaiseksi lähteä käymään kirjastossa, vaikka aikaisemmin on ollut hyvin ahkera kirjastonkäyttäjä. Kirjastokortti oli suurimmalla osalla tutkittavista, kolmella sitä ei ollut. Yksi heistä kuitenkin asioi kirjastossa säännöllisesti, mutta hänen asiointinsa ei edellyttänyt kirjastokortin omistamista.

6.5.2 Ikääntyneiden kirjastonkäyttötavat

Taulukossa 10 on esitetty ikääntyneiden kirjastonkäyttötapoja ja heidän käyttämiään palveluita. Taulukon sisältämät vaihtoehdot olivat mukana kyselylomakkeessa ja se esitettiin myös jokaisen haastattelun yhteydessä. Haastattelussa esittynä lista toimi haastattelun muistin tukena, jolloin kaikki käytetyt palvelut tulivat varmasti mainituiksi.

Taulukko 10. Kirjaston käyttötavat ja käytetyt palvelut.

Kirjaston käyttötavat ja käytetyt palvelut	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
lainaus, palautus tai aineiston varaaminen	7	8	15
kaukolainaus	Ei kysytty	0	0
lehtien lukeminen lehtilukusalissa	6	7	13
neuvonta- tai tietopalvelun käyttäminen	3	7	10
näyttelyissä käyminen	5	5	10
tiedonhaku	3	4	7
tapahtumiin osallistuminen	3	3	6
kahvilla käyminen	2	4	6
kirjojen lukeminen kirjaston tiloissa	1	3	4
Piki-verkkokirjaston käyttäminen	1	2	3
ajan viettäminen	0	2	2
ihmisten tapaaminen	1	1	2
kirjaston tietokoneiden käyttäminen	1	0	1
musiikin kuuntelu	0	0	0
opiskelu	Ei kysytty	0	0
digitointi	0	0	0

Kirjaston käyttötavoissa ja tutkittavien hyödyntämissä kirjastopalveluissa oli havaittavissa runsaasti vaihtelua (ks. taulukko 10). Ikääntyneiden eniten käyttämä palvelu kohdistui kirjaston perustoimintoon eli lainaamiseen, palauttamiseen ja aineiston varaamiseen. Haastateltujen puheenvuoroissa käytetyistä palveluista korostuivat erityisesti lainaaminen ja palauttaminen, varaaminen ei ollut yhtä yleistä. Lomakekyselyssä tällaista erittelyä ei ollut. Myöskään Pirkanmaan ulkopuolelta tapahtuvaa kaukolainausta eivät haastatellut olleet käyttäneet. Lomakekyselyssä asiaa ei kysytty. Seuraavaksi eniten hyödynnetty palvelu ja kirjastonkäyttötapa oli lehtien lukeminen kirjaston lehtilukusalissa. Useat tutkittavat mainitsivat käyvänsä viikoittain lehtiosastolla, jotkut parikin kertaa viikossa. Sen sijaan kirjojen lukeminen kirjaston tiloissa oli harvinaisempaa.

Kuten ikääntyneiden tiedontarpeita ja tiedonlähteitä käsittelevässä luvussa 6.3 kävi ilmi, useat tutkittavista käyttivät kirjastoa myös tiedonhakuun. Kymmenen tutkittavaa kertoi käyttävänsä neuvonta- ja tietopalvelua. Haastateltujen kertoman mukaan kysymykset vaihtelivat kadoksissa olevan teoksen paikannuksesta vaativiin tietopalvelukysymyksiin. Sen sijaan tietotekniikkaan liittyvät palvelut, kuten Piki-verkkokirjasto tai kirjaston tietokoneet, olivat tähän tutkimukseen osallistuneiden kohdalla vähäisemmässä käytössä. Kaikkiaan kolme tutkittavaa kertoi käyttävänsä Piki-verkkokirjastoa, mutta kirjaston tietokoneita käytti vain yksi lomakekyselyyn vastannut.

Myös kulttuuritoiminnot erilaisine tapahtumineen kiinnostivat tutkittavia. Erityisen suosittua oli näyttelyissä käyminen. Monet kertoivat käyvänsä katsomassa kaikki Taidetila Terran vaihtuvat näyttelyt. Kirjastossa järjestettäviin tapahtumiin kertoi osallistuneensa kuusi tutkittavaa. Suosittuja tapahtumia olivat erityisesti kirjailijavierailut ja muut kirjallisuuteen liittyvät tapahtumat sekä musiikkiaiheista ohjelmaa sisältävät tapahtumat. Kirjastossa käyntiin saattoi monilla yhdistyä myös kahvilla käyminen kirjaston alakerran kahvilassa. Sen sijaan kirjastoon lähdettiin harvemmin varta vasten ihmisiä tapaamaan.

Vain yksi haastateltu ajatteli käyvänsä kirjastossa viettämässä aikaa. Muiden kohdalla ajanvietto ei ehkä ollut ensisijainen tarkoitus, vaan se kietoutui osaksi muuta toimintaa. Kirjastossa tarjolla olevista ja tähän tutkimukseen mukaan otetuista palveluista käyttämättömiksi jäivät musiikin kuunteleminen kirjaston musiikkiosastolla sekä digitointi. Digitointia kohtaan kolme tutkittavaa kuitenkin ilmaisi kiinnostustaan ja he kaikki ajattelivat käyttäen palvelua tulevaisuudessa.

Taulukossa 11 on eritelty tutkittavien kirjastosta lainaamia aineistoja. Lista ei kata aivan kaikkea kirjastossa tarjolla olevaa aineistoa, kuten esimerkiksi karttoja, mutta siihen on koottu kaikki tärkeimmät aineistot. Taulukossa olevat vaihtoehdot olivat mukana kyselylomakkeessa ja sama lista esitettiin myös kaikille haastatelluille.

Taulukko 11. Kirjastosta lainattu aineisto.

Kirjastosta lainattu aineisto	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
kaunokirjallisuus	6	6	12
elämäkerrat tai muistelmat	3	3	6
tietokirjallisuus	0	4	4
harrastekirjat	2	2	4
isotekstiset kirjat	3	0	3
musiikki	2	1	3
hengellinen kirjallisuus	1	1	2
lehdet	1	1	2
äänikirjat	1	1	2
elokuvat	1	0	1
nuotit	0	0	0
sarjakuvat	0	0	0
e-kirjat	0	0	0

Tutkittavat käyttivät pääasiassa kirjaston kaikille asiakkaille tarkoitettuja aineistoja (ks. taulukko 11). Erityisesti ikääntyneille suunnattuja aineistoja käytettiin vähemmän. Kirjastosta lainatusta aineistosta suosituimpia olivat kirjat ja erityisesti kaunokirjallisuus, jota kaikkiaan 12 tutkittavaa kertoi lainaavansa. Seuraavaksi suosituimpia olivat elämäkerrat ja muistelmat, ja niiden jälkeen tietokirjallisuus ja harrastekirjat. Isotekstisiä kirjoja tutkittavista kertoi lainaavansa kolme. Näön heikentymisen mahdollisuus häilyi kuitenkin monien mielessä, jolloin myös isotekstisen aineiston käyttö saattaisi ajankohtaistua myös heidän kohdalla.

V2: [...] en käytä vielä isotekstisiä, vaikka tykkään että on teksti selvää.

Muun aineiston kuin kirjallisuuden lainaaminen oli vähäisempää. Vaikka monet haastatellut kertoivat kuuntelevansa mielellään musiikkia ja käyvänsä konserteissa, ei musiikkia kirjastosta lainannut kuin kolme tutkittavaa. Kahdesta haastattelusta kävi ilmi, etteivät haastatellut olleet tulleet edes ajatelleeksi, että kirjastosta voisi lainata musiikkia kotiin kuunneltavaksi. Useat haastatellut kertoivat kuuntelevansa paljon radiota ja joillakin oli cd-soitin ja omat levykokoelmat, joita he kuuntelivat. Musiikilla näytti olevan tärkeä paikka useimpien tutkittavien elämässä.

V5: No kyllä me konserteissa käydään. Sitten on toi Järvi-Suomen radio niin yks semmonen hyvä ja sit levyt on tietysti tossa. Se on niin semmosta henkireikää.

Samoin elokuvien lainaaminen kirjastosta oli hyvin vähäistä. Haastatteluissa kävi ilmi, että tutkittavat katselivat elokuvia jonkin verran, mutta lähinnä televisiosta. Elokuvissa ei tutkittavista käynyt kukaan, vaikka kiinnostustakin oli joidenkin kohdalla havaittavissa. Myöskään äänikirjojen lainaa-

minen ei ollut kovin yleistä. Muutamat haastatellut arvelivat kuitenkin alkavansa kuunnella äänikirjoja erityisesti sitten, jos näkö huononisi niin paljon, ettei lukeminen enää onnistuisi.

H: Entäs äänikirjat?

V4: No ei ainakaan toistaiseksi. Voihan se olla jos näkö menee, niin sit äänikirjasta tulee tosi tärkeä...

Kirjaston aineistoista nuotit, sarjakuvat ja e-kirjat eivät kuuluneet yhdenkään tähän tutkimukseen osallistuneen ikääntyneen lainaamiin aineistoihin.

6.5.3 Kirjastonkäytön monet ulottuvuudet

Toimijuuden näkökulmasta tarkasteltuna ikääntyneiden kirjastonkäytössä keskeiset ulottuvuudet ovat haluaminen, voiminen, kykeneminen ja osaaminen. Koska kirjastossa käyminen perustuu vapaaehtoisuuteen, ilmenee ikääntyneiden haluaminen kirjastokontekstissa joko kirjastopalveluiden käyttämisenä tai ei-käyttönä. Haluaminen ei kuitenkaan yksin riitä, vaan ikääntyneellä on myös oltava riittävä fyysinen toimintakyky kirjastossa asioimiseen. Tämän lisäksi haluamiseen liittyy olennaisesti voimisen ulottuvuus. Kirjastonkäyttökontekstissa voiminen tarkoittaa niitä mahdollisuuksia, joita kirjaston palveluvalikoima ikääntyneelle tarjoaa, ja joista hän voi valita haluamansa palvelut. Tämä mahdollisuus kuvastuu hyvin seuraavasta sitaatista:

V2: No tuollahan järjestetään aika paljon kaikennäköistä [tapahtumaa], kun lehtee lukee, niin kyllähän siellä monen näköistä on. Mutta ei ole ollut sitten näköjään niin mua kiinnostavia, että mä oisin mennyt, koska mä en ole käynyt muuta kuin näyttelytiloja katsele-massa.

Halu käyttää kirjaston palveluita kumpuaa erilaisista motiiveista. Aineistosta oli löydettävissä viisi eri kirjastonkäytön motiivia:

- 1) luku- tai jonkin muun harrastuksen ylläpitäminen
- 2) tiedon saaminen ja ajan tasalla pysyminen
- 3) kiinnostus kulttuuriin
- 4) ajankulu
- 5) sosiaalinen kanssakäyminen

Tärkeimmäksi kirjastonkäytönmotiiviksi osoittautui lukuharrastuksen tai jonkin muun harrastuksen ylläpitäminen, johon ikääntyneiden aktiivisesti käyttämät lainauspalvelut ja heidän lukutottumuksensa (ks. luku 6.2) viittaavat.

H: [...] Mitkä sanoisitte, että ovat teille tärkeimmät syyt käydä kirjastossa?

V1: Uusien kirjojen tutkiminen, tai ei kartoittaminen että...tutustuminen uusiin kirjoihin, juuri ilmestyneisiin kirjoihin. Sanotaan niin.

Toinen tärkeä motiivi on tiedon saaminen ja ajan tasalla pysyminen, johon viittaavat erityisesti lainaaminen, lehtilukusalin käyttäminen, kirjastonkäyttö tiedonhakemiseen sekä neuvonta- tai tietopalvelun käyttäminen. Enimmäkseen kirjaston tiedollinen käyttö oli lehtien lukemista ja tietokirjallisuuden lainaamista. Haastateltujen joukossa oli kuitenkin yksi ikääntynyt, jonka kirjastonkäyttö poikkesi selvästi muista tutkittavista. Hänen lukemistaan ja kirjastonkäyttöään määrittelivät ajoittain taloyhtiön tilaisuuksia varten valmistelemansa esitelmät. Kirjallisuusaiheiset esitelmät vaativat usein runsasta tiedonhakua ja hän hyödynsikin aktiivisesti kirjaston tietopalvelua saadakseen tarvitsemansa aineiston.

V3: Sillä mä juur käytän kirjastoakin paljon. Katos tuota ja kun mä haen yleensä sieltä jostain sellaista vanhempaa, niin tuota mä tarvitsen aina apua. Ne on useimmiten varastossa ne kirjat mitä minä tartten. Eli jos jostain kuten Anni Swanista hakee tietoa, niin eihän ne ole hyllyssä. Ne on varastossa. Eikä niitä ole aina edes oman talon varastossa, että ne tulee jostain muualta. Ja sitte jos menee Agricolaan saakka, niin sit se on ihan toinen juttu. Taikka kansanrunouteen ja kaikista niistä minä olen tässä vuosien mittaan puhunut. [...] Sillä mä tartten kirjastoa paljon. Tavallisesti jos mä haen itselleni luettavaa, niin sen mä löydän avuttakin, mutta näin niin. [...]

H: Eli liittykö teillä näihin esitelmiin yleensä ne tiedonhakukysymykset?

V3: Juu, juu, nimenomaan niihin mä jouhdun hakeen tietoa. Ja siis se että, et kun mulla on se äidinkielenopettajan tausta ja mää oon ollut yliopistonkin lehtorina, niin mulla on aika laaja semmonen...mä tiedän, mitä mä haen kun mä meen kirjastoon [...]

Kirjaston tiedolliseen käyttöön kuuluu myös ajatus kirjastosta oppimisympäristönä. Kysyin haastateltavilta, olivatko he käyttäneet kirjastoa opiskelutarkoituksiin esimerkiksi itse opiskellen. Vastaukset olivat pääasiassa kielteisiä. Elinikäisen oppimisen näkökulmasta opiskelu voi pitää käsittää myös arkipäivän asioiden oppimista tai omasta kiinnostuksesta lähtevää asioihin perehtymistä. Useimmat haastatellut mielsivät opiskelun ilmeisesti jollakin tapaa tavoitteelliseksi toiminnaksi, jolla on jokin päämäärä. Tällöin esimerkiksi kirjastosta perehtymistä varten haettu aineisto tai ajan-kohtaisten asioiden seuraaminen eivät näyttäneet heille opiskeluna. Ehkä selkeimpänä opiskeluvaihtoehtona kirjastossa nähtiin mahdollisuus osallistua kirjaston järjestämään tietotekniikkakoulutukseen. Kukaan haastatelluista ei ollut sellaiseen kuitenkaan osallistunut. Yksi heistä totesi opiskelevansa tietokoneen käyttöä itsekseen. Kirjaston ulkopuolella tapahtuneesta opiskelusta muutam

haastatellut kertoivat esimerkiksi käyvänsä tai käyneensä aikaisemmin eläkkeellä ollessaan kielikursseilla. Yhdelle haastatellulle huono kuulo ja tunne siitä, etteivät omat tiedot riitä kielen opiskelun aloittamiseen, olivat esteenä opiskelulle.

H: Onko muuten tullut mieleen mitään sellaista, mitä haluaisitte vielä oppia?

V7: No eipä juuri. Kyllä ne tuolla aloittivat vielä englannin kielen kurssin, mutta mulla on sen verran huono kuulokin, ettei minusta oo enää. Pitäs kuulla hyvin tarkasti, että ne saa sitten ne äänet oikein, sanat oikein.

H: Että se vähän rajoittaa?

V7: Joo, se rajoittaa juu. Ja sitä paitsi he taitavat olla kaikki sitä opiskelleet aikoinaan, että se on tuttua, niin ei viitti ihan raakileena mennä.

H: Niin, tuntuu, että pitäis olla jonkinlainen pohja?

V7: Juu, kyllä.

Käsitys omien taitojen riittämättömyydestä olivat esteenä myös toiselle haastatellulle hänen pohtissaan mahdollisuuksiaan osallistua tietotekniikan käytön alkeiskurssille. Epävarmuuden lisäksi ajatus opiskelusta nosti esiin myös kielteisiä tunteita. Yhden haastatellun kohdalla suhtautuminen opiskeluun oli varsin selvä:

V2: Ei kiinnostakaan enää mikään oppiminen [...] minä en oo aikuisopiskelija missään määrin.

H: Se ei tunnu omalta...

V2: Ei tunnu omalta. Opiskelut on ollut aikoinaan ja nyt eletään toisenlaista aikaa.

Kolmantena kirjastonkäytön motiivina esiin nousee kiinnostus kulttuuriin, joilla kirjastossa käytiin erilaisen kulttuuritarjonnan, kuten tapahtumien ja näyttelyiden takia. Tapahtumiin kertoi osallistuneensa kuusi tutkittavaa ja näyttelyissä heistä oli käynyt kymmenen. Näyttelyissä haastateltuja vaikutti kiinnostavan tutustuminen paikallisten tekijöiden töihin ja taiteeseen sekä ylipäättään mahdollisuus nähdä jotakin mielenkiintoista. Eräs haastateltu, joka ei kirjastossa asioinut, kuvasi tilannetta näin:

V4:[...] En niin kun käy sillä tavalla siellä, mikä on kyllä vahinko, koska mä just totesin, että siellä on aina niitä kivoja näyttelyitä siellä alakerrassa, siellä olis kiva käydä ihan vaan sen takia, että siellä on aina jotain näkemistäkin...

Myös ajankulullinen motiivi nousee aineistosta esiin. Tähän voisi sisällyttää kirjastossa oleskelun ja kahvilla käymisen.

V7: Nyt on ollut kyllä niin kurjat kelit, liukkaat...juu ja kirjastosta puheen ollen, niin luen kyllä siellä mielelläni kaikki vapaat väliajat että.

V5: Se[kirjastossa käyminen] on ihan ajankulua, vähän vaihtelua elämään ja sit sieltä löytää joskus jotain mukavaa sieltä ja saa lehtiä katella, kun tähän ei viitti tilata kaikkia, kun ei ne halpoja sillain oo, et se on ihan semmosta elämänvaihtelua.

Kirjastonkäytön ajankulullinen merkitys näkyi myös välillisesti, jolloin kirjastoa käytettiin välineenä saada kotiin ajankulua.

V2: No se on se ajanviete, ajankuluhan tulee sieltä kun ottaa kirjan mukaan ja sitten tietysti siihen ajankuluun liittyy tottakai ne käsityökirjat. Kun sitä aikaa on nyt.

Ajankulullinen motiivi nousee esiin myös tilanteissa, joissa ikääntynyt käytti kirjastoa yhdessä lastenlastensa kanssa. Lastenlapsiaan kirjastoon kertoi vievänsä kaksi haastateltua.

V2: [...]Että minäkin heille luen ja kirjastosta oon hakenut, sit kun he [lapsenlapset] tulee tänne, niin mullahan on usein täällä lastenkirjoja ja me luetaan niitä sitten yhdessä ja minä luen heille.

H: Että ihan heitä silmällä pitäen käyt lainaamassa?

V2: Juu, lainaan heillekin ja tytön kanssa on käyty yhdessäkin tuossa kirjastossa ja hän on saanut ite valita sieltä...

H: Niin justiinsa, että sekin saattaa olla ihan sellanen ohjelmanumero?

V2: Kyllä kyllä.

Toisaalta lastenlasten kanssa kirjastossa käymisen voidaan nähdä sisältävän myös sosiaalisen merkityksen: kirjastoon mennään viettämään aikaa yhdessä. Viidentenä motiivina esiin nouseekin kirjaston sosiaalinen käyttö, jolloin kirjastossa asioiminen merkitsee esimerkiksi mahdollisuutta tavata ihmisiä. Tähän tarkoitukseen kirjastoa käytti kaksi tutkittavaa, mutta se oli heille pikemminkin mukava ja sattumanvarainen mahdollisuus muun käytön ohella.

Nämä eri motiivit ovat vuorovaikutuksessa keskenään ja saattavat esiintyä ikääntyneen toiminnassa yhtä aikaa. Esimerkiksi tapahtumissa käyminen voi olla samanaikaisesti ajankulullisin, tiedollisin ja sosiaalisin motivaatioin ladattua toimintaa. Motiivien yhdistymistä havainnollistaa myös lukuharrastuksen tarkastelu, sillä sen ylläpitäminen voidaan nähdä sekä kirjaston tiedollisena että ajankulullisena tai viihteellisenä käyttönä, riippuen siitä kumpaan tarkoitukseen kirjallisuutta on lainattu. Tutkimukseen osallistuneiden vastauksissa korostuivat harrastusta ylläpitävä, tiedollinen ja sekä kulttuuritapahtumiin liittyvä kirjastonkäyttö. Kirjaston ajankulullinen ja sosiaalinen merkitys oli tämän tutkimuksen valossa vähäisempää.

Kuten edellä kävi ilmi, kirjastonkäyttö edellyttää ikääntyneeltä asioimisen mahdollistamaa toimintakykyä, ellei ikääntynyt käytä ainoastaan verkkokirjaston palveluja tai ole kirjaston kotipalvelun asiakas. Tutkittavista kukaan ei ollut kotipalvelun asiakkaana, eivätkä ne jotka eivät kirjastossa asioineet käyttäneet myöskään verkkokirjastoa. Tähän kykenemisen ulottuvuuteen liittyvät kaikki ne esteet, joita ikääntyneiden kirjastonkäytölle tämän tutkimuksen valossa ilmeni. Vaikka tähän tutkimukseen osallistuneista suurin osa oli hyväkuntoisia ja pystyi asioimaan kirjastossa vaivatta, oli joukossa muutama henkilö, joille kirjastonkäyttö oli ikääntyneen omassa toimintakyvyssä tapahtu-

neiden muutosten takia hankalaa tai estynyttä. Viidelle tutkittavalle kirjastossa käyminen oli hankalaa tai mahdotonta heikon näön vuoksi. Koska näöissä tapahtuneilla muutoksilla on suora yhteys lukemiseen, on sillä myös suuri vaikutus kirjastonkäyttöön, sillä useimmat ikääntyneet asioivat kirjastossa lukeakseen tai lainatakseen lukemista. Kaksi kyselylomakkeen täyttäneitä kertoi puolestaan heikon liikuntakyvyn estävän kirjastossa käymisen. Tällöin lyhytkin etäisyys kirjastosta voi muuttua esteeksi. Tutkittavien joukosta löytyi kaksi ikääntynyttä, jotka olisivat kysyneet, mutta eivät käyttäneet kirjastoa. Heidän kohdalla ei-käyttöön liittyviä syitä oli tarvittavien kirjojen saaminen muualta ja se, ettei varsinaista syytä ollut, mutta kirjastoon ei vain tullut lähdettyä.

Ikääntyneiden kirjastonkäyttöön liittyy myös osaamisen ulottuvuus. Kirjastonkäyttö edellyttää, että ikääntyneellä on riittävät valmiudet käyttää kirjastoa. Ikääntyneen tulee siis osata käyttää kirjastoa ja sen palveluita. Tämä tarkoittaa sitä, että käyttäjä tuntee kirjastoaineistoja ja tietää jotain aineiston tarjoamista mahdollisuuksista. Tärkein kirjastonkäyttövalmiuksia kartuttava tekijä on koulutus. Mitä enemmän ihmisellä on koulutusta, sitä enemmän hän hyödyntää kirjaston tarjoamia palveluita ja sitä paremmat mahdollisuudet hänellä on käyttää monipuolisesti kirjasto- ja tietopalveluja. (Pihlaja 2004, 53.) Tämä näkyi omassa aineistossani niin, että monipuolisimmin kirjaston tietopalvelua hyödynsi haastatelluista ainoa korkeakoulutuksen saanut. Kuitenkin aineistoni perusteella suurin osa tutkimukseen osallistuneista ikääntyneistä osasi käyttää kirjastoa omia tarpeisiinsa nähden riittävästi, saivat sieltä haluamaansa aineistoa ja kokivat pärjäävänsä kirjastossa nykyisillä taidoillaan.

H: Selvä. Tuntuuko, että omat taidot riittää, vaikka kirjastossakin sähköiset palvelut kehittyvät, että ei ole tuntunut siltä että pitäisi opetella vaikka verkkokirjastoa käyttämään?

V2: Ei, ei oo tullut tarvetta.

Yksi haastateltu nosti kuitenkin esiin kokemansa vaikeuden löytää kirjastosta sopivaa kaunokirjallisuutta luettavakseen ja mielsi sen osittain omaksi osaamattomuudekseen. Tässä tilanteessa ikääntyneen osaamisen voidaan nähdä kytkeytyvän toimijuuden modaliteeteista myös täytymisen ulottuvuuteen. Aineisto täytyy etsiä tietyn logiikan mukaan, mutta ikääntynyt ei osaa. Tällöin ympäristö asettaa esteitä, jotka rajoittavat ikääntyneen toimijuutta. Kirjastossa aineiston löydettävyyden kannalta näitä esteitä voivat tuottaa hyllyluokitus ja opasteet: ikääntynyt ei välttämättä tiedä, miten aineisto on sijoitettu hyllyihin, eikä osaa tulkita opasteita oikein. Tilanne voi olla myös niin, ettei käytetty kaunokirjallisuuden hyllyluokitus tue esimerkiksi ikääntyneen tiettyihin aiheisiin rajautuneita kiinnostuksen kohteita. Tällöin aineistoa ei välttämättä löydy ja ikääntyneen täytyy lähteä kirjastosta pois tyhjin käsin.

V7: Kirjoja mää siellä etupäässä kattelen. Nyt on kyllä semmosta vaikeutta, onko se vanhuutta sitten, kun ei taho löytää enää semmosta mielenkiintosta luettavaa.

6.5.4 Aineistonvalintaperusteet

Suurin osa tutkittavista toi esille olevansa yleensä jo kirjastoon mennessään tietoisia siitä, mitä haluavat lainata. Yksi haastateltu kertoi käyvänsä kirjastossa aina valmiiksi laaditun listan kanssa. Tämä ilmentää toimijuuden modaliteeteista haluamisen ulottuvuutta. Toisaalta aineistonvalinnan yhteydessä nousee esiin myös voimisen ulottuvuus, sillä kirjastoympäristö tarjoaa myös muita vaihtoehtoisia tapoja valita lainattavan aineiston. Useat tutkittavista kertoivatkin käyttävänsä apunaan kirjaston hyllyjen selailua kirjavalintoja tehdessään. Kolmelle tutkittavalle vaihtoehtoinen keino lainattavan aineiston valintaan oli valita luettavaa kirjaston kirjaesittelypöydältä. Sen sijaan kirjastohenkilökunnan apuun tutkittavat näyttivät turvautuvan hyvin harvoin: vain yksi haastateltu kertoi kysyneensä lukusuosituksia henkilökunnalta. Nämä edellä mainitut keinot toivat esiin sattumalle annetun mahdollisuuden kiinnostavan aineiston löytymisen suhteen.

H: Kävelylenkinyhteydessä te sitten [käytte kirjastossa]...

V5: Niin ja siitä sitten jatketaan lenkkiä. Mutta aina se pitää taskuun ottaa kirjastokortti ja muovipussi mukaan, jos sieltä sattuukin löytymään jotain.

Osa niistä, jotka tiesivät ennalta, mitä haluavat lainata, tekivät aineistoon myös varauksia. Kaikki eivät sitä kuitenkaan katsoneet tarpeelliseksi, vaan kokivat voivansa odottaa. Yksi haastateltu perusteli päätöstään näin:

H: Tuleeko sitten tehtyä varauksia?

V2: No mä en tee varauksia. Mä oon joskus maailmassa oon tehnyt, mutta nyt mä oon aattellut että se on aina ihanuus ja semmonen ahaa kun sen löytää hyllystä. Kyllä mä jaksan odottaa.

H: Niin, kyllähän niitä sitten palautuu kun suurin innostus laantuu...

V2: Juu juu tottakai ja sitten kun niitä on useampi kirja, niin kyllä niitä aina joku sitten hyllystäkin löytyy, että malttia vaan.

6.5.5 Muutokset kirjastonkäytössä ikääntymisen myötä

Myös ikääntyminen itsessään ja eläkkeelle jääminen olivat vaikuttaneet tutkittavien kirjastonkäyttöön. Viidellä haastatellulla kirjastossa asiointi oli lisääntynyt ikääntymisen myötä. Tärkeimmiksi syiksi kirjastonkäytön lisääntymiseen nousivat esiin kirjaston sijainti ja käytettävissä oleva aika. Kuten aineiston esittelyssä kävi ilmi, suurin osa tutkimukseen osallistuneista asuu hyvin lähellä kirjastoa. Kaksi muuta haastateltua asuvat hekin kävelyetäisyydellä kirjastossa niin, että pisimmillään matka kirjastoon on hieman yli kaksi kilometriä. Kirjaston läheisyys merkitsi tutkittaville nimenomaan asioinnin helppoutta.

V2: Joo, se on mulle ihanuus että kirjasto on noin lähellä tossa. Että aikaisemminhan mä asuin tossa Suoramalla, että enhän mää ole asunut tässä, tuleeko ens kesänä nyt vasta toinen vuosi. [...] Joo että kun mää Suoramalta tulin, niin se oli aina semmoinen rankka reissu, kun tuli tänne ja hoiti kaikki pankkiasiat ja haki kirjastosta kasan kirjoja, että nyt hän se on huomattavasti helpompaa.

Kolmella haastatellulla kirjastonkäyttö oli kuitenkin vähentynyt ikääntymisen myötä. Kahden haastatellun kirjastonkäyttöön vaikutti osaltaan se, että heidän oli vaikeaa löytää sieltä itselleen mieluisia luettavaa (kts. myös luku 6.6.1). Tällöin haluaminen ei yksin riittänyt, vaan heidän olisi pitänyt myös osata pystyäkseen toteuttamaan toimijuuttaan kirjastonkäyttöään edistävällä tavalla. Yksi haastateltu taas koki ikääntymisen vaikuttavan niin, että tarpeet vähenevät ja oman toiminnan tahti hidastuu, joten kirjaston palvelujakaan ei tarvitse enää samalla tavalla. Tämä voi olla yhteydessä myös ikääntyessä tapahtuviin kognitiivisiin muutoksiin.

V8: Aika harvoin täytyy sanoa, kun ei tuu enää lainattua...kyllä sitten jos näyttelyitä on, niin sitten tulee tietenkin käytyä siinä alakerrassa, veikkaisin et kerran pari kuussa, riippuu mitä siellä on. Kyllä se tällä iällä alkaa jo vähentyä se tarve, kun on jotain muuta semmosta, kun se aika menee niin nopeeta, ettei niinku kerkee sitten semmosta, mikä tiettyssä ajassa pitää palauttaa, niin se saattaa jäädä kesken. Harmittaa jos se jää justiin kriittiseen vaiheeseen.

Yksi haastateltu epäili mielenterveysongelmansa vaikuttavan siihen, ettei kirjastoon tule lähdettyä. Hän koki tarvitsevansa jonkin kunnan kimmokkeen lähteäkseen. Hän kertoi olleensa aikaisemmin erittäin ahkera kirjastonkäyttäjä, mutta jossakin vaiheessa kirjastonkäyttö oli jäänyt. Edellisestä kirjastossa käynnistä oli hänen arvionsa mukaan noin kaksi vuotta.

V4: On, on siis mä en tiedä liittyykö sen ikääntymiseen mulla vai liittyykö se tohon masenustautiin, mä epäilen et se on sen taudin syytä, et ei ole semmosta...intoa puuttuu, se liittyy siihen varmaan jotenkin. Kun vertaa aikaisemmin, niin sitä niinkun meni vaan vaikei yhtään...vaikka oli yhtä inhottavaa lähteä liikkeelle kuin nykyäänkin, se on jotekin se on erilaista, et ehkä se on se suurin syy. Mutta tiedän kyllä, että kirjasto on aitta, josta löytyy vaikka mitä, jos sitä penkoo.

6.5.6 Kirjaston merkitys ikääntyneille

Pohdittaessa kirjaston merkitystä ikääntyneille, ollaan tekemisissä toimijuuden modaalisisista ulottuvuuksista tuntemisen kanssa. Kirjaston merkityksen kysyminen haastateltavilta sai osakseen monenlaisia vastauksia ja kysymystä lähestyttiin erilaisista näkökulmista. Kirjaston merkitys voidaan ymmärtää monella eri tavalla ja sitä voidaan lähestyä useista eri tulokulmista. En halunnut kuitenkaan ohjata haastateltavien ajatuksia mihinkään tiettyyn suuntaan, vaan annoin heidän ymmärtää kysy-

myksen haluamallaan tavalla. Yhteistä kaikille vastauksille oli se, että kirjastoa arvostettiin ja sitä pidettiin erittäin tärkeänä laitoksena.

Muutamien haastateltujen vastaukset liittyivät kirjaston merkitykseen heidän omasta henkilökohtaisesta näkökulmastaan käsin. Kirjaston merkitys liittyi näissä puheenvuoroissa kirjaston tuottamaan hyvinvointiin. Kirjaston avulla ikääntyneet pystyivät toteuttamaan tärkeäksi kokemaansa lukuharrastustaan ja löytämään vastauksen tiedontarpeisiinsa.

V6: Minä en ilman kirjastoa tule toimeen ollenkaan, siellä on mulla aina vetämässä uutta kirjaa...

Yksi haastateltu näki kirjastolla omaa elämää täydentävän merkityksen:

H: Minkälainen merkitys kirjastolla on?

V1: Sillä on kyllä suuri merkitys. Jos ei kirjastoa olisi, niin tuntisi itsensä jollakin tavalla vajavaiseksi.

H: Jotain puuttuisi?

V1: Niin, jotain puuttuisi.

Yksinelävälle kirjasto taas merkitsi ajankulua, jolloin sen voidaan nähdä merkityksellistävän ikääntyneen elämää.

H: Että jos kirjastoa ei olisi, niin...

V7: Aika suppeeta se olis se lukeminen.

H: Että kirjastolla on tärkeä...

V7: Kyllä, kyllä se on tärkeä laitos täytyy sanoa.

H: Olisko teillä vielä jotain terveisiä/kommentoitavaa kirjastolle?

V7: Ei mulla ole toivottavaa, hyvä vaan kun on tällöinen laitos olemassa. Se kyllä täyttää monet tyhjät päivät.

Kirjasto näyttäytyi useammalle haastatellulle välttämättömyytenä, jota ilman olisi vaikea elää. Kirjaston tärkeys kuvastuu hyvin seuraavasta lainauksesta.

H: Mitäs sitten ajattelette sellaisesta ajatuksesta, että kirjastoa ei olisi?

V2: Oi, se olisi mulle hirveä paikka! Aina kun mä olen muuttanut ja mä olen aika monta kertaa muuttanut, olen aika monessa kunnassa Suomessa ollut, niin ensimmäisenä mä etsin ruokakaupan ja kirjaston. Ne täytyy löytyä heti.

Kirjastolaitoksen sivistävän merkityksen toi esiin kaksi haastateltua.

V4: No kyllä mä sanoisin, että jos kirjastoja ei olisi ollut, niin mä olisin kyllä hirveän paljon tyhmempi ihminen, et kyllä tota mä arvostan sitä aivan hirveesti koko kirjastolaitosta.

Toisissa puheenvuoroissa kirjaston sivistävä merkitys laajeni koko väestöä käsittäväksi pohdinnaksi, jolloin korostui kirjaston yhteiskunnallinen merkitys.

H: Minkälainen merkitys kirjastolla teille on?

V6: Suuri, hirmusen suuri merkitys ja koko Suomessa julkisella kirjastolla on niin suuri merkitys kansan syvissä riveissä oleville ihmisille. Viisaat päät menevät kouluihin ja ne kirjoittavat tänne ja kansa saa täältä hakea. Minä en tiedä onko missään tän sortista kirjastoa kuin täällä on.

H: No minkälainen merkitys kirjastolla teille on?

V3: Se on siis, mä sanon että se on kulttuuripaikka. Semmoista, ei Suomea voi kuvitella ilman kirjastoa, kyllä kirjasto on tärkeä ja se on hiivatin tärkeä. Sen näkee siitä, että täällä Kangasalan kirjastossa käy paljon nuoria ja lapsia, lainaavat kirjoja ja tapaavat toisiaankin siellä. Yhteen aikaan siellähän jouduttiin kurinpalaustakin pitää, kun ne rupes häliseen siellä, mutta tota siitä huolimatta. Se on kasvattava paikka ja sivistävä. Se että Suomen kansa lukee niinkin paljon ja niinkin hyvin, on hyvin paljon kirjaston ansiota. Aikoinaan papisto opetti kansan lukemaan ja sitten kirjasto.

6.6 Ikääntyneiden arviot kirjastopalveluista

Tässä luvussa tarkastellaan ikääntyneiden antamia arvioita Kangasalan kirjastopalveluista. Luku koostuu neljästä alaluvusta. Luvussa 6.6.1 kerrotaan ikääntyneiden arviot asiakaspalvelusta ja aineistosta, luvussa 6.6.2 käsitellään kirjaston tapahtumia ja tilaisuuksia, luvussa 6.6.3 kerrotaan tutkittavien arviot kirjaston muista palveluista ja luvussa 6.6.4 tarkastellaan kirjaston saavutettavuutta ikääntyneiden näkökulmasta.

6.6.1 Asiakaspalvelu ja aineisto

Haastateltujen puheenvuoroissa korostui heidän tyytyväisyytensä Kangasalan kirjaston palveluihin. Erityistä kiitosta osakseen sai kirjaston palveluالتis ja osaava henkilökunta. Kirjastoa käyttävät ikääntyneet kokivat, että henkilökuntaa on helppo lähestyä ja heiltä saa aina tarvittaessa asiantuntevaa apua. Vain yksi oli sitä mieltä, että asiantuntevaa apua saa toisinaan. Suurin osa haastatelluista piti kirjastosta saatavaa henkilökohtaista palvelua hyvin tärkeänä. Kolme haastateltua kuvaa myönteisiä palvelukokemuksiaan näin:

V3: Mutta se mikä Kangasalla on ihan ehdottoman hyvää, niin ne hakee, ne hakee mun kanssa tietokoneelta ja hakevat niin kauan, että löytävät jonkun ratkaisun. Vuosi sitten syksyllä pidin noista vanhoista isänmaallisista runoista itsenäisyyspäivän tienoilla, jotka on lauluina siis, ja haettiin sekä säveltäjän että sanojen kirjoittajan tietoja ja koitettiin hakea jotain kasettia, jolla olisi se laulu sitten laulettuna ja hyvin laulettuna, niin sää voit kuvitella että mä teetin kirjastolla töitä. Ja siellä vaan hymyillään ja haetaan.

V2: Kyllä, jos henkilökunnalta tarvii apua, niin siellä kyllä hyvin mielellään palvellaan.

V1: Jos Kangasalan kirjastosta puhutaan, niin Kangasalan kirjastossa on hurjan hyvä henkilökunta, hyvin helposti lähestyttävä.

Myös kirjaston aineistoihin oltiin pääasiassa tyytyväisiä ja haastatellut kokivat saavansa sieltä tarvitsemansa aineiston. Tutkittavien puheenvuoroista kävi ilmi myös tyytyväisyys kirjaston seutuyhteistyöhön, mikä mahdollisti aineiston saamisen myös oman lähikirjaston ja kunnan ulkopuolelta, jos oman kirjaston kokoelmista ei löytynyt tarvittua aineistoa. Kirjakokoelmaan tutkittavat eivät juurikaan osanneet ehdottaa parannusehdotuksia. Yksi haastateltu, joka luki mielellään kirkollisten henkilöiden elämäkertoja, toivoi lisää tämän kaltaista kirjallisuutta kirjastoon. Hän ehdottikin aineiston hankkimiseksi kirjaston ja seurakunnan välistä yhteistyötä.

Kirjastoaineiston löydettävyyys sai ikääntyneiltä osakseen enimmäkseen myönteisiä arvioita. Kuitenkin viisi tutkimukseen osallistunutta kertoi tarvitsevänsä etsimisessä apua. Kuten kirjastonkäyttöä käsittelevässä luvussa 6.5.3 ilmeni, oli aineiston löydettävyyys yhdelle haastatellulle merkittävä kirjastonkäyttöä hankaloittava asia. Ongelmallisena hän koki erityisesti kaunokirjallisuuden löydettävyyden. Haastatellun omat epäilyt löytämisen taustalla olevista syistä risteilivät osaamattomuuden, iän tuottamien vaikeuksien ja kiinnostavien kirjojen vähäisyyden välillä. Hän kertoi katsovänsa mielellään aina ensin kirjaston ala-aulassa olevan asiakkaiden kirjanvaihtokärryn ja jatkavansa kirjaston aineiston pariin jos kärrystä ei löydy mitään. Hän muisteli myös, kuinka pienemmästä Suoraman kirjastosta aikanaan löytyi hyvin luettavaa. Keskustelun myötä kävi ilmi, että suurin löydettävyyttä häiritsevä tekijä oli kirjaston suuri tarjonta, josta tutkittavan oli vaikeaa löytää häntä kiinnostavien aiheiden mukaista kirjallisuutta.

6.6.2 Kirjaston tapahtumat ja tilaisuudet

Haastateltujen puheenvuoroissa ei noussut esiin erityisiä toiveita kirjaston tapahtumatoiminnan kehittämisen suhteen, vaan tämänhetkinen tarjonta vaikutti riittävän hyvin heille. Kaikki eivät kuitenkaan tapahtumissa tai tilaisuuksissa käyneet, mutta yhtä lukuun ottamatta kukaan ei arvellut sen johtuvan tapahtumien tai tilaisuuksien sisällöstä. Koska arvelin tutkittavien ideoinnin tapahtumatarjonnan suhteen jäävän vaatimattomaksi, mikä pitikin paikkansa, lähdin kartoittamaan lomakekyselyssä ja haastatteluissa tutkittavien kiinnostusta erilaisiin tapahtumiin ja palveluihin esittämällä heille valmiin listan vaihtoehtoja, joissa oli sekä jo olemassa olevia että mahdollisia tapahtumia tai palvelumuotoja. Tämän listan pohjalta on laadittu tutkittavien kiinnostusta erilaisia tapahtumia ja palveluja kohtaan selventävä taulukko 12.

Taulukko 12. Kiinnostus kirjaston tapahtumiin/palveluihin.

Olemassa olevat ja mahdolliset tapahtumat/palvelut kirjastossa	Lomakekysely	Haastattelu	Yhteensä
musiikkiin liittyvät tapahtumat	5	5	10
terveyteen liittyvät tapahtumat	7	2	9
kotipalvelu	4	4	8
kirjailijavierailut	1	5	6
atk-opastus tai atk-kurssit	3	3	6
kirjavinkkaus	2	3	5
runoillat	2	3	5
luennot tai keskustelutilaisuudet ajankohtaisista aiheista	2	2	4
muistelupiirit	2	2	4
sukututkimukseen tai paikallishistoriaan liittyvät teemakurssit	1	3	4
lukupiiri	1	0	1
ääneenlukeminen	0	1	1

Eniten kiinnostusta tutkittavien joukossa sai osakseen musiikkiin liittyvät tapahtumat ja sellaisiin osa tutkittavista oli osallistunutkin. Odotukset ja todellisuus eivät kuitenkaan aina kulkeneet käsi kädessä:

V3: Sitten siellä oli tämmönen vanhojen koululaulujen lauluilta. Ne oli 80-90-lukujen koululauluja, eikä 50-60-lukujen niin kuin me oltais toivottu.

Seuraavaksi eniten kiinnostusta herättivät terveyteen liittyvät tapahtumat. Kiinnostus terveystapahtumiin oli kuitenkin hyvin kaksijakoista: joko niistä oltiin hyvin kiinnostuneita tai ne tyrmättiin ajatuksena heti. Terveystapahtumista esimerkkinä tutkittaville mainittiin lääkäriluennot. Muista mahdollisista palveluista kotipalvelu herätti kiinnostuksen kahdeksassa tutkittavassa. Haastatteluissa korostui kuitenkin kirjastossa itse asioinnin tärkeys ja monet nostivat esiin, ettei kotipalvelu ole tällä hetkellä millään tavoin ajankohtainen. Kuitenkin ajatus kirjastoaineiston saamisesta kotiin toimintakyvyn heiketessä otettiin vastaan erittäin myönteisenä ajatuksena.

V1: Kotipalvelu ei ole oikeastaan ajankohtaista vielä.

H: Miltäs tuntuu ajatuksena myöhemmin, jos ei itse pääsisi kulkemaan kirjastoon?

V1: No silloin ehdottomasti haluaisin, että voisi lainata sekä musiikkia että kirjoja.

Kirjailijavierailut ja atk-opastus herätti kiinnostusta kuudessa tutkittavassa. Miltei saman verran tutkittavista oli kiinnostunut kirjavinkkauksesta ja runoilloista. Luennot tai keskustelutilaisuudet ajankohtaisista aiheista kiinnosti neljää tutkittavaa, samoin sukututkimukseen tai paikallishistoriaan liittyvät teemakurssit ja muistelupiirit. Sen sijaan ääneenlukeminen tai lukupiiri eivät olleet erityisen kiinnostavina nähtyjä toimintamuotoja tämän tutkimuksen valossa, vaikka tai sen takia, että monet haastatellut osallistuivat sellaisiin kirjaston ulkopuolella.

6.6.3 Kirjaston muut palvelut

Haastatteluissa tiedustelin myös tutkittavien suhtautumista sähkökirjoihin. Vastauksista korostui ikääntyneiden teknologiamyönteisyys, sillä valtaosa oli sitä mieltä, että voisivat lukea sähköisiä kirjoja siinä tilanteessa, että näkö huononisi niin paljon, ettei tavallisen kirjan lukeminen enää onnistuisi. Myös ajatus kirjastossa tarjotusta e-kirjojen käyttöön liittyvästä koulutuksesta olisi tällaisessa tilanteessa useampien mieleen.

H: Entäs sitten oletteko kuullut sähköisistä kirjoista?

VI: Olen kuullut.

H: Miltä tuntuu ajatus, voisitteko käyttää sellaista joskus?

VI: Varmasti käyttäisin. Jos näkö huononee niin paljon, ettei pysty lukemaan.

H: Siinähan on etuna, että saa sen tekstin suurennettua itselle sopivaksi. Että jos kirjastossa järjestettäisiin koulutuksia tällaisten sähköisten kirjojen käyttöön, niin voisitteko osallistua?

VI: Kyllä, hyvin mielellään.

Kirjaston yhteyteen liitetty kahvila näyttäytyi useissa puheenvuoroissa hyvänä asiana. Yksi haastateltu toivoi kirjastoon kahviautomaattia, jolloin kahvin saaminen olisi mahdollista myös kahvilan aukioloaikojen ulkopuolella.

6.6.4 Kirjaston saavutettavuus

Kangasalan kirjasto näyttäytyi saamani aineiston valossa pääasiassa hyvin saavutettavissa olevalta niin tilojen, tunnelman, aukioloaikojen kuin viestinnänkin osalta. Suurin osa tähän tutkimukseen osallistuneista ikääntyneistä olivat fyysisesti varsin hyvässä kunnossa, eikä heille kirjastossa asioiminen tuottanut hankaluuksia. Joukossa oli kuitenkin kolme, joille kirjastossa asioiminen oli heikentyneen toimintakyvyn vuoksi hankalaa ellei mahdotonta. Haastateltujen joukossa näitä toimintakyvyltään heikentyneitä ei ollut ja heidän puheenvuoroissaan ilmeni tyytyväisyys kirjaston tiloihin. Kaikkien haastateltujen mielestä kirjastossa on helppo liikkua ja suurin osa ilmaisi tyytyväisyytensä myös opasteisiin. Selkeästi tiloihin liittyvä parannusehdotus tuli eräältä heikkonäköiseltä haastateltulta, joka toivoi kirjaston lehtilukusalin pöydille valaisimia lukemisen helpottamiseksi.

Kirjasto sai kiitosta myös tunnelmastaan. Kaikki haastatellut totesivat, että kirjaston ilmapiiri on hyvä ja siellä on helppo asioida. Hyvän ilmapiirin muodostumiseen vaikuttivat puheenvuorojen perusteella ystävällinen henkilökunta ja kauniit, toimivat tilat. Myös kirjaston saavutettavuuteen aukioloaikojen puitteissa oltiin tyytyväisiä. Useat haastatellut toivat esiin, että eläkkeellä ollessa kirjaston aukioloajat on helppo sovittaa omiin menoihin, kun ajankäytön voi säädellä oman mielen-

sä mukaan. Sen sijaan ilta-aikaan sijoittuvat tapahtuvat näyttivät aineiston valossa palvelevan parhaiten niitä ikääntyneitä, jotka asuvat lähellä kirjastoa. Erityisesti pimeään vuodenaikaan reilun kahden kilometrinkin matka saattaa muodostua joillekin esteeksi osallistua tapahtumiin, jos kuljesta kirjastolle ei ole ja ainoa vaihtoehto on kävellä.

V8: ...enkä noihin tapahtumiin sillä tavalla [lähde], kun mää en tykkää lähtee illalla mihinkään. Mä koitan käydä päiväsaikaan kaikki ne menot. Mulla on vähän huonoja kokemuksia, tosin kauan aikaa sitten, mutta kuitenkin, joten en lähde jos ei oo jonkun kanssa sitten, mutta en mää yksin kävellen lähe.

Valtaosa tutkittavista oli yksimielisiä siitä, että kirjasto tiedottaa palveluistaan ja tapahtumistaan hyvin. Kolmen tutkittavan mielestä tiedottaminen oli tyydyttävää. Neljä ei asiaa osannut kommentoida. Parhaimpana tiedottamiskanavana tutkittavat pitivät paikallislehti Kangasalan Sanomia, koska sen välityksellä tieto tuli suoraan kotiin. Myös ne, jotka eivät Kangasalan Sanomia tilanneet, totesivat lehden olevan paikallisen tiedottamisen kannalta tärkeä.

V3: Mun pitäis tilata Kangasalan Sanomat, että mä tietäisin mitä missä milloinkin tapahtuu. Se tässä on suurin puute, että mä en ole saanut aikaiseksi.

Hyvinä vaihtoehtoina esiin nousivat myös ilmoitustaululla sekä kirjaston verkkosivuilla tiedottaminen. Kolme tutkittavista pitivät kirjastossa jaettavia lehtisiä hyvinä tiedonlähteinä.

7 POHDINTAA JA PÄÄTELMÄÄ

Tässä luvussa tarkastelen edellä esiteltyjä tuloksia aikaisemman tutkimuksen valossa. Kehitettäessä kirjaston palveluja on tärkeää tuntea kirjaston asiakaskunta. Sekä Margaret Sloanin (2009, 50-52) ehdotus ikääntyneiden ihmisten kirjastopalvelujen strategian laatimisesta että American Library Associationin (2008) ohjeistus ikäihmisten kirjastopalvelujen kehittämisen suuntaviivoista korostavat paikallisia ikääntyneitä koskevan ajantasaisen tiedon hankkimisen tärkeyttä. Olen tässä tutkimuksessa koettanut selvittää, keitä Kangasalan kirjastoa käyttävät ikääntyneet ovat ja miten he kirjastoa käyttävät. Tutkimus koskee vain Kangasalan pääkirjastoa, sillä se oli lähes kaikkien tutkittavien ensisijainen asiointikirjasto. Tutkimuksen ei ole tarkoitus olla tyhjentävä esitys aiheesta, vaan olen koonnut mukaan muutamia ikääntyneiden kirjastonkäytön kannalta tärkeiksi katsomiani näkökulmia: vapaa-ajan, lukutottumukset, tiedontarpeet ja tiedonhankinnan sekä tietotekniikan käytön. Kuitenkin esimerkiksi ikääntyneiden sosio-ekonominen asema tai koulutus ovat tässä tutkimuksessa jääneet vähälle huomiolle. Koska tutkimus on luonteeltaan laadullinen, sen pohjalta ei ole mahdollista tehdä myöskään tilastollisia yleistyksiä.

Tutkimuksessa lähdettiin hakemaan vastauksia seuraaviin kysymyksiin:

1. Keitä ikääntyneet ovat?
 - a) Miten ikääntyneet viettävät vapaa-aikaansa?
 - b) Millaisia lukutottumuksia ikääntyneillä on ja mitä lukeminen heille merkitsee?
 - c) Millaisia tiedontarpeita ikääntyneillä on ja mitä tiedonlähteitä he käyttävät?
 - d) Millaiset tietotekniset taidot ikääntyneillä on?
2. Miten ja millaisiin tarkoituksiin ikääntyneet käyttävät kirjastoa? Mitä kirjasto heille merkitsee?
3. Miten toimijuuden modaaliset ulottuvuudet osaaminen, haluaminen, kykeneminen, tunteminen, voiminen ja täytyminen ilmenevät ikääntyneiden kirjastonkäytössä ja siihen liittyvissä taustatekijöissä (vapaa-aika, lukutottumukset, tiedontarpeet, tietotekniikan käyttö)?
4. Miten ikääntyneet arvioivat Kangasalan kirjaston palveluja?
5. Millaisia kirjastopalveluja ikääntyneet oman arvionsa mukaan tarvitsevat?

Tämän luvun tarkoituksena on paitsi tiivistää ja pohtia kysymysten 1-4 sisältöjä myös nostaa esiin niiden pohjalta näkökulmia tutkimuskysymykseen viisi. Olen tarkastellut kaikkia tutkimuskysymyksiä niiltä osin kuin kyseessä on ollut ikääntyneen toiminta, oli se sitten vapaa-ajan vietto, lukemista, tiedonhankintaa, tietotekniikan käyttöä tai kirjastonkäyttöä, Jyrki Jyrkämän (2008; 2013)

tunnistamien toimijuuden modaalisten ulottuvuuksien näkökulmasta. Tällöin jokaisesta toiminnasta on etsitty niihin kytkeytyviä kykenemisen, haluamisen, osaamisen, tuntemisen, voimisen ja täytymisen ulottuvuuksia. Mallia ei ole aikaisemmin hyödynnetty ikääntyneiden kirjastonkäyttöön liittyvissä tutkimuksissa, mutta tähän tarkoitukseen käytettynä se osoittautui toimivaksi ja toi esiin näkökulmia, jotka muuten olisivat saattaneet jäädä havaitsematta.

Lähdin aineistonkeruussa liikkeelle selvittämällä ikääntyneiden vapaa-ajan aktiviteetteja ja harrastuksia. Vastaukset noudattelivat Lyyran ja Lyyran (2006, 127) tutkimuksessa esiin nousseita tuloksia, joissa selvitettiin jyväskyläläisten ikääntyneiden suosituimpia vapaa-ajanviettomuotoja. Ainoa ero oli se, että suosituimpien harrastusten järjestys oli omassa tutkimuksessani erilainen. Haastattelemani ikääntyneet henkilöt harrastivat erityisesti lukemista, liikkumista ja käsitöitä. Myös kulttuuritoiminnoilla, järjestötyöllä ja kirjastolla oli tärkeä paikka useiden haastateltujen vapaa-ajan aktiviteetteina. Paitsi että kirjastossa käyminen itsessään voidaan nähdä yhtenä tärkeänä ikääntyneiden vapaa-ajan aktiviteettina, kirjastonkäyttö liittyy usein myös ikääntyneiden muihin vapaa-ajan harrastuksiin. Niin lukeminen, käsityöt kuin kiinnostus kulttuuriin olivat tärkeitä syitä asioida kirjastossa sekä toteuttaa ja ylläpitää näitä harrastuksia. Passiivisempia, mutta yleisiä vapaa-ajanviettomuotoja olivat television katselu ja radion kuuntelu. Myös sosiaalisten kontaktien ylläpitoa ja rauhallista oleilua pidettiin arvossa ikääntyneiden vapaa-aikaan liittyvissä pohdinnoissa.

Tutkimustulosten perusteella lukemisella on tärkeä rooli tutkimukseen osallistuneiden arkielämässä. Huomiota tukee myös vuoden 2012 50+ kulttuuribarometri, jonka mukaan kirjallisuutta ja kirjallisuuden lukemista pidetään kaikkein kiinnostavimpana kulttuurin osa-alueena suomalaisten ikääntyneiden keskuudessa (Pynnönen & Mitchell 2012, 27). Suurin osa haastatelluista koki, että lukeminen on lisääntynyt heillä eläkkeellä ollessa. Havaintoa vahvistavat myös Serolan ja Vakkarin (2009, 72-74) sekä Klapurin ja Toivolan (1986) tutkimukset, joissa todettiin lukemisen olevan erityisesti ikääntyneiden harrastus. Ikääntymisen myötä lukuharrastuksessa voi tapahtua kuitenkin muutoksia erityisesti näön heikentyessä. Muutamat tutkittavat kertoivatkin lukuharrastuksensa kärsineen näköongelmien tai silmäsairauksien vuoksi.

Erityisesti ikääntyneitä kiinnostavat lehdet. Ikääntyneiden kiinnostus lehtien lukemiseen kävi ilmi myös Riina Rinta-ahon (2012) tekemissä haastatteluissa sekä vuoden 2012 50+ kulttuuribarometris-
sa (Pynnönen & Mitchell 2012, 123-131). Sen sijaan Rinta-ahon tutkimukseen osallistuneet ikääntyneet eivät olleet erityisen lukuorientoituneita kirjallisuuden saralla. Tämä poikkesi omista tutkimustuloksistani, sillä suurin osa tutkimukseen osallistuneista lukivat lehtien ohella myös kirjallisuutta. Vaikka eläkkeellä ollessa kirjojen lukeminen oli suurimmalla osalla lisääntynyt, kirjojen

ostaminen kotiin oli vähentynyt. Samoin näytti vähenevän tilattujen lehtien määrä. Tärkeimpiä syitä näihin olivat eläkkeen pienuus ja vähäinen säilytystila.

Toimijuuden modaaliteeteista lukemista hallitsi selvästi haluamisen ulottuvuus. Haluamisen taustalla piili monenlaisia lukemisen motiiveja, joista löytyi paljon yhtymäkohtia Bob Usherwoodin ja Jackie Toynen (2002) tekemien löydösten kanssa. Tärkeimpänä lukemisen syynä ikääntyneiden puheenvuoroissa nousi esiin lukemisen ajankulullinen merkitys. Toinen tärkeä lukemisen ulottuvuus aineistossa oli lukemisen tietoa lisäävä merkitys, joka ilmeni haastateltujen puheenvuoroissa monin eri tavoin. Lukemisen ajateltiin sivistävän ja avartavan maailmankuvaa sekä pitävän yllä kognitiivisia kykyjä. Toisaalta tiedollisesti orientoitunut lukeminen saattoi liittyä ikääntyneen harrastuksiin, jolloin kirjallisuudesta etsittiin esimerkiksi uusia virikkeitä käsitöiden tekemiseen tai sen pohjalta valmisteltiin esitelmiä. Kolmanneksi ikääntyneiden lukeminen muistutti toisinaan myös todellisuuspakoista lukemista, jolloin lukemalla eläydyttiin esimerkiksi ikääntyneen nuoruusajan aikakauteen. Sen sijaan puheenvuoroista nousi vähemmän esiin kirjallisuuden terapeuttinen merkitys. On tärkeää pitää mielessä, että tämän tutkimuksen puitteissa ei ole pyritty selvittämään ikääntyneiden lukemiselle antamia merkityksiä tyhjentävästi, vaan tarkoitus on ollut löytää jonkinlainen suuntaa antava näkökulma ikääntyneiden lukuharrastuksesta. Syvempää luotaavalla kysymyksenasettelulla vivahde-erot olisivat voineet tulla paremmin esiin, jolloin myös lukemisen merkitykset olisivat voineet painottua hieman toisin.

Taustoitin tutkimuksessa myös ikääntyneiden tiedontarpeita ja tiedonhankintaa. Ikääntyneiden tiedontarpeet näyttivät kohdistuvan erityisesti omaan arkielämään kattaen ensisijaisesti terveyteen ja hyvinvointiin sekä harrastuksiin ja vapaa-aikaan liittyvät tiedontarpeet. Samanlaisia löydöksiä ovat tehneet aikaisemmin myös Kirsty Williamson ja Terryl Asla (2005, 78-80; 2009, 55-60). Heidän tutkimuksensa mukaan tavallisimmat tiedontarpeet ikääntyneillä liittyvät terveyteen, toimeentuloon ja vapaa-aikaan. Ikäryhmästä yli 85-vuotiailla tiedontarpeet keskittyvät heidän havaintojensa mukaan erityisesti terveyden ylläpitoon, kuluttamiseen ja lääkkeisiin. Omassa aineistossani lääkkeet eivät erikseen nousseet esille oletettavasti siitä syystä, että ne niputettiin kuuluvaksi terveyteen ja hyvinvointiin liittyviin aihepiireihin. Toisaalta tutkittavien joukossa oli paljon myös alle 85-vuotiaita varsin hyväkuntoisia ikääntyneitä, joilla lääkkeiden käyttö saattoi olla vielä hyvin vähäistä. Aslan ja Williamsonin tutkimuksista poiketen omassa tutkimuksessani useita mainintoja sai sen sijaan esimerkiksi historiaan ja paikallishistoriaan liittyvät tiedontarpeet. Arvelen tämä johtuvan siitä, että tutkittavat lähestyivät kysymystä koko tutkimustilannetta ohjaavan kantavan teeman eli kirjastonkäytön näkökulmasta, joten myös tiedontarpeita lähestyttiin kenties enemmän kirjastonkäytön kannalta. Muita yhteneväisyyksiä Aslan ja Williamsonin (emt.) tutkimusten kanssa olivat eläk-

keeseen ja etuihin, matkoihin sekä yhteiskunnallisiin asioihin liittyvät tiedontarpeet. Omasta aineistostani esiin noussut havainto tiedontarpeiden vähenemisestä iän karttuessa esiintyi samanlaisena myös Aslan ja Williamsonin (2005, 78-80; 2009, 55-60) teksteissä.

Tarkastelin tiedontarpeiden ohella myös ikääntyneiden tiedonhankintaa. Toimijuuden modaliteettien näkökulmasta ikääntyneiden tiedonhankinta kietoutui haluamisen, osaamisen ja voimisen ulottuvuuksien ympärille. Tällöin haluaminen ilmensi tiedonhankinnan toimeenpanevaa voimaa, voimien tarjolla olevien vaihtoehtojen valinnanmahdollisuutta ja osaaminen kuhunkin tiedontarpeeseen suhteutetun oikean tiedonlähteen valintaa. Williamsonin (1998, 30-33) havainnon mukaan ikääntyneet eivät aina tarkoituksellisesti etsi tietoa vaan informaation äärelle päädytään sattumalta, jolloin tieto löytyy esimerkiksi sanomalehdestä, televisiosta tai radiosta. Sama ilmiö oli havaittavissa myös omassa aineistossani, sillä suurin osa tutkittavista mainitsi löytävänsä vastauksia tiedontarpeisiinsa lehdistä. Myös radio ja televisio olivat suosittuja tiedonlähteitä heti kirjojen jälkeen. Merkillepantavaa oli, että ikääntyneet hyödynsivät paljon kirjastoa tiedonlähteenään ja kirjastosta saatavaa tietoa pidettiin lähtökohtaisesti luotettavana. Osa tutkittavista hyödynsi myös internetiä. Yllättävää oli, että vain alle puolet mainitsivat perheen tai tuttavat tärkeiksi tiedonlähteikseen, sillä niin Williamsonin (1998, 31) kuin Niemelän (2006, 156) tutkimusten mukaan perhe on ikääntyneiden tärkein tiedonlähde. Eroavuuteen voi olla kuitenkin useita syitä. Esimerkiksi tutkimuksen näkökulma saattoi ohjata tutkittavien ajatuksia painettujen lähteiden suuntaan, eikä perheenjäseniltä kysymistä arkipäiväisyytensä vuoksi välttämättä osattu edes ottaa esiin. Mahdollista on kuitenkin myös se, ettei kaikilla tutkittavilla välttämättä ole sellaista sosiaalista verkostoa, jonka puoleen voisi mieltä askarruttavissa asioissa kääntyä. Sen sijaan yhteistä Williamsonin (1998, 31) ja Niemelän (2006, 156-161) tuloksiin verrattuna oli se, että asiantuntijalähteisiin turvauduttiin harvemmin.

Tietotekniikan käyttö tutkittavien joukossa noudatteli myös niitä laajempien tutkimusten perusteella tehtyjä havaintoja, että vanhemmissa ikäryhmissä tietokoneita käytetään vähemmän. Tähän tutkimukseen osallistuneilla tietokone oli alle puolella. Tutkittavat käyttivät tietokonetta enimmäkseen perustoimintoihin eli tiedonhakuun, verkkopankkipalvelujen, sähköpostin ja viranomaispalvelujen käyttöön. Perustoiminnot, kuten sähköpostin käyttö, mainittiin niiksi asioiksi, joita mielellään haluttaisiin myös oppia. Myös Sankarin (2004, 11) tutkimuksen mukaan ikääntyneet olivat kiinnostuneita oppimaan nimenomaan tietotekniikan perustoimintoja.

Tietotekniikan käytöstä ja käyttämättömyydestä oli löydettävissä useita toimijuuden modaliteetteja, joista tärkeimpinä esiin nousivat haluaminen ja osaaminen. Suhtautuminen tietotekniikan käyttöön näyttäytyi hyvin kahtiajakautuneena. Osa piti tietoteknisten taitojen hallitsemista erittäin tärkeänä ja

suhtautui tietokoneisiin myönteisesti. Laiho (2011, 155) päätteli tutkimuksessaan tietoteknisten taitojen antavan ikääntyneelle modernin toimijan aseman. Sama päätelmä on tehtävissä myös tässä tutkimuksessa esiin nousseiden puheenvuorojen perusteella, joissa mahdollisuus hoitaa asiat verkossa nähtiin itsenäisyyttä lisäävänä tekijänä. Osalla haastatelluista asenne tietotekniikkaa kohtaan oli kuitenkin selvästi kielteinen. Sen lisäksi joukossa oli myös heitä, jotka suhtautuivat tietotekniikkaan välinpitämättömästi. He eivät kokeneet tietotekniikan käyttöä välttämättömäksi ja toivoivat pärjäävänsä ilman vastakin. Tietotekniikan selvään torjuntaan tai sen tarpeen vähättelyyn liittyvät syyt piilevät useimmiten osaamisessa - tai paremminkin osaamattomuudessa. Vieras asia koetaan pelottavana ja se herättää epävarmuuden tunteita. Useissa tutkimuksissa juuri osaamisen puute on nostettu tärkeimmäksi ikääntyneiden tietotekniikan käyttöä vähentäväksi syyksi (Isomäki ym. 2003, 150). Ajatukset osaamattomuudesta nousivat esiin myös tähän tutkimukseen osallistuneiden puheenvuoroissa.

Useimmat haastatellut suhtautuivat kuitenkin myönteisesti ajatukseen opetella tietokoneen käyttöä. Myös Laiho (2011, 155-157) havaitsi tutkimuksessaan ikääntyneiden olevan useimmiten motivoituneita oppimaan tietoteknisiä taitoja. Tietoteknisten taitojen oppimisen kannalta haastatellut pitivät tärkeänä rauhallista tahtia ja henkilökohtaista opastusta. Havaintoa tukee myös Blazunin (2013, 118) väitöstutkimus, jonka tulosten perusteella eläkeläiset tarvitsevat nimenomaan yksilöllistä ohjausta ja tukea tieto- ja viestintätekniikan käytössä. Oppimisen ja motivaation kannalta on Blazunin havaintojen mukaan parasta, jos ohjaus voidaan räätälöidä kunkin ikääntyneen tarpeita vastaaviksi. Yksilöllisessä ohjauksessa toteutuisi parhaiten myös tämän tutkimukseen osallistuneiden haastateltujen oppimisen kannalta tärkeinä pitämät rauhallinen etenemistahti ja mahdollisuus matalan kynnyksen oppimistilanteisiin. Tämä olisi mahdollista esimerkiksi vertaisohjauksena toteutetussa koulutuksessa, jossa toinen pidemmällä tietotekniikan käytössä ehtinyt eläkeläinen toimisi ohjaajana. Myös oppimistilaisuuksiin osallistumiseen liittyviä asenne-esteitä saattaa helpottaa koulutuksen järjestäminen vertaisohjauksena (Tikkanen 2013, 520). Vertaisohjauksen esiin tuomat positiiviset vaikutukset nousivat esiin myös Tanskasen (2011) tutkimuksessa. Vertaisohjauksen tarve on huomattu muuallakin, ja Vanhustyön keskusliitto on parhaillaan kehittämässä toimintamallia nettiopastuksen käynnistämiseksi ikääntyneille. Mukana pilotissa on myös Hämeenlinnan kaupunginkirjasto. Vertaisohjaus voisi olla vastaus myös osallistumisen kynnyksen madaltamiselle, sillä jotkut ikääntyneet kokevat lähtötasonsa liian heikoksi osallistuakseen edes alkeistason kurssille. Kirjastossa järjestettävissä koulutustilaisuuksissa tulisikin kiinnittää huomiota siihen, että eri tasoiset käyttäjät huomioitaisiin kurssien sisällöissä ja että oletukset osallistujan pohjatiedoista kerrotaisiin kurssitietojen yhteydessä riittävän selkeästi.

Seuraavaksi tarkastelen tämän tutkimuksen varsinaista ydintä eli ikääntyneiden kirjastonkäyttöä. Aikaisemmista tutkimuksista selviää, että kirjaston fyysisen saavutettavuuden kannalta ikääntyneille on tärkeintä riittävän lyhyt matka kirjastoon (esim. Viiri et al. 2009, 12). Koska tämä tutkimus tuo esiin lähinnä niiden ikääntyneiden näkökulman, joilla on kotoaan lyhyt etäisyys kirjastoon, ei tarkastelun kohteeksi nouse juurikaan niitä kirjastonkäytön esteitä tai rajoitteita, joita kirjastosta kauempana asuvat arjessaan kohtaavat (vrt. Rinta-aho 2011).

Tähän tutkimukseen osallistuneiden ikääntyneiden kirjastonkäyttö muistutti asioimistiheydeltään ja kirjaston peruspalvelujen käytöltään Pehkosen (2011, 69) tekemiä löydöksiä hyvinkääläisten ikääntyneiden kirjastonkäytöstä. Suurin osa ikääntyneistä kertoi asioivansa kirjastossa viikoittain tai vähintään joka toinen viikko. Ikääntyneiden eniten käyttämä palvelu keskittyi kirjaston lainaustoimintojen ympärille. Kaikkein suosituin lainattu aineisto oli kaunokirjallisuus. Seuraavaksi eniten mainintoja saivat elämäkerrat ja muistelmat, tietokirjallisuus sekä harrastekirjat. Kirjaston aineistosta ikääntyneet käyttivät mielellään myös lehtiä, mutta niitä luettiin enimmäkseen kirjaston tiloissa. Samankaltaista aineistonkäyttöä havaitsivat myös Pehkonen (2011, 93) ja Rinta-aho (2012, 65) omissa tutkimuksissaan. Erityisesti ikääntyneille suunnatuista aineistoista niin isotekstiset kuin äänikirjatkaan eivät olleet erityisen suosittuja tutkittujen keskuudessa. Samanlaisia havaintoja tekivät myös Rinta-aho (emt.) ja Pehkonen (emt.). Vaikka isotekstiset olivat vähän käytettyä aineistoa, kohdistui niihin Pehkosen (emt.) mukaan runsaasti kritiikkiä. Tämän hän otaksui johtuvan tarjonnan vähyydestä. Isotekstisten ja äänikirjojen vähäiseltä näyttävä käyttö selittyy kuitenkin osaltaan myös sillä, että erityisesti tähän tutkimukseen osallistuneet ikääntyneet olivat enimmäkseen varsin hyväkuntoisia: he pystyivät, paitsi kannattelemaan kirjoja, myös lukemaan normaalikokoista tekstiä. Lainaamisen ja lehtien lukemisen lisäksi kirjastolla oli tärkeä rooli ikääntyneiden tiedonhankinnassa. Kirjasto kiinnosti ikääntyneitä myös kulttuuri- ja tapahtuma-areenana. Näyttelyissä tutkittavista kävi yli puolet tutkittavista ja erilaisissa tapahtumissa kolmannes. Näyttelyjen suuri suosio ikääntyneiden keskuudessa kävi ilmi myös Viirin ym. (2009, 15) raportissa ja Rinta-ahon (2012, 44) tutkielmassa.

Toimijuuden näkökulmasta tarkasteltuna ikääntyneiden kirjastonkäytön tärkeimmät ulottuvuudet ovat haluaminen, voiminen, kykeneminen ja osaaminen. Haluaminen ilmenee siinä, käyttääkö ikääntynyt kirjaston palveluja. Ikääntyneellä on myös oltava riittävä toimintakyky, jotta kirjastossa asioiminen on ylipäättään mahdollista. Ikääntyneen halua käyttää kirjastopalveluja ohjaavat erilaiset motiivit. Ne vaikuttavat siihen, mitä kirjaston palveluja ikääntynyt asioidessaan hyödyntää. Eri motiivit voivat myös sekoittua ja saattavat ilmetä ikääntyneen toiminnassa yhtä aikaa. Tällöin jokin käyttötapa voit ilmentää samalla kertaa useita motiiveja, esimerkiksi lehtien lukeminen voi olla sekä

kirjaston tiedollista että ajankulullista käyttöä. Kirjastonkäytön motiivit voivat myös vaihdella yhden käyttäjän kohdalla eri ajankohtina. Saamastani aineistosta löytyi viisi keskeistä kirjastonkäytön motiivia:

- 1) luku- tai jonkin muun harrastuksen ylläpitäminen
- 2) tiedon saaminen ja ajan tasalla pysyminen
- 3) kiinnostus kulttuuriin
- 4) ajankulu
- 5) sosiaalinen kanssakäyminen

Tutkimukseen osallistuneiden kirjastonkäyttötapoja määrittelevistä motiiveista nousivat esiin erityisesti kolme ensimmäistä kohtaa. Kirjaston ajankulullinen ja sosiaalinen merkitys asioinnin motiivina oli tämän tutkimuksen valossa vähäisempää. Toisaalta kirjastonkäytön ajankulullista motiivia voi olla vaikea erottaa muista toiminnoista. Näillä kirjastonkäytön motiiveilla on yhtymäkohtia Williamsonin (2009, 85) tutkimukseen, mutta hänen tutkimuksessaan tärkeimmäksi nousi kirjaston sosiaalinen ulottuvuus, jota seurasivat pääsy aineistoihin, kirjaston verkkopalvelut ja tietotekniikka ja siihen liittyvä opastus. Olinkin hieman yllättynyt, että omassa tutkimuksessani kirjaston sosiaalinen ulottuvuus ei erityisesti korostunut, sillä oletin useampien käyvän kirjastossa ollakseen "ihmisten ilmoilla". Tämä voi johtua siitä, että muita toimintoja pidettiin tärkeämpinä, mutta taustalla voi vaikuttaa jälleen useimpien tutkittavien asumismuodon luonne, joka mahdollistaa viikoittaisen osallistumisen sosiaaliseen toimintaan. Jos sosiaalisuuden tarve on tyydyttynyt muilla tavoin, ei kirjastossa käynnille aseteta välttämättä sosiaaliseen yhdessäoloon liittyviä odotuksia.

Vaikka kirjastonkäyttö kuului enemmistön vapaa-ajan aktiviteetteihin, eivät kaikki tutkittavat kirjastoa käyttäneet. Heitä oli tutkittavien joukossa kolme. Syiksi kirjaston ei-käyttöön mainittiin heikentynyt näkö ja se, ettei vain tule mentyä. Tiina Lampisen (2010) Perhon kunnan ikääntyneitä kirjaston ei-käyttäjiä tarkasteleva opinnäyte tuo esiin myös muita syitä, kuten ajan puutteen, vähäisen lukuharrastuksen ja puutteet kirjaston kokoelmassa. Vaikuttaisi siltä, että ikääntyneiden kirjastonkäyttöä määrittelee ainakin osaltaan myös taustalla oleva tottumus. Kaikkien haastateltujen kohdalla kävi ilmi, että kirjastossa käyminen oli kuulunut heidän elämäänsä jo kouluajoista lähtien.

Kirjastonkäyttöä määrittelevä haluamisen ulottuvuus kytkeytyy tiiviisti myös voimisen ulottuvuuteen, jolla tarkoitetaan mahdollisuutta valita käytettäväkseen niitä kirjastopalveluja, jotka ikääntynyt

kokee itselleen merkittäviksi ja mahdollisiksi käyttää. Tärkeää tässä on pysähtyä tarkastelemaan mahdollisiksi koettuja palveluja. Jos ikääntynyt kokee palvelun mahdolliseksi käyttää, kytkeytyy siihen myös ajatus omien taitojen riittämisestä. Mutta mitä jos ikääntynyt kokee palvelun olevan ulottumattomissa oman osaamattomuuden takia? Aineistosta nousi esiin erilaisiin oppimistilanteisiin liittyvät asenteelliset esteet, jolloin ikääntyneen oma käsitys liian alhaisesta taitotasosta saattoi olla esteenä jopa tietotekniikan alkeiskurssille osallistumiselle. Tällöin olemassa olevien vaihtoehtojen kirjo kapenee asenteeseen ja osaamiseen liittyvistä syistä, joten osaamisen ja tuntemisen ulottuvuudet kaventavat voimisen ulottuvuuden takana olevien vaihtoehtojen määrää.

Edelleen osaamisen näkökulmasta tarkasteltuna kirjastonkäytössä esiin nousee ikääntyneen kyky hyödyntää kirjastonpalveluja. Osataksaan ikääntyneen on tunnettava kirjaston palvelut ja aineistot sekä tiedettävä, kuinka hänen tarvitsemaansa aineistoon pääsee käsiksi. Aineiston perusteella suurin osa tutkittavista osasi hyödyntää kirjaston palveluja omia tarpeitaan vastaavasti ja koki pärjäävänsä kirjastossa nykyisillä taidoillaan. Toimijuuden modaliteeteista kirjastokontekstiin kytkeytyvää täytymisen ulottuvuutta eli kirjastosta johtuvia esteitä tai rajoitteita esiintyi vain vähän. Kirjaston tapahtumien ajankohta oli yhdelle haastateltavalle esteenä toteuttaa toimijuuttaan kulttuuritoimintoihin osallistumisen saralla. Toisessa puheenvuorossa täytymisen ulottuvuus kytkeytyi osaamiseen. Kyseessä oli kaunokirjallisen aineiston löydettävyyteen liittyvät vaikeudet.

Aineistosta esiinnousseita kirjastonkäytön esteitä, jotka ilmentävät toimijuuden modaliteeteista kykenemisen ulottuvuutta, olivat erityisesti ikääntyneen näkökykyyn ja liikkumiseen liittyvät esteet tai rajoitteet. Koska suurin osa tähän tutkimukseen osallistuneista ikääntyneistä olivat hyväkuntoisia ja asuivat varsin lähellä kirjastoa, ei aineisto anna kuvaa niiden ikääntyneiden kirjastonkäyttömahdollisuuksista, jotka ovat liikuntakyvyltään heikkoja ja asuvat etäällä kirjastosta. Jos ikääntyneen toimintakyky on rajoittunut esimerkiksi heikentyneen näön vuoksi, korostuu ympäristön ja muiden ihmisten rooli ikääntyneen toimijuuden toteutumisessa. Kirjastonkäyttö voi tällöin muuttua muista riippuvaiseksi, jolloin esimerkiksi ikääntynyt tarvitsee saattajan kirjastoon, jonkun toisen on hoidettava asiointi ikääntyneen puolesta tai ikääntynyt voi siirtyä kirjaston kotipalvelun asiakkaaksi, mikäli sellainen vaihtoehto on mahdollinen.

Haastateltujen kirjastonkäytössä oli tapahtunut muutoksia eläkkeelle jäämisen ja ikääntymisen myötä. Tutkimusten mukaan kirjaston käyttö vähenee iän myötä. Kirjaston hyötyjä kuntalaisten arjessa kartoittaneessa tutkimuksessa yli 65-vuotiaista 47 % käytti kirjastoa vähintään kerran kuussa, 26 % muutaman kerran vuodessa ja 27 % ei enää lainkaan. (Serola & Vakkari 2011, 44). Vaikka Serolan ja Vakkarin tutkimuksen mukaan kirjastonkäyttö vähenee ikääntymisen myötä, kokivat tähän tut-

kimuksen haastatelluista viisi, että heidän kirjastonkäyttönsä oli lisääntynyt eläkkeellä ollessa. Eri-tyisesti käytettävissä olevalla ajalla ja kirjaston läheisellä sijainnilla koettiin oleva suuri merkitys kirjastonkäytön lisääntymiselle. Kolmen haastatellun kirjastonkäyttö oli kuitenkin vähentynyt. Huolimatta siitä, oliko ikääntyneen kirjastonkäytössä tapahtunut muutoksia, näyttäisi kirjastolla olevan erittäin suuri merkitys monelle ikääntyneelle. Tähän tutkimukseen osallistuneiden ikääntyneiden puheenvuoroissa kirjaston merkitys tiivistyi kahden näkökulman ympärille. Yksilötasolla kirjasto merkitsi ikääntyneille tärkeää hyvinvoinnin lähdettä. Tätä näkökulmaa tukevat myös Hyy-pän (2005) ja Liikasen (2010) tutkimukset kulttuuripalvelujen hyvinvointia tuottavasta merkitykses-tä. Toinen merkitys laajeni yksilötasolta kohti yhteiskunnallista tasoa, sillä kirjastolla nähtiin olevan myös tärkeä sivistyksellinen arvo.

Kartoitin tutkimuksessa yleisellä tasolla myös haastateltujen tyytyväisyyttä Kangasalan kirjastopalveluihin. Tuloksia arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, etten ole käynyt yksityiskohtaisesti läpi jokaista kirjastossa olevaa aineistolajia tai palvelua (vrt. Pehkonen 2011, 77-89), vaan tulokset perustuvat ikääntyneiden yleiseen arvioon sitä, miten kokoelma ja palvelut ovat vastanneet heidän tarpeisiinsa. Puheenvuoroista käy ilmi, että ikääntyneet ovat pääasiassa tyytyväisiä kirjaston palve-lutarjontaan. Erityistä tunnustusta osakseen sai kirjaston ystävällinen ja palvelualtis henkilökunta. Useimmat tutkittavat pitivät henkilökohtaista palvelua hyvin tärkeänä ja useista puheenvuoroista kävi ilmi, että hyvällä palvelulla edistettiin ikääntyneen kirjastonkäyttöä esimerkiksi tilanteissa, joissa haluttua teosta ei löytynyt. Myös kirjaston aineistoihin tutkittavat olivat enimmäkseen tyyty-väisiä ja kokivat kirjaston täyttävän tarpeensa. Tärkeää kirjaston kokoelmassa on sen tarjoama mahdollisuus ylläpitää luku- tai muuta harrastusta ja täyttää tiedontarpeita. Siksi kattavan aineisto-tarjonnan säilyttäminen vastakin näyttäytyy tärkeänä ikääntyneiden kirjastonkäytön kannalta, sillä kirjaston merkitys tulee esiin eritoten aineiston kautta.

Sen sijaan aineiston löydettävyyteen osa ikääntyneistä koki kaipaavansa apua. Ongelmalliseksi muotoutui tilanne, jossa ikääntyneellä ei ollut kirjastoon mennessä mielessä, mitä lainata seuraavak-si. Ilman ajatusta kirjailijasta tai genrestä tietyn tyyppisen kirjallisuuden löytäminen oli vaikeaa. Saarisen (2011, 67) mukaan kaunokirjallisuus on kirjastoissa aineistoa, joka kattaa kokoelmista merkittävän osan ja jota lainataan paljon, mutta jonka löydettävyyttä ei ole kehitetty yhtä systemaatisesti kuin tietokirjallisuuden tai musiikkiaineistojen. Kirjojen löydettävyydellä on suora yhteys ikääntyneiden mahdollisuuteen toteuttaa lukuharrastustaan ja toimijuuttaan lukijoina. Siksi kirjaston olisi hyvä pohtia näkökulmia, joilla kaunokirja-aineistoa voisi tuoda entistä paremmin esille, kuten vaikkapa aiheenmukaisia kirjavinkkilistoja laatimalla.

Kirjaston saavutettavuus niin tilojen, tunnelman, tiedotuksen kuin aukioloaikojenkin osalta sai osakseen myönteisiä arvioita. Varsinaisia tiloihin liittyviä toiveita esitettiin vain lehtilukusalin valaistuksen osalta: pöydillä olevat valaisimet toisivat helpotusta heikkonäköiselle. Saavutettavuutta pohdittaessa on muistettava, että tutkimuksessa ei juurikaan päästy käsiksi niihin ongelmiin, joita kirjaston etäinen sijainti tuottaa ikääntyneille asiakkaille tai niihin mahdollisiin ongelmiin, joita toimintakyvyltään heikentynyt ikääntynyt kirjastossa kohtaa. Kuitenkin tämän aineiston valossa ilta-aikaan sijoittuvat tapahtumat näyttivät palvelevan parhaiten niitä ikääntyneitä, jotka asuvat hyvin lähellä kirjastoa.

Kirjaston tapahtumatarjonta oli tuttua monelle tutkittavalle. Kaikki eivät olleet kuitenkaan tapahtumiin osallistuneet. Puheenvuoroista kävi ilmi, että haastatellut kokivat tapahtumatarjonnan riittäväksi ja olivat tyytyväisiä nykyisten tapahtumien sisältöihin. Erityistä ikääntyneille suunnattua ohjelmaa, jota kirjasto voisi tarjota, oli haastateltujen vaikea keksiä. Nykyisin tarjolla olevista ja mahdollisista tapahtumista kaikkein kiinnostavimmaksi tutkittavat kokivat musiikkiin liittyvät tapahtumat, joita Kangasalan kirjastossa järjestetäänkin varsin aktiivisesti. Myös terveyteen liittyvät tapahtumat herättivät kiinnostusta samoin kuin kirjailijavierailut, atk-kurssit sekä sähköisten kirjojen käyttöön liittyvät opastukset. Jonkin verran kiinnostusta osakseen saivat myös ajankohtaisiin aiheisiin liittyvät luennot ja keskustelutilaisuudet, muistelupiirit sekä sukututkimukseen tai paikallishistoriaan liittyvät tilaisuudet.

Kirjaston tapahtumatarjontaa pohtiessa on syytä kiinnittää huomiota siihen, että suurin osa tutkittavista asuu kirjaston lähellä olevassa senioritalossa, jossa talonväki itse tai talossa työskentelevä palveluohjaaja järjestää asukkaille monenlaista ohjelmaa. Tämä osoittautui tutkimuksen näkökulmasta sekä eduksi että haitaksi. Haittapuolena esiin nousi se, että ulottumattomiin jäivät moniäänisemmät näkökulmat niiden kirjastonkäyttäjien ajatuksista, joilla ei ole senioritalon kaltaista yhteisöä ympärillään. Yhteisöllisen asumismuodon ansiosta ikääntyneet eivät välttämättä kaipaa niin paljon ulkopuolelta järjestettyä toimintaa, koska he järjestävät toiminnan itse.

V4: [...] meillä on täällä kaikkea sellaista, mitä tuolla omakotialueella asuvalla tämän ikäisellä ei ole, että meillä ei ole tarvetta joka asialle lähtee johonkin vaan me voidaan tehdä sitä täällä. Se on hirveen kiva ihan oikeesti.

V3: Meillä on talossa ne [ikääntyneille suunnatut ohjelmat]. Meillä kaikki lähimain tarpeellinen hoitotestamenttia myöten. Terveystenhoidot ja tukipalvelut, kaikista näistä on puhuttu ja puhutaan tarvittaessa. [...] Palveluohjaaja järjestää meille heti, jos jotain tällaista pyydetään. Että se tässä on näin isossa talossa, että ei se kirjasto...

H: Niin, että helpompi tässä?

V3: Niin ja sitten kun tässä on kaverit, niin on helpompi vaihtaa heti mielipiteitä. Tonne jos mä menen, niin mä oon ihan vieraitten keskellä. [...] Mun on helppo kyllä tutustua, mutta ei tomosessa tilaisuudessa tutustu, jossa kuunnellaan muita.

Toisaalta se, että tutkimuksen myötä sain kosketuksen senioritalon kaltaiseen asumismuotoon, avasi uusia näkökulmia siihen, minkälaiset vapaa-ajan aktiviteetit monia ikääntyneitä kiinnostavat. Tässä tapauksessa ikääntyneitä selvästi motivoi toimiminen tutussa ympäristössä tuttujen ihmisten keskeillä. Myös kulttuuriaiheisen ohjelman tuottaminen itse ideoiden ja tehden näyttäytyi kahdelle haastattelulle innostavana elementtinä. Tämä herättää kysymyksen, miten kirjastossa voitaisiin toteuttaa yhteisöllistä kulttuuritoimintaa niin, että ikääntyneet itse osallistettaisiin sekä suunnitteluun että toteutukseen?

Hakeutuvista kirjastopalveluista tässä tutkimuksessa kiinnitettiin huomiota vain kirjaston kotipalveluun kysymällä tutkittavilta kiinnostusta palvelua kohtaan. Resursseista johtuen kirjaston kotipalvelua on voitu toteuttaa Kangasalla vain hyvin pienimuotoisena. Ajatus kotipalvelusta herätti useissa tutkittavista kuitenkin kiinnostusta, vaikka aivan ajankohtainen asia se ei hyvän kunnon vuoksi heille vielä ollutkaan ja puheenvuoroissa korostui henkilökohtaiselle kirjastossa asioimiselle annettu arvo. Vastaavanlaisia havaintoja teki myös Rinta-aho (2012, 64) omassa tutkimuksessaan. Tutkimukseni ei siis kerro kotipalvelun todellisesta tarpeesta. Mikäli kirjasto pystyisi laajentamaan kotipalvelutoimintaansa esimerkiksi vapaaehtoisvoimin, olisi palvelun tarpeen selvittäminen kohdennettava niihin ikääntyneisiin, joiden toimintakyky ei mahdollista kirjastossa asiointia. Koska lukeminen näyttäisi olevan monille ikääntyneille tärkeä vapaa-ajan aktiviteetti ja hyvinvoinnin lähde, ovat suunnitelmat toiminnan laajentamisen kartoittamiseksi paikallaan.

Tutkimusmenetelmäni teemahaastattelu ja lomakekysely soveltuivat hyvin ikääntyneiden kirjastonkäytön ja siihen liittyvien taustatekijöiden selvittämiseen. Kuitenkin tiedontarpeiden ja -lähteiden kartoittamiseen esimerkiksi päiväkirjaseuranta voisi toimia paremmin, sillä haastattelutilanteessa kysyttäessä tai kyselylomaketta täyttäessä niitä saattaa olla vaikea palauttaa mieleen. Tutkimusongelmiin vastaamisen kannalta aineistoa kertyi kuitenkin riittävästi, vaikka toivoin useamman ikääntyneen vastaavan lomakekyselyyn. Pääpaino tutkimuksessa oli haastatteluilla, mutta kyselyt täydensivät haastatteluaineistoa hyvin ja toivat mielekkyyttä myös joidenkin tulosten esittämiseen taulukkomuodossa.

Kuten ikääntymistutkimuksissa on mainittu, ovat ikääntyneet hyvin heterogeeninen joukko. Tämä kävi ilmi myös tämän tutkimuksen valossa. Heterogeenisuutta oli havaittavissa sekä kirjastonkäyttötavoissa että kirjastonkäytön taustatekijöissä. Kirjallisuudessa heterogeenisuus ilmenee myös eri ikäpolviin liittyvissä kuvauksissa. Ennen sotia syntyneitä on luonnehdittu vaatimattomaksi ja vähään tyytyväksi sukupolveksi, kun taas suuria ikäluokkia kuvaillaan vaatimuksiltaan suuremmaksi ryhmäksi. Ikääntyneiden kirjastonkäyttöön liittyviä jatkotutkimuksia ja kirjastojen tulevaisuuden

kehitystä ajatellen voisi olla hedelmällistä rajata tutkimus käsittämään pelkästään suuria ikäluokkia tai vasta eläkkeelle jäämässä olevia, tai tehdä vertailevaa tutkimusta suurten ikäluokkien ja vanhemman polven ikääntyneiden välillä. Jyrkämän toimijuuden modaalisten ulottuvuuksien mallia käyttäen voisi selvittää, millaisena eri ikäpolvien toimijuus näyttäytyy kirjastokontekstissa.

Tässä tutkimuksessa on kuultu enimmäkseen niiden ikääntyneiden ajatuksia, jotka käyttävät kirjastoa. Siksi tulokset eivät kerro kovin paljon niistä syistä, jotka vaikuttavat kirjaston ei-käyttöön ikääntyneiden parissa. Tavoittaakseen niitä ikääntyneitä, jotka eivät kirjastoa käytä, voisi kirjasto jalkautua heidän pariin kertomaan palveluistaan esimerkiksi eläkeläisjärjestöjen kautta. Eläkeläisjärjestöjen kautta voisi olla mahdollista kartoittaa myös laajemmin niitä tekijöitä, jotka vaikuttavat kangasalalaisten ikääntyneiden kirjaston ei-käyttöön.

Kirjasto voi omalta osaltaan olla mukana tukemassa aktiivista ikääntymistä ja iäkkäiden arjen mielekkyyttä, tarjota elämyksiä ja tietoa, lisätä osallisuutta ja osallistumisen mahdollisuuksia ja siten hyvinvointia (Pynnönen 2012). Tärkeintä on tuntee alueen ikääntyneet. Siihen tämä tutkielma on pyrkinyt antamaan vastauksia.

LÄHTEET

Almgren, P. & Jokitalo, P. 2011. Johdatus asiakkuuksien äärelle. Teoksessa Päivi Almgren & Päivi Jokitalo (toim.) Kirjasto 2012 asiakkaan asialla. Helsinki: Avain. 7-25.

American Library Association, 2008. Guidelines for library and information services to older adults. [Verkkojulkaisu] <http://www.ala.org/rusa/resources/guidelines/libraryservices> (käytetty 18.12.2014).

Asla, T. & Williamson, K. & Mills, J. 2006. The role of information in successful aging: The case for a research focus on the oldest old. *Library & Information Science Research* 28 (1). 49-63.

Blazun, H. 2013. Elderly people's quality of life with information and communication technology (ICT): toward a model of adaptation to ICT in old age. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies*, no 59. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.

Blomgren, K. 2012. Ikäkuulo. [Verkkojulkaisu] http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00840&p_haku=kuulo (käytetty 28.11.2014).

Celia 2014. www.celia.fi (käytetty 5.1.2014).

Czaja, S. 1997. Computer technology and the older adult. Teoksessa Martin Helander et al. (toim.) *Handbook of human-computer interaction*. Amsterdam: Elsevier Science B.V. 797-812.

Eriksson-Backa, K. 2010. Elderly people, health information and libraries: a small-scale study on seniors in language minority. *Libri* 60 (2). 181-194.

Eskola, J. & Suoranta, J. 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: vastapaino.

Fornäs, J. 1998. Kulttuuriteoria. Myöhäismodernin ulottuvuuksia. Tampere: Vastapaino.

Hakonen, S. 2003. Kirjallisuus - kumppani ja elämän tulkki. Teoksessa Marjatta Marin & Sinikka Hakonen (toim.) *Seniori- ja vanhustyö arjen kulttuurissa*. Jyväskylä: PS-kustannus. 138-145.

Heikkilä, M. 2007. Elettyä elämää ja tätä päivää. *Kirjastolehti* 2/2007. 32.

Hihnala, H. 2010. Teknologiaa ikäihmisten ehdoilla. *Vanhustyö* 6/2010. 26-27.

- Hiltunen, E.** 2009. Ikääntyvän väestön kirjastopalvelut Itä-Suomessa. Itä-Suomen lääninhallituksen julkaisuja Nro 166.
- Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P.** 2007 Tutki ja kirjoita. 13. osin uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Hirsjärvi, S. & Hurme, H.** 2011. Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.
- Hokka-Ahti, R.** 2008. Seniorista aktiivikansalaiseksi. Kirjastolehti 5/2008. 16-18.
- Hyypä, M.T.** 2002. Elinvoimaa yhteisöstä. Sosiaalinen pääoma ja terveys. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Hyypä, M.T.** 2005. Kulttuuri ja terveys. Helsinki: Edita Prima.
- Isomursu, L.** 2004. Vanhuskäsitys yleisessä kirjastossa. Oulun yliopisto. Informaatiotutkimuksen laitos. Pro gradu -tutkielma.
- Isomäki, A., Päykkönen, K. & Sankari, A.** 2003. Ikääntyneet ja tietotekniikan käytettävyys. Gerontologia 3/2003. 149-154.
- Joseph, M.** 2006. Active, engaged, valued: older people and public libraries in New South Wales. *Aplis* 19 (3), 113-117.
- Juva, K.** 2013. Alzheimerin tauti. [Verkkajulkaisu]
http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00699&p_haku=alzheimer
 (käytetty: 28.11.2014).
- Jyrkämä, J.** 2001. Vanheneminen ja vanhuus. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lapsuudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino, 267-323.
- Jyrkämä, J.** 2007. Toimijuus ja toimijatilanteet - aineksia ikääntymisen arjen tutkimiseen. Teoksessa Marjaana Seppänen et al. (toim.) Vanhuus ja sosiaalityö: sosiaalityö avuttomuuden ja toimijuuden välissä. Jyväskylä: PS-Kustannus. 195-217.
- Jyrkämä, J.** 2008. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä - hahmottelua teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. Gerontologia 4/2008. 190-203.

Jyrkämä, J. 2013a. Vanheneminen, arkitilanteet ja toimijuus. Teoksessa Eino Heikkinen et al. (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim. 421-425.

Jyrkämä, J. 2013b. Ikäihmiset ja toimijuus. Ikäihmisen vireä huominen. Oulu 18.4.2013. [Verkkojulkaisu] http://www.oamk.fi/hankkeet/eee/docs/ikaihminen/jyrki_jyrkama.pdf (käytetty 14.1.2015).

Kangasala 2015. Kangasalan kunnan verkkosivut. [Verkkojulkaisu] www.kangasala.fi (käytetty 9.1.2015).

Kara, N. 2013. Ikääntyneet kirjastonkäyttäjät tiedonlähteillä. Turun ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun koulutusohjelma. Opinnäyte.

Kettunen, H. 2013. Lähipalvelut takaisin - liikkuvat palvelut avuksi. Vanhustyö 3-4/2013. 6-9.

Kirjastolaki 4.12.1998/904.

Klapuri M. & Toivola, L. 1986. Vanhukset, lukeminen ja kirjastonkäyttö. Helsinki: Kirjastopalvelu Oy.

Koivu, I. 2014. Kirjastojen senioripalvelut. Kirjastot ympäri Suomen palvelevat iäkkäämpiä asiakkaitaan monin eri tavoin. Kirjastolehti 3/2014. 10-11.

Kontio, M. 2012. Seniorit ja Kokkolan kirjastopalvelut. Oulun seudun ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun koulutusohjelma. Opinnäyte.

Laakso, L. 2010. Kirjaston kotipalvelutoiminta. Helsinki: BTJ Kustannus.

Laiho, M. 2011. Tietokone ikäihmisen arjessa. Helsingin yliopisto. Sosiaalipolitiikka. Lisensiaatintutkimus.

Lampinen, T. 2010. Miksi kirjastoa ei käytetä? Teemahaastattelu Perhon kunnankirjaston yli 60-vuotiaille ei-käyttäjille. Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun koulutusohjelma. Opinnäyte.

Liikanen, H-L. 2010. Taiteesta ja kulttuurista hyvinvointia - ehdotus toimintaohjelmaksi 2010-2014. Opetusministeriön julkaisuja 2010:1.

Liikanen, H-L. 2011. Ikääntyminen ja kulttuuri. Kohti seniorikulttuuria. Ikäinstituutin julkaisuja. Oraita1/2011.

- Litmanen-Peitsala, P.** 2009. Kirjastosta vanhuuden turvaa. Kuka tuottaa monipalveluauton monet palvelut? Kirjastolehti 5/2009. 15.
- Lumme-Sandt, K.** 2005. Vanhan ihmisen kohtaaminen haastattelutilanteessa. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino. 125-144.
- Lyyra, T-M. & Lyyra, A-L.** 2006. Harrastustoiminnot 65-69-vuotiailla jyvaskyläläisillä vuosina 1988, 1996 ja 2004. Teoksessa Eino Heikkinen et al. (toim.) Ovatko 65-69-vuotiaat aikaisempaa toimintakykyisempiä, terveempiä ja aktiivisempia? Havaintoja Ikivihreät-projektin kohorttiventailu-tutkimuksesta vuosilta 1988, 1996 ja 2004. Helsinki: Kelan tutkimusosasto. 119-132.
- Mates, B.** 2003. 5-star programming and services for your 55+ library customers. Chicago: American Library Association.
- Mäkinen, O.** 2011. Kaarinan kirjaston senioripalvelut. Kirjastolehti 2011/2. 25.
- Niemelä, R.** 2006. Ikääntyneiden informaatiokäyttäytyminen. Laadullinen tutkimus arkielämän informaatiokäytännöistä ja toimintaan aktivoitumisesta. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 74. Oulu: Oulun yliopisto.
- Nummelin, S.** 2011. Kulttuurin hyvinvointivaikutukset: onnea, elämyksiä, terveyttä. Turun kaupunki. Tutkimuskatsauksia 1/2011.
- Oivio, A.** 2014. "Sähän kysyt nyt kun ikäihmisiltä" - Ikääntyneiden kirjastopalveluiden kehittäminen Seinäjoen kaupunginkirjastossa. Seinäjoen ammattikorkeakoulu. Kirjasto- ja tietopalvelun tukinto-ohjelma. Opinnäyte.
- Opetusministeriö** 2003. Kirjastostrategia 2010. Tiedon ja kulttuurin saatavuuden politiikka. Opetusministeriön julkaisuja 2003:1.
- Opetusministeriö** 2006. Taiteen ja kulttuurin saavutettavuus. Opetusministeriön toimenpideohjelma 2006-2010. Opetusministeriön julkaisuja 2006:6.
- Opetusministeriö** 2009. Opetusministeriön kirjastopolitiikka 2015. Yleiset kirjastot. Kansalliset strategiset painoalueet. Opetusministeriön julkaisuja 2009:32.
- Opetus- ja kulttuuriministeriö** 2010. Yleisten kirjastojen laatusuositus. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2010:10.

- Pehkonen, P.** 2011. Seniorit arvioimassa kirjastopalveluita: kyselytutkimus Hyvinkään kaupungin kirjaston iäkkäille asiakkaille. Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median laitos. Pro gradu-tutkielma.
- Pikkarainen, A.** 2007. Vapaa-aika ja harrastukset. Teoksessa Tiina-Mari Lyyra et al. (toim.) Vanheneminen ja terveys. Helsinki: Edita. 89-113.
- Pitkänen, M.** 2000. Eläkeikäisten osallistuminen opintotoimintaan. Teoksessa Pekka Sallila (toim.) Oppiminen ja ikääntyminen. Aikuiskasvatuksen 41. vuosikirja. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy. 182-200.
- Pynnönen, K. & Mitchell, R.** 2012. Ikääntyvät ja ikääntyneet taiteen ja kulttuurin kentillä. 50+ kulttuuribarometrin tuloksia. Cuporen julkaisuja 20. Helsinki: Unigrafia.
- Rahkonen, J. & Mäkinen, M.** 2013. Eloisa ikä -ohjelman kyselytutkimus. [Verkkajulkaisu] <http://www.eloisaika.fi/ajankohtaista/uutiset/?x25663=70980> (käytetty 14.1.2015).
- Rantamaa, P.** 2001. Ikä ja sen merkitykset. Teoksessa Anne Sankari & Jyrki Jyrkämä (toim.) Lap-suudesta vanhuuteen. Iän sosiologiaa. Tampere: Vastapaino. 51-59.
- Rinta-aho, R.** 2012. Ikääntyneiden kirjastopalvelut harvaan asutulla maaseudulla. Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median laitos. Pro gradu-tutkielma.
- Roponen, M.** 2014. Seniorinörtit. Vapaaehtoiset jakavat atk-taitojaan ikätovereilleen Kortepohjan kirjastossa. Kirjastolehti 3/2014. 15-16.
- Ruoppila, I.** 2004. Iäkkäiden henkilöiden harrastukset. Teoksessa Tarjaliisa Raitanen ym. (toim.) Geropsykologia. Vanhenemisen ja vanhuuden psykologia. Helsinki: WSOY. 476-513.
- Saarenheimo, M.** 2014. Mitä vanhuudelle on tapahtunut? Eloisa ikä-aineistot. [Verkkajulkaisu] <http://www.eloisaika.fi/aineisto/pohdintoja-ikaantymisesta/> (käytetty 18.12.2014).
- Saarenheimo, M., Pietilä, M. & Raitakari, S.** 2011. Elämänkulku ja sukupolvet. Gerontologia 3/2011. 197-199.
- Saarinen, K.** 2011. Hyvän kirjan merkki. Turun kaupunginkirjaston asiakkaiden keinot löytää mieluista luettavaa pääkirjaston kaunokirjallisuusosastolta. Tampereen yliopisto. Informaatiotutkimuksen ja interaktiivisen median laitos. Pro gradu -tutkielma.

- Saarinen, P. & Korkiakangas, M.** 1997. Ihanaa vai pitkäväteistä. Lukeminen nuorten harrastukse-
na. Helsinki: BTJ Kirjastopalvelu Oy.
- Sahlander, T.** 2015. Kangasalan kulttuurijohtaja. Sähköpostihaastattelu 8.1.2015. (Aineisto tekijän
hallussa)
- Sankari, A.** 2004. Ikääntyviä tietoyhteiskunnassa. Kulttuuriset ajattelutavat ja sosiaalinen tila. Jy-
väskylän yliopisto SoPhi 88. Jyväskylä: Minerva.
- Serola, S. & Vakkari, P.** 2011. Yleinen kirjasto kuntalaisten toimissa. Tutkimus kirjastojen hyö-
dyistä kuntalaisten arkielämässä. Opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisuja 2011:21.
- Sloan, M.** 2009. Developing a good practice guide on library services for older adults. *Aplis* 22 (2),
48-57.
- Sosiaali- ja terveysministeriö** 2006. Terveysten edistämisen laatusuositus 2006. Sosiaali- ja terve-
ysministeriön julkaisuja 2006:19.
- Sosiaali- ja terveysministeriö** 2013. Laatusuositus hyvän ikääntymisen turvaamiseksi ja palvelujen
parantamiseksi. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2013:11.
- Suomen kulttuurirahasto** 2013. Suomalaisten näkemykset kulttuurista 2013. [Verkkajulkaisu]
https://www.skr.fi/sites/default/files/Suomalaisten_n%C3%A4kemykset_kulttuurista_2013.pdf
(käytetty 2.1.2015).
- Suutama, T.** 2013. Muisti ja oppiminen. Teoksessa Eino Heikkinen et al. (toim.) *Gerontologia*.
Helsinki: Duodecim. 216-226.
- Suutama, T. & Ruoppila, I.** 2007. Kognitiivinen toimintakyky. Teoksessa Tiina-Mari Lyyra et al.
(toim.) *Vanheneminen ja terveys*. Helsinki: Edita. 116–128.
- Tanskanen, M.** 2011. Ikääntyminen ja tietotekniikan oppiminen: ”Kaikki uutta!”. Jyväskylän yli-
opisto. Tietojenkäsittelytieteiden laitos. Pro gradu-tutkielma.
- Tapio, T.** 2011. Vanhuuskäsitys muuttuu – samoin opetus. *Vanhustyö* (4): 44-45.
- Tikka, M.** 1994. Kalenteri-ikästä omaelämäkerralliseen ikään. Teoksessa Antti Uutela & Jan-Erik
Ruth (toim.) *Muuttuva vanhuus*. Tampere: Tammerpaino. 81-101.

- Tikkanen, T.** 2013. Elinikäinen oppiminen - kohti aktiivista vanhuutta. Teoksessa Eino Heikkinen et al. (toim.) Gerontologia. Helsinki: Duodecim. 509-525.
- Tilastokeskus** 2012. Väestöennuste. [Verkkajulkaisu]
https://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_vaesto.html#vaestoennuste (käytetty 28.11.2014).
- Tilastokeskus** 2013. Kuntien avainluvut. Kangasala. [Verkkajulkaisu]
<http://www.stat.fi/tup/kunnat/kuntatiedot/211.html> (käytetty 8.1.2015).
- Tilastokeskus** 2014. Puolet suomalaisista mukana yhteisöpalveluissa. [Verkkajulkaisu]
http://www.tilastokeskus.fi/til/sutivi/2014/sutivi_2014_2014-11-06_tie_001_fi.html (käytetty 11.12.2014).
- Tuomi, J. & Sarajärvi, A.** 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. 5. uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- Usherwood, B. & Toyne, J.** 2002. The value and impact of reading imaginative literature. Journal of Librarianship and Information Science 34 (1). 33-41.
- Vaarama, M., Luoma M-L. & Ylönen, L.** 2006. Ikääntyneiden toimintakyky, palvelut ja koettu elämänlaatu. Teoksessa Mikko Kautto (toim.) Suomalaisten hyvinvointi 2006. [Helsinki]: Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. 104-136.
- Valli, R.** 2007. Ikkunoita tutkimusmetodeihin 1. Metodien valinta ja aineistonkeruu: virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. Jyväskylä: PS-kustannus. 102-125.
- Verho S.** 2008. Kotikirjastopalvelu kytkee mummit suureen maailmaan. Kirjastolehti 5/2008. 20-21.
- Viiri, M. & Ketonen, A., Almgren P. & Kinnunen, R.** 2009. Ikääntyneiden kirjastopalvelut Länsi-Suomessa. Länsi-Suomen lääninhallituksen julkaisusarja 8/2009.
- Wessman, J. et al.** 2013. Ikääntynyt ja teknologia. Kokemuksiani teknologian käytöstä. KÄKÄTE-tutkimuksia 2/2013. [Verkkajulkaisu]
http://www.ikateknologia.fi/images/stories/Julkaisut/ikaantynyt_ja_teknologia_tutkimus_netti.pdf (käytetty 15.1.2015).
- Williamson, K.** 1998. Discovered by chance. The role of incidental information acquisition in an ecological model of information use. Library & Information Science Research 20 (1). 23-40.

Williamson, K. 2009. Creating the new village green: The impact of the retirement of the baby boomers on the public library. *Australasian Public Libraries and Information Services (APLIS)* 22 (2). 83-88.

Williamson, K. & Asla, T. 2009. Information behavior of people in the fourth age: implications for the conceptualization of information literacy. *Library & Information Science Research* 31 (2). 76-83.

Williamson, K. & Asla, T. 2010. Older adults' information needs and behavior. *Teoksessa Encyclopedia of library and information sciences*. 3. painos. London: Taylor & Francis. 3938-3943.

Williamson, K., Bannister, M. & Sullivan, J. 2010. The crossover generation: Baby boomers and the role of the public library. *Journal of Librarianship and Information Science* 42 (3). 179-190.

LIITE 1: Saatekirje lomakekyselyn täyttäjille

Saatekirje

24.11.2014

Arvoisa seniori!

Teen Tampereen yliopistoon opinnäytetyötä, jossa selvitetään kangasalalaisten seniorien lukutottumuksia, kirjastonkäyttöä ja toivomuksia kirjaston palvelujen kehittämiseksi. Tämä kyselylomake on osa tuota tutkimusta. Tutkimukseen osallistuminen ei edellytä aktiivista kirjastonkäyttöä. Vastaamiseen kuluu aikaa n. 20 minuuttia.

Kyselyyn osallistumalla pääsette vaikuttamaan Kangasalan kirjaston ikääntyvien palvelujen kehittämiseen. Vastauksenne on tärkeä!

Täytettyänne lomakkeen laittakaa se takaisin kirjekuoreen ja palauttakaa se talon palveluohjaajalle tai talopostilaatikkoon 8.12.2014 mennessä.

Tutkimuksessa saatuja tietoja käytetään ikääntyneiden kirjastopalvelujen kehittämiseen Kangasalan kirjastossa. Annetut tiedot käsitellään luottamuksellisesti.

Lisätietoja kyselystä antaa tutkimuksen tekijä FM Heidi Pehkonen puh. XXXXXXXXX tai pehkonen.heidi.m@student.uta.fi

Kiitos vastauksestanne jo etukäteen!

LIITE 2: Lomakekysely

KIRJASTOKYSELY KANGASALAN SENIOREILLE

Valitkaa sopiva vaihtoehto tai kirjoittakaa vastauksenne sille varattuun paikkaan.

Taustatiedot

1. Sukupuoli
☐ nainen ☐ mies
2. Ikäanne: _____ vuotta
3. Asutteko
☐ Yksin
☐ Yhdessä puolisonne tai muun läheisenne kanssa

Tietotekniikan käyttö

4. Onko kotonanne tietokone?
☐ Kyllä ☐ Ei
5. Onko käytössänne Internet-yhteys?
☐ Kyllä ☐ Ei
6. Miten usein käytätte itse tietokonetta (kotona tai muualla)?
☐ Päivittäin
☐ Viikoittain
☐ Kuukausittain tai harvemmin
☐ En käytä tietokonetta
7. Jos käytätte tietokonetta, mitkä seuraavista vaihtoehtoista sopivat Teihin?
Voitte valita useamman vaihtoehdon.
☐ Käytän tietokoneen tekstinkäsittelyohjelmaa
☐ Käytän sähköpostia
☐ Käytän verkkopankkipalveluja

- ☐ Käytän viranomaisten (esim. KELA) sähköisiä palveluja
- ☐ Käytän Internetiä tiedonhakuun (esim. käytän Googlea)
- ☐ Käytän tietokonetta, mutta tarvitsen sen käytössä apua.

Tiedontarpeet

8. Millaisista aiheista tarvitsette tavallisesti tietoa? Voitte valita useamman vaihtoehdon.

- ☐ terveys ja hyvinvointi
- ☐ talous
- ☐ historia tai paikallishistoria
- ☐ uskonto
- ☐ yhteiskunta ja politiikka
- ☐ harrastukset ja vapaa-aika
- ☐ eläke ja edut
- ☐ kodinhoito
- ☐ matkat
- ☐ muu, mikä? _____

9. Jos tarvitsette tietoa jostakin asiasta, mistä useimmiten löydätte vastauksen? Voitte valita useamman vaihtoehdon.

- ☐ kirjaston kirjoista
- ☐ omista kirjoista
- ☐ Internetistä
- ☐ lehdistä
- ☐ televisiosta
- ☐ radiosta
- ☐ perheenjäseniltä tai tuttavilta
- ☐ muualta, mistä? _____

Lukutottumukset

10. Luen (voitte valita useamman vaihtoehdon)

- ☐ kaunokirjallisuutta (romaanit ja runot)
- ☐ elämäkertoja tai muistelmia

- ☐ tietokirjallisuutta (esim. historia, terveystieto, uskonto)
- ☐ harrastekirjoja (esim. käsityökirjat)
- ☐ aikakauslehtiä
- ☐ sanomalehtiä
- ☐ jotain muuta, mitä? _____
- ☐ En lue

11. Kuinka paljon arvioisitte käyttävänne aikaa lukemiseen päivän aikana?

_____ tuntia

12. Mistä hankitte lukemanne kirjat ja lehdet? Valitkaa enintään kolme yleisintä tapaa molemmista kohdista.

Kirjat:

- ☐ Lainaan kirjastosta
- ☐ Ostan kaupasta
- ☐ Tilaan verkkokaupasta
- ☐ Saan lahjaksi
- ☐ Lainaan tuttavilta
- ☐ Muualta, mistä?

Lehdet:

- ☐ Lainaan kirjastosta
- ☐ Ostan kaupasta
- ☐ Tilaan kotiin
- ☐ Saan lahjaksi
- ☐ Lainaan tuttavilta
- ☐ Muualta, mistä?

Kirjastonkäyttö

13. Onko teillä kirjastokorttia?

☐ Kyllä ☐ Ei

14. Kuinka usein käytte nykyään Kangasalan kirjastossa?

- ☐ Päivittäin
- ☐ Viikoittain tai joka toinen viikko
- ☐ Kerran kuussa
- ☐ Muutaman kerran vuodessa
- ☐ Kerran vuodessa tai harvemmin
- ☐ En käy kirjastossa.

15. Jos ette käy kirjastossa, onko siihen jokin erityinen syy?

- ☐ Ei erityistä syytä, ei vain tule käytyä.
- ☐ Lukeminen ei kiinnosta
- ☐ Heikentynyt näkö
- ☐ Liikkuminen kirjastoon on hankalaa
- ☐ Saan tarvitsemani kirjat, lehdet ym. muualta
- ☐ En tunne kirjaston palveluita
- ☐ En ole kiinnostunut kirjaston palveluista.
- ☐ Muu syy, mikä? _____

16. Mitä kirjaston palveluja käytätte? Voitte valita useamman vaihtoehdon.

- ☐ Lainaan, palautan tai varaan aineistoa (esim. kirjoja tai lehtiä)
- ☐ Haen kirjastosta tietoa tietystä aiheesta
- ☐ Käytän neuvonta- tai tietopalvelua
- ☐ Luen kirjoja kirjaston tiloissa
- ☐ Luen lehtiä kirjaston lehtilukusalissa
- ☐ Kuuntelen musiikkia
- ☐ Käytän Piki-verkkokirjastoa
- ☐ Käytän kirjaston tietokoneita
- ☐ Osallistun kirjaston järjestämiin yleisötaphtumiin
- ☐ Käyn näyttelyissä
- ☐ Vietän kirjastossa aikaa
- ☐ Tapaan kirjastossa muita ihmisiä
- ☐ Käyn kirjastossa kahvilla
- ☐ Digitoin (esim. vanhojen VHS-kasettien tai LP-levyjen muuttaminen digitaaliseen muotoon)
- ☐ Jokin muu, mikä? _____

17. Mitä aineistoa lainaatte kirjastosta? Voitte valita useamman vaihtoehdon.

- ☐ Kaunokirjallisuutta (romaanit, runot)
- ☐ Tietokirjallisuutta (esim. historia, terveystieto, uskonto)
- ☐ Elämäkertoja tai muistelmia
- ☐ Harrastekirjoja (esim. käsityökirjat, keittokirjat)
- ☐ Isotekstisiä kirjoja
- ☐ Lehtiä
- ☐ Äänikirjoja

- ☐ Elokuvia
- ☐ Musiikkia
- ☐ Nuotteja
- ☐ Sarjakuvia
- ☐ E-kirjoja eli sähköisiä kirjoja
- ☐ Jotain muuta, mitä? _____
- ☐ En lainaa kirjastosta aineistoa.

18. Saatteko kirjastoaineistoa kotiin jonkun sukulaisen/puolison/tuttavan lainaamana?

- ☐ Kyllä ☐ En

19. Jos asioitte kirjastossa, millä perusteella valitsette lainaamanne kirjat? Voitte valita useamman vaihtoehdon.

- ☐ Tiedän jo kirjastoon mennessäni, mitä haluan lainata.
- ☐ Katselen tarjontaa kirjaston hyllyillä.
- ☐ Valitsen luettavaa kirjaston kirjaesittelypöydältä.
- ☐ Pyydän kirjastohenkilökunnalta lukusuosituksia.
- ☐ Muuten, miten? _____

Kirjastopalvelut

20. Ovatko kirjaston aukioloajat teille sopivat?

- ☐ Kyllä
- ☐ Ei, miksi? _____
- ☐ En osaa sanoa

21. Löydätkö kirjastossa vaivattomasti tarvitsemanne aineiston (esim. kirjat)?

- ☐ Useimmiten
- ☐ Toisinaan
- ☐ Tarvitsen etsimisessä apua

22. Miten tärkeänä pidätte henkilökohtaista palvelua kirjastossa?

- ☐ Erittäin tärkeänä
- ☐ Tärkeänä
- ☐ Melko tärkeänä

___ En kovin tärkeänä

23. Saattako kirjastossa tarvittaessa asiantuntevaa apua?

___ Useimmiten

___ Toisinaan

___ En juuri koskaan

___ En osaa sanoa

24. Asteikolla 1-4, kuinka kiinnostuneita **olette** tai **voisitte olla** seuraavista kirjaston palveluista tai tapahtumista? Merkitkää ajatuksianne parhaiten vastaava **numero** jokaisen alla olevan vaihtoehdon edessä olevalle viivalle.

(Esim. 3 kirjavinkkaus) Huomatkaa, että kaikkia alla olevia palveluja ei ole vielä tarjolla Kangasalan kirjastossa. Kysymyksellä kartoitetaan vastaajien kiinnostusta.

1= en ole kiinnostunut

3= kiinnostunut

2= melko kiinnostunut

4= erittäin kiinnostunut

___ kirjavinkkaus, jossa kirjastotyöntekijä antaa lukusuosituksia

___ atk-opastus tai atk-kurssit

___ lukupiiri eli säännöllisesti kokoontuva ryhmä, jossa keskustellaan yhdessä valitusta kirjasta

___ ääneenlukeminen eli kuunnellaan yhdessä ääneen luettua kirjaa

___ musiikkiin liittyvät tapahtumat (esim. konsertit tai yhteislaulutilaisuudet)

___ kirjailijavierailut

___ runoillat

___ terveyteen liittyvät tapahtumat (esim. lääkäriluennot tai terveysneuvonta)

___ luennot tai keskustelutilaisuudet ajankohtaisista aiheista

___ muistelupiirit

___ sukututkimukseen ja paikallishistoriaan liittyvät teemakurssit

___ kotipalvelu eli kirjastoaineiston kotiinkuljetus, jos ette itse pystyisi enää asioimaan kirjastossa

25. Oletteko osallistunut kirjaston järjestämiin tapahtumiin?

___ En

☐ Kyllä, mihin? _____

26. Ovatko tapahtumat teille sopivaan aikaan?

☐ Kyllä

☐ Ei, miksi? _____

☐ En osaa sanoa

Kirjaston näkyvyys

27. Tiedottaako Kangasalan kirjasto tarpeeksi palveluistaan?

☐ Hyvin

☐ Tyydyttävästi

☐ Huonosti

☐ En osaa sanoa

28. Missä toivoisitte kirjaston tiedottavan palveluistaan ja tapahtumista?

☐ Kirjaston ilmoitustaululla

☐ Kirjaston Internet-sivuilla

☐ Sanomalehdessä

☐ Radiossa

☐ Kirjastossa jaettavissa esitteissä

☐ Muualla kuin kirjastossa jaettavissa esitteissä

☐ Muualla, missä? _____

29. Mikäli teillä on muuta kommentoitavaa tai kehitysehdotuksia kirjastolle, voitte kirjoittaa ajatuksenne tähän.

Kiitokset vastauksestanne!

LIITE 3: Teemahaastattelun runko

Teemahaastattelun runko

Taustatiedot

- Syntymävuosi
- Koulutustausta
 - perusaste (kansakoulu, oppikoulu)
 - keskiaste (lukio, ammatillinen koulutus)
 - alempi korkeakoulututkinto
 - ylempi korkeakoulututkinto
- Asuminen: yksin/yhdessä puolison kanssa

Lukeminen, vapaa-aika ja aineiston hankkiminen

- Päiväohjelma arkena ja viikonloppuna
- Harrastukset/vapaa-ajan aktiviteetit (yksin/yhdessä)
- Lukutottumusten kuvaileminen (kirjat, lehdet, yhdessä lukeminen)
- Kirjallisuustyypit
 - kertomakirjallisuus: kotimainen/ulkomainen, historia, romantiikka, jännitys, kauhu, sota, erä, fantasia, scifi, novellit, isotekstiset, nykykirjallisuus, lempikirjailijat
 - runot
 - näytelmät
 - elämäkerrat tai muistelmat
 - tietokirjallisuus (esim. historia, terveystieto, uskonto)
 - hengellinen kirjallisuus
 - harrastekirjat (esim. käsityökirjat)
 - äänikirjat
- Osallistuminen lukupiireihin
- Lehtityypit
 - sanomalehdet esim. Aamulehti,
 - aikakauslehdet esim. Kodin kuvalehti

- Mistä hankkii kirjat ja lehdet? (kirjasto, kauppa, tilaamalla, tutuilta, lahjana)
- Lukemiseen käytetty aika päivän aikana (arki/viikonloppu)
- Lukemiseen käytetyn ajan muuttuminen ikääntymisen myötä
- Kirjallisuus/lehdet keskustelunaiheina ystävien/tuttavien/sukulaisten kanssa
- Lukuvinkit (kirjastosta, sukulaisilta, ystäviltä, televisiosta, radiosta, lehdistä...)
- Tärkeimmät syyt lukea
- Lukemisen merkitys/rooli arjessa (päivän rytmittäminen, muistin ylläpitäminen...)
- Lukemista haittaavat tekijät/esteet
- Elokuvat/musiikki ja niiden hankkiminen

Tiedontarpeet ja tiedonhankinta

- Asiat, joista tietoa yleensä tarvitsee tietoa/askarruttavat mieltä
 - terveys ja hyvinvointi
 - talous
 - yhteiskunta ja politiikka
 - harrastukset ja vapaa-aika
 - eläke ja edut
 - kodinhoito
 - matkat
 - historia tai paikallishistoria
 - uskonto
- Tiedonhankintakanavat: mistä vastaus yleensä löytyy/mistä kysyy neuvoa
 - perheenjäseniltä/ystäviltä/tuttavilta
 - asiantuntijalta (esim. soitto terveyskeskukseen)
 - kirjaston kirjoista/omista kirjoista
 - internetistä
 - lehdistä
 - televisiosta
 - radiosta
- Kirjastosta löytyvä tieto: minkälaisiin asioihin kirjastosta löytyy vastaus?
- Kirjastosta saatava apu/toiveet avun suhteen
- Kiinnostus tiedonhakuun liittyviin koulutuksiin: kaipaisiko opastusta tiedon etsimiseen kirjastossa? (henkilökohtainen/ryhmäohjaus?)

Tietotekniikan käyttö

- Onko tietokone/internet-yhteys tai käyttääkö muualla?
- Tietokoneen käyttö: tekstinkäsittely, sähköposti, verkkopankki, viranomaisten sähköiset palvelut (esim. KELA), tiedonhaku internetistä (esim. Google)
- Pärjääminen tietokoneen kanssa/ilman tietokonetta
- Koulutus-/ohjaustarve, halu osallistua

Kirjastonkäyttö ja kirjastopalvelut

- Kirjastopalvelujen käyttö/tunteminen (miten usein asioi, mitä tekee, mitä palveluja käyttää)
 - Lainaan, palautan tai varaan aineistoa (esim. kirjoja tai lehtiä)
 - Haen kirjastosta tietoa tietystä aiheesta
 - Käytän neuvonta- tai tietopalvelua
 - Luen kirjoja kirjaston tiloissa
 - Luen lehtiä kirjaston lehtilukusalissa
 - Kuuntelen musiikkia
 - Käytän Piki-verkkokirjastoa
 - Käytän kirjaston tietokoneita
 - Osallistun kirjaston järjestämiin tapahtumiin: esim. musiikkitapahtumat tai kirjailijavierailut (mielipide tapahtumatarjonnasta)
 - Käyn näyttelyissä
 - Vietän kirjastossa aikaa
 - Tapaan kirjastossa muita ihmisiä
 - Käyn kirjastossa kahvilla
 - Digitoin (esim. vanhojen VHS-kasettien tai LP-levyjen muuttaminen digitaaliseen muotoon)
 - Jotain muuta?
- **Kokoelma:** mitä kirjaston tarjoamista aineistoista käyttää/lainaa?
 - kaunokirjallisuus (romaanit, runot, näytelmät)
 - isotekstiset
 - äänikirjat
 - tietokirjallisuus (esim. historia, terveystieto, uskonto)
 - kotiseutukokoelma
 - elämäkerrat tai muistelmat

- harrastekirjat (esim. käsityökirjat, keittokirjat)
 - matkaoppaat
 - kielikurssimateriaali
 - sarjakuvat
 - lehdet
 - elokuvat
 - musiikki
 - nuotit
 - sähköiset kirjat
 - kartat
 - käsikirjaston aineisto
 - mikrofilmit ja kortit
-
- Kirjaston valikoiman riittävyys/ajanmukaisuus/monipuolisuus/puutteet: vastaako tarpeita?
 - Millä perusteella valitsee lainaamansa aineiston?
 - Löytääkö etsimänsä?
 - Saako tarvittaessa asiantuntevaa apua kirjaston henkilökunnalta?
 - Mitä muuta haluaisi lainata kirjastosta?
 - Voisiko kirjasto tehdä jotakin paremmin kokoelman suhteen?
 - Tietääkö, että voi esittää hankintatoiveen kirjastolle?
 - Kaukopalvelun tunteminen/käyttö
 - Aineistonkäyttöä hankaloittavat asiat/esteet/rajoitteet
 - Kirjaston käyttöä vaikeuttavat asiat/esteet (tilat, aukioloajat, tapahtuma-ajankohdat, verkkopalvelut)
 - Riittävätkö olemassa olevat taidot kirjastonkäyttöön vai tuntuuko, että tänä päivänä tarvitsisi osata jotakin enemmän?
 - Kuuluuko aikuisopiskelu/itseopiskelu omaan elämänpiiriin?/Mikä kiinnostaa?/Onko kirjastolla jokin rooli?
 - Mitä haluaisi vielä oppia?
 - Kirjastonkäytön muuttuminen ikääntymisen myötä
 - Tärkeimmät syyt käydä kirjastossa/olla käymättä
 - Kirjaston merkitys/paikka elämässä tällä hetkellä (edistääkö kirjasto hyvinvointia?)
 - Mitä jos kirjastoa ei olisi?

- Kirjaston paras/huonoin puoli
- Kirjaston ilmapiiri
- Tunteeko olevansa tervetullut kirjastoon? Mikä saa tuntemaan tervetulleeksi?
- Voisiko suositella Kangasalan kirjastoa tuttavalle omien kokemusten perusteella?

Katse tulevaan: mitä ikääntyneet toivovat kirjastolta?

- Minkälaisiin (muihin kuin kirjaston järjestämiin) tapahtumiin osallistuu mielellään?
- Arvio tämänhetkisistä palveluista
- Mikä on hyvää kirjaston nykyisessä palvelutarjonnassa?
- Miten kirjasto voisi parantaa nykyisiä palveluja tai tapahtumatarjontaa?
- Muut/uudet palvelut/tapahtumat (mitä kirjasto voisi tarjota/järjestää?)
- Mielenkiintoa herättävät palvelut (mitä voisi käyttää?)
 - kirjavinkkaus, jossa kirjastotyöntekijä antaa lukusuosituksia
 - atk-opastus tai atk-kurssit
 - lukupiiri eli säännöllisesti kokoontuva ryhmä, jossa keskustellaan yhdessä valitusta kirjasta
 - ääneenlukeminen eli kuunnellaan yhdessä ääneen luettua kirjaa
 - musiikkiin liittyvät tapahtumat (esim. konsertit tai yhteislaulutilaisuudet)
 - kirjailijavierailut
 - runoillat
 - terveyteen liittyvät tapahtumat (esim. lääkäriluennot tai terveysneuvonta)
 - luennot tai keskustelutilaisuudet ajankohtaisista aiheista
 - muistelupiirit
 - sukututkimukseen ja paikallishistoriaan liittyvät teemakurssit
 - kotipalvelu eli kirjastoaineiston kotiinkuljetus, jos ette itse pystyisi enää asioimaan kirjastossa
- Toivoisiko erityisesti ikääntyneille suunnattua ohjelmaa/koulutusta (toiveet, ajatukset)
- Mielikuva ikääntyneiden palveluista (onko tarjolla?)
- Minkälaisista ikääntyneille suunnattujen palvelujen tulisi olla?
- Kiinnostus sukupuolvirajat ylittävään toimintaan (esim. lapsia ja ikäihmisiä yhdistävät tapahtumat)
- Ajatukset vertaisoppimisesta/-ohjaamisesta (esim. atk-kurssit, matkapuhelimen käyttö)

- Toiveaiheet kursseille/luennoille
- Sähköiset kirjat: Voisiko kuvitella käyttävänsä e-kirjan lukulaitetta nyt tai tulevaisuudessa, jos kirjasto järjestäisi koulutuksen?

Kirjastopalvelujen näkyvyys

- Onko tietoinen kirjastossa järjestettävistä tapahtumista?
- Mistä tieto kirjaston palveluista, tapahtumista tai aukioloilmoituksista?
- Näkyykö kirjasto jotenkin mediassa (lehdet, televisio, radio, Internet)?
- Paras tiedottamiskanava

Lopuksi

- Terveiset kirjastolle
- Ajatukset haastattelusta: helppo/vaikea?

LIITE 4: Sähköpostihaastattelun runko kirjastonjohtajalle

Haastattelurunko Kangasalan kulttuurijohtajalle

Kirjasto ja ikärakenteen muutos

- Seurataanko kirjastossa Kangasalan väestörakenteen kehitystä?
- Entä seurataanko kirjastossa kirjaston asiakaskunnan ikäjakaumaa?

Ikääntyneiden kirjastopalvelut

- Segmentoidaanko kirjaston asiakkaita iän mukaan? Näkyykö se jotenkin palvelujen suunnittelussa?
- Miten ikääntyneet on tähän mennessä huomioitu Kangasalan kirjastossa?
- Onko aineistonvalinnassa otettu huomioon ikääntyneet asiakkaat?
- Onko kirjastossa järjestetty erityisesti ikääntyneille suunnattuja tapahtumia tai tilaisuuksia?
- Miten kirjaston palveluista tiedotetaan? Ovatko ikääntyneet huomioitu kirjaston tiedottamisessa jotenkin?

Kirjaston saavutettavuus ja hakeutuvat kirjastopalvelut

- Onko uuden kirjastotalon suunnittelussa otettu huomioon ikääntyneiden tarpeet?
- Onko kotipalvelun tarvetta kartoitettu?
- Tekeekö kirjasto yhteistyötä kolmansien osapuolien kanssa ikääntyneiden palveluja tuottaessa?